

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

ISSN 2524-048X

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

***ЄВРОПЕЙСЬКІ
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ***

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

№ 8 – 2017

Рекомендовано Вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 3 від 26 жовтня 2017 р.)

Європейські історичні студії: науковий журнал. – № 8. – К., 2017. – 309 с.

ISSN 2524-048X <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.08>

УДК 94

Тематика згідно з галуззю науки «07.00.00 – Історичні науки» відповідно до чинного переліку галузей наук. Висвітлюються європейські інтеграційні процеси, зовнішня політика країн Європейського Союзу, євроінтеграція України, європейська історія та міжнародні відносини.

Редакційна колегія

Машевський О. П. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка) (голова редколегії)
Мартинов А. Ю. д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАНУ) (заступник голови редколегії)

Купчик О. Р. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)

Пількевич В. О. к.і.н., ас. (КНУ імені Тараса Шевченка) (відповідальний секретар)

Банті Р. доктор філософії (Історія) (Міністерство освіти Ізраїлю, Єрусалим, Ізраїль)

Гасимли М. Джафар огли – д-р іст. наук, проф. (Бакинський Державний Університет, Азербайджан)

Добронські А. Ч. д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)

Дьомін О. Б. д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет ім. І. Мечникова)

Іванов О. Ф. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Капелюшний В. П. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Кожокару Л. Д. д-р іст. наук, доц. (Державний університет Молдови, Кишинів, Молдова)

Малько В. доктор філософії (Історія) (Каліфорнійський університет, Фресно, США)

Миронович Є. д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)

Мордвінцев В. М. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Патриляк І. К. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Руккас А. О. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Сава-Чайка Е. д-р габілітований (Вища школа міжнародних відносин і американістики, Варшава)

Слюсаренко А. Г. д-р іст. наук, проф., акад. НАПН України (КНУ імені Тараса Шевченка)

Ставнюк В. В. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Хакамієс П. д-р іст. наук, проф. (Університет Турку, Фінляндія)

Щербак М. Г. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Яровий В. І. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Рекомендовано Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка до поширення через мережу Інтернет

Електронний журнал Європейські історичні студії включений до переліку електронних фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «історичні науки».

(Наказ МОН України від 09.03.2016 № 241 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 25 лютого 2016 року»)

Рецензенти :

Космина В. Г. д-р іст. наук, проф. (Дипломатична Академія МЗС України)

Пронь С. В. д-р іст. наук, проф. (Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика)

Адреса редакційної колегії:

01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн

Тел. (044) 239 34 24, e-mail: europaean_studies@ukr.net , olegmashev@ukr.net Сайт журналу:

<http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Засновник: Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавець: історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн

Періодичність наукового видання – тричі на рік

Recommended by the Academic Council of historical faculty Kyiv National Taras Shevchenko University to spread through the Internet (Protocol № 3 of October 26, 2017)

European historical studies: scientific journal. – № 8. – К., 2017. – 309 p.

ISSN 2524-048X <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.08> UDK 94

Topics under the branch of science "07.00.00 – Historical sciences" according to the current list of sciences. Highlights European integration processes, foreign policy of the European Union, the European integration of Ukraine, European history and international relations.

Editorial board

Mashevskiy O. P. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University) (Chairman of Editorial Board)

Martynov A. Y. Sc. D. (History), Professor (Institute of History of Ukraine NASU) (Deputy Chairman of Editorial Board)

Kupchik O. R. Ph.D. (History), associate professor (Kyiv National Taras Shevchenko University) (Deputy Chairman of Editorial Board)

Pilkevich V. O. Ph.D. (History), assistant professor (Kyiv National Taras Shevchenko University) (executive secretary)

Banti R. Ph.D (History), Ministry of Education of Israel, Jerusalem, Israel)

Gasimli M. Jafar oglu Sc. D. (History), Professor (Baku State University, Azerbaijan)

Dobronski Charles A. Sc. D. (History), Professor. (University of Bialystok, Poland)

Demin O. B. Sc. D. (History), Professor (Odessa Mechnikov National University)

Ivanov O. F. Ph.D. (History), associate professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Kapelushnyi V. P. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Cojocaru L. D. Sc. D. (History), associate professor (State University of Moldova, Chisinau, Moldova)

Malko W. Ph.D. (History), associate professor (University of California, Fresno, United States)

Myronovych E. Sc. D. (History), Professor (University of Bialystok, Poland)

Mordvintsev V. M. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Patryliak I. K. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Rukkas A. O. Ph.D. (History), associate professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Sawa-Czajka E. Sc. D. (History), The Academy of International Relations and American Studies (Warsaw, Poland)

Slyusarenko A. G. Sc. D. (History), Professor, Acad. NAPS Ukraine (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Stavnyuk V. V. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Hakamies P. Sc. D. (History), Professor (University of Turku, Finland)

Shcherbak M. G. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Yaroviy V. I. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Recommended by Academic Council of the Faculty of History,

Kyiv National Taras Shevchenko University to spread through the Internet

Electronic journal European historical studies is included in the list of professional electronic journals of Ukraine, in which can be published results of dissertations for degree of doctor and candidate of sciences, speciality "historical science".

(Order of Ministry of education Ukraine from 09.03.2016 № 241 "On Approval of decisions concerning the Certifying Board of the Ministry of academic councils of 25 February 2016")

Reviewers:

Kosmyna V. G. Sc. D. (History), Professor (Diplomatic Academy of Ukraine)

Pron S. V. Sc. D. (History), Professor (Pylyp Orlyk International Classical University)

Editorial address:

01601, Kyiv, Vladimirskaya str., 60, Kyiv National Taras Shevchenko University, Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of foreign countries

Phone: (044) 239 34 24, e-mail: european_studies@ukr.net, olegmashev@ukr.net

Web-page: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Founder: Taras Shevchenko National University of Kyiv

Publisher: Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Frequency of scientific journal – three times a year

ЗМІСТ

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Андрій Грубінко Велика Британія в європейській зовнішній і безпековій політиці: огляд західної історіографії.....	8
Валерій Павленко Воєнно-політична інтеграція країн Скандинавії в архітектурі європейської безпеки після Другої світової війни.....	39
Євген Хан Академічна мобільність як один з пріоритетних напрямків у процесі формування спільного європейського освітнього простору: український досвід співпраці.....	53
Володимир Шатоха Історичний контекст лідерства Європейського Союзу у запобіганні зміни клімату.....	74

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Ірина Вишня Українсько-молдовські відносини 1991-2014 рр.: огляд вітчизняної та зарубіжної історіографії.....	97
Ольга Казакевич Політика Російської імперії щодо мов корінних народів Центральної та Північної Європи (XIX – початок XX століття).....	125
Дмитро Лакішик Особливості реалізації політики пам'яті у Норвегії та Данії.....	147
Руслана Марценюк Військова співпраця України та країн Балтії (1991–2017).....	165
Вікторія Медвідь Основні етапи співпраці України з міжнародними донорами у сфері впровадження проектів міжнародної технічної допомоги (1992-2014 рр.).....	221
Галина Мінгазутдінова Трансформація військової політики та політики безпеки в Європі на тлі «української кризи» 2014 р.....	231
Наталія Папенко Фердинанд Лассаль та загальний німецький робітничий союз.....	261

РЕЦЕНЗІЇ

Олег Машевський Рецензія на монографію А. В. Грубінка «Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990-2016 рр.)» **279**

Сергій Стельмах Південна Європа через призму транснаціональної і глобальної історії. Рецензія на: *Calic Marie-Janinne. Südosteuropa. Weltgeschichte einer Region. München: Verlag C.H. Beck, 2016* **286**

Сергій Стельмах Голодомори в Росії та Радянському Союзі в поліетнічних та мультиконфесійних регіонах. Рецензія на: *Eisfeld Alfred, Hausmann Guido, Neutatz Dietmar (Hg.). Hungersnöte in Russland und in der Sowjetunion. 1891-1947: Regionale, ethnische und konfessionalle Aspekte. - Klartext Verlag, Essen, 2017*... **293**

CONTENTS

EUROPEAN INTEGRATION: PAST AND PRESENT

Andrii Hrubinko Great Britain in European External and Security Policy: Review of Western Historiography.....	8
Valerii Pavlenko Military and Political Integration of the Scandinavian Countries in the European Security Architecture after the Second World War.....	39
Evgen Khan Academic Mobility as One of the Priority Areas in the Process of the Formation of the Common European Educational Space: the Ukrainian Experience of Cooperation.....	53
Volodymyr Shatokha Historic Context of European Union Leadership in Climate Change Mitigation.....	74

ACTUAL PROBLEMS OF EUROPEAN HISTORY

AND INTERNATIONAL RELATIONS

Iryna Vyshnia Ukrainian-Moldovan Relations in 1991-2014: Review of Domestic and Foreign Historiography.....	97
Olga Kazakevych Policy of the Russian Empire Towards the Native Peoples' Languages in Central and Northern Europe (19 – Early 20 th Centuries).....	125
Dmytro Lakishyk Features of Implication of Memory Policy in Norway and Denmark.....	147
Ruslana Martseniuk Military Cooperation of Ukraine and the Baltic States (1991-2017).....	165
Victoria Medvid The Main Phases of Ukraine's Cooperation with International Donors in the Field of International Technical Assistance Projects Implementation (1992-2014).....	221
Galyna Mingazutdinova The European Military and Security Policy Transformation Within the Framework of the “Ukraine Crisis” of 2014.....	231
Natalia Papenko Ferdinand Lassalle and the General German Workers' Association.....	261

REVIEWS

Oleg Mashevs'kyi Andrii Hrubinko's « <i>Great Britain in the System of the European Foreign and Security Policy (1990 – 2016)</i> » Review	279
Sergiy Stel'mach South Europe: Through the Prism of the Transnational and Global History. Calic Marie-Janinne's « <i>Südosteuropa. Weltgeschichte einer Region</i> » Review.....	286
Sergiy Stel'mach Golodomors in Russian and Soviet Multiethnic and Multireligious Regions. Einfeld Alfred's, Hausmann Guido's and Neutatz Dietmar's « <i>Hungersnöte in Russland und in der Sowjetunion. 1891-1947: Regionale, ethnische und konfessionelle Aspekte</i> » Review.....	293

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 94(420):327.061

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.08.8-38>

Андрій Грубінко

кандидат історичних наук, доцент,
докторант Інститут історії України НАН України

ВЕЛИКА БРИТАНІЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЗОВНІШНІЙ І БЕЗПЕКОВІЙ ПОЛІТИЦІ: ОГЛЯД ЗАХІДНОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ

***Анотація.** В статті проаналізовано здобутки західної історичної науки у дослідженні історії участі Великої Британії у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки Європейського Союзу. Автор розглянув публікації дослідників за трьома змістовними групами: 1) загальні праці з історії формування СЗППБ ЄС; 2) публікації з історії участі країни в європейській інтеграції як наряду її європейської зовнішньої політики; 3) роботи, присвячені конкретно темі участі Великої Британії у СЗППБ ЄС. Проведено аналіз стану висвітлення зазначеної тематики в працях європейських та американських дослідників. Подано результати моніторингу провідних зарубіжних наукових видань, на сторінках яких найчастіше публікуються матеріали з проблем європейської інтеграції і європейської політики Великої Британії. Також представлено перелік провідних наукових центрів з вивчення означеної проблематики. У підсумку констатовано, що проблематика участі Сполученого Королівства у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки Європейського Союзу увійшла до переліку тем дослідження європейських (в т.ч. британських) та американських вчених, але не стала пріоритетною і залишається недостатньо розробленою, про що свідчить насамперед відсутність спеціальних монографічних публікацій.*

Ключові слова: *Велика Британія, західна історіографія, ЄС, Спільна зовнішня політика і політика безпеки.*

Процес становлення і розвитку Європейського Союзу як новітньої форми європейських інтеграційних процесів став популярним об'єктом досліджень багатьох вчених різних країн Європи та за її межами – численних представників провідних наукових шкіл, державних структур і недержавних аналітичних центрів Євросоюзу і США. Невід'ємною складовою цього процесу став політичний вимір ЄС як суб'єкта міжнародних відносин, регіональної і світової системи безпеки. При цьому специфічною проблемою у вивченні історії зовнішньополітичного і безпекового сегмента ЄС стала участь Великої Британії в його формуванні та розвитку. З огляду на актуальність вивчення історичного досвіду участі королівства у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки (далі – СЗППБ) Євросоюзу в умовах процесу виходу країни з об'єднання постає необхідність проаналізувати наукові напрацювання західних дослідників зазначеної проблематики.

У системі історичної науки країн Західної Європи і США окремі комплексні дослідження історіографії проблеми участі Великої Британії у СЗППБ ЄС не проводилися, про що свідчить відсутність спеціальних публікацій. Наявні лише побіжні історіографічні замітки у працях П. Вільямса [1], А. Гіддеса [2], Р. Купера [3], ряду інших авторів, які містять вказівки на основні роботи провідних дослідників загальних проблем європейської політики Великої Британії, її участі в ЄС та СЗППБ. В російській та українській історіографії також відсутні окремі праці, присвячені західній історіографії означеної наукової проблеми, що актуалізує потребу в окремому дослідженні заявленого предмета публікації.

Науковий доробок західних дослідників вказаної проблематики за географічним критерієм варто класифікувати на три групи: а) праці британських вчених; б) публікації американських авторів; в) дослідження

представників європейської континентальної наукової спільноти. У кожній з груп виділимо підгрупи згідно змістовної градації: 1) праці з історії формування зовнішньої політики, політики безпеки та оборони ЄС; 2) публікації з історії зовнішньої політики Великої Британії та участі країни в європейській інтеграції; 3) дослідження участі Великої Британії у СЗППБ ЄС.

При аналізі британської історіографії проблеми необхідно врахувати ідеологічні і партійно-політичні уподобання окремих авторів і дослідницьких центрів, які на пряму вплинули на сприйняття і трактування євроінтеграційної тематики, участі Великої Британії у процесах регіональної інтеграції. Це пояснюється історично суперечливим ставленням до них британського суспільства. Британія відома специфічним сприйняттям регіональної інтеграції, яке отримало популярну назву “євроскептицизм”. Тому публікації її дослідників часто відображають суб’єктивне сприйняття проблематики, яке можна трактувати як “єврооптимістичне” або “євроскептичне”.

Серед праць британських дослідників з питань євроінтеграційних процесів, ЄС і СЗППБ насамперед привертає увагу фундаментальна монографія Ф. Кемерона, в якій висвітлено питання історії СЗППБ до прийняття Конституційного договору ЄС [4]. Проаналізовано особливості військової складової об’єднання, процесу розширення і “політики сусідства”, відносин ЄС з США, державами Балкан, Туреччиною, країнами Азії та Африки, миротворчої діяльності Союзу. Автор оцінив наявність “скромних успіхів” ЄС на зовнішній арені, яких він здобув в антикризових діях і політиці розширення.

Вагомий вклад у вивчення міжнародних відносин здійснили співробітники недержавних аналітичних центрів. Провідною аналітичною британською недержавною структурою у сфері дослідження євроінтеграції став “Центр європейських реформ” (Centre for European Reform), очолюваний Ч. Грантом. Серед його публікацій наявне дослідження, присвячене історії зовнішньої політики Євросоюзу [5]. Особливу увагу приділено військово-політичній і військово-технічній складовій, взаєминам НАТО і ЗЄС у першій

половині 1990-х років. Одне з видань просвітопису центру “The Federal Trust” висвітлює нововведення Лісабонського договору у сфері СЗППБ [6]. Публікації Дж. Ховарта присвячені історії ЄПБО ЄС, становлення відносин ЄС і НАТО [7]. Автором враховано позицію Великої Британії щодо формування військових ресурсів Євросоюзу. Т. Валасек проаналізував розвиток ЄПБО в контексті прийняття Стратегії європейської безпеки у 2003 році та розвитку відносин ЄС і НАТО [8].

Відзначимо доробок дослідників загальної історії участі Великої Британії в регіональній інтеграції. Серед них виділимо публікації, присвячені історії взаємин держави з Європейським Співтовариством до 1990-х років. До таких віднесемо монографії Д. Чайлдза [9] і Д. Рейнольдса [10], присвячені аналізу політичної історії і зовнішньої політики Великої Британії др. пол. ХХ – поч. ХХІ ст. Монографії Дж. Стефена [11], Дж. Янга [12], С. Волла [13], А. Гіддеса [2] висвітлюють проблеми відносин держави з Євроспільнотою новітнього періоду. Питання участі королівства у розвитку європейської політичної інтеграції розглядаються в загальному контексті. Для врахування історичного досвіду відносин держави з Європейським Співтовариством і Співдружністю націй важливе значення має колективне видання за редакцією А. Мея [14]. Монографія М. Геффернена розкриває широке тло становлення ідеї європейської інтеграції до завершення Другої світової війни і його впровадження в др. пол. ХХ ст. [15]. Серед інших напрацювань британських дослідників виділимо статтю С. Волла щодо особливостей британської участі в ЄЕС у період урядування М. Тетчер [16]. Історична розвідка Х. Воллес присвячена 40-й річниці членства королівства в ЄЕС/ЄС. Наголошено на його контраверсійності та “особливості” [17]. Автор коротко розглянула основні віхи участі країни у формуванні СЗППБ. Власний аналіз ролі Британії у європейській інтеграції подав Р. Купер [3].

Для ґрунтовного пізнання історичних особливостей британських підходів до європейської політики і регіональної інтеграції важливо врахувати

дослідження британського євроскептицизму. В публікації Ч. Гранта розкрито його природу, причини і прояви, вплив на відносини королівства з ЄС та європейськими партнерами [18]. Привертає увагу дисертація Дж. Гіббінса на тему британського дискурсу щодо Європи і самоідентифікації британців [19].

Окрему підгрупу історіографії складають праці, присвячені аналізу європейської політики британських урядів конкретного періоду і ролі прем'єр-міністра. Серед досліджень періоду уряду Дж. Мейджора відзначимо публікації офіційного біографа прем'єр-міністра А. Селдона і представника євроскептичного “мозкового центру” “The Bruges Group” М. Холмса [20]. Висновки першого автора стали позитивними і лояльними до діяльності уряду та ролі прем'єр-міністра, а другого – критичними, але заангажованими ідеями крайнього євроскептицизму. Д. Каванаг з проєвропейських позицій висвітлив результати роботи уряду консерваторів у 1990–1997 рр. На його думку, Дж. Мейджору не вдалося помістити Британію “в серці Європи”, а країна залишилася “аутсайдером”, “незграбним партнером” в Європі [21].

Значну увагу британські історики приділили періоду правління урядів Т. Блера (1997–2007 рр.), упродовж якого участь Великої Британії в євроінтеграції зазнала активізації. Найбільш відомими публікаціями стали колективні монографії за редакцією А. Селдона і Д. Каванага [22], в яких представлено широкий спектр проблем партійно-політичного виміру євроінтеграції в програмах і діях правлячої та опозиційної партій. Дослідження зовнішньої політики “нових лейбористів” у 1997–2005 рр. запропонував П. Вільямс [1]. Критичним поглядом на результати зовнішньої політики лейбористів відзначився В. Воллес [23]. В монографії Ч. Гранта подано аналіз трансформації політики Великої Британії щодо участі в СЗППБ ЄС в контексті взаємин з Францією і ФРН [24]. А. Дейтон проаналізувала концептуальні підходи до європейської політики уряду Т. Блера [25]. Офіційний підхід до аналізу історії британської зовнішньої політики у відносинах з США та ЄС у 1997–2008 рр. представили Дж. Ланн, В. Міллер і Б. Сміт [26]. Однією з

найновіших публікацій з історії міжнародної політики лейбористських урядів є колективна монографія за редакцією О. Даддова і Дж. Гаскарт [27]. На думку О. Даддова, модернізація британської європейської політики не була достатньо радикальною, щоб змінити глибоко вкорінене в місцевій громадськості і пресі скептичне ставлення до Європи [28]. Також дослідження зовнішньої політики країни у період правління Г. Брауна представили К. О’Доннел і Р. Вайтмен [29].

Велика частина публікацій стосується європейської політики консерваторів періоду правління Д. Кемерона. Стаття К. Хюджес містить критику європейської політики уряду, яка призвела до мінімалізації впливу держави в ЄС, немислимого навіть у часи М. Тетчер [30]. Тому вимоги Д. Кемерона з реформування Союзу були приречені на невдачу.

Публікація Т. Олівера містить прогностичні оцінки наслідків виходу Британії з ЄС для самої країни, об’єднання, НАТО і європейської безпеки з урахуванням попереднього досвіду членства в Співтоваристві [31]. На думку Дж. Аскс, вихід з ЄС посилить тенденцію останніх півстоліття – неухильне зменшення міжнародного впливу Сполученого Королівства [32]. С. Джонстон на основі аналізу участі Британії в СЗППБ запропонував прогноз розвитку цього напрямку функціонування ЄС після “Brexit” [33]. За його висновками членство держави стало чинником попередження розвитку СЗППБ ЄС всупереч інтересам НАТО.

Окрему підгрупу першої групи британської історіографії складають наукові праці з історії англо-американських відносин, впливу США на європейську політику Великої Британії та євроінтеграційні процеси. Зокрема, С. Слоан проаналізував позицію США щодо формування ЄПБО у 1990-х роках [34]. Монографія Дж. Дамбрела висвітлює ставлення Вашингтона до європейської інтеграції і ролі в ній Великої Британії [35]. Дослідженню цієї проблеми також приділив увагу А. Кір [36]. Британські дослідники розмірковували над актуальною для держави проблемою вибору між Америкою і Європою. Зокрема, П. Харріс обгрунтував необхідність синергетичного

поєднання зусиль британської дипломатії на американському і європейському напрямках зовнішньої політики без їх протиставлення чи вибору між ними [37]. Дж. Демпсі розкритикувала “особливі відносини” Британії з США як нереалістичні і такі, що мають негативні наслідки для британської зовнішньої політики [38].

Проблема розвитку СЗППБ ЄС та участі Великої Британії у цьому процесі стала окремим предметом дослідження британських вчених. Розглядаючи наявні публікації згідно критерію хронологічної послідовності висвітлюваних питань, відзначимо працю А. Дейтон, в якій представлено аналіз новітньої британської стратегії європейської політики, позиції керівництва держави щодо фіксації СЗППБ ЄС під час підготовки Маастрихтського договору [39]. В публікації Дж. Шарп проаналізовано внесок Великої Британії в діяльність дипломатії Європейського Співтовариства з врегулювання конфлікту в Боснії у 1991 – 1995 рр. [40].

Серія публікацій присвячена трансформації підходів Великої Британії до розбудови СЗППБ ЄС у період правління урядів Т. Блера. Зокрема, Р. Вайтмен проаналізував історичні особливості політики британського керівництва з приходом до влади уряду Т. Блера і вплив його ініціатив щодо ЄПБО на відносини ЄС і ЗЄС [41]. У дослідженні Г. Андреані, Ч. Бертрама і Ч. Гранта розглянуто історичні передумови і міжнародний контекст, мотиви і фактори змін в європейській політиці королівства після приходу до влади у травні 1997 р. Лейбористської партії [42]. За відправну точку цих змін взято франко-британський саміт 3-4 грудня 1998 р. в Сен-Мало і підписану Спільну Декларацію з європейської безпеки. Підкреслено, що одним з головних мотивів Т. Блера при зміні політики щодо військового виміру Євросоюзу стало прагнення покращити імідж держави в Європі і забезпечити їй провідні позиції в об’єднанні поряд з Францією і ФРН. Революційну роль Декларації Сен-Мало для СЗППБ відзначила Дж. Ховарт [43].

Марк Оукс у розгорнутому дослідженні показав історичні особливості

формування ЄПБО ЄС і ролі Британії у становленні військового виміру об'єднання у взаємодії з регіональними партнерами (насамперед Францією) і США [44]. Показано відмінні позиції провідних політичних партій країни, реакцію керівництва Сполучених Штатів на розвиток європейської інтеграції у сфері безпеки та оборони. Стаття Т. Гардена присвячена питанням впливу Лондона на процеси європейської оборонної інтеграції наприкінці 1990-х рр. [45]. А. Форстер дослідив внесок британського керівництва у процес нормативної фіксації і розвитку інституційної структури СЗППБі ЄС і ЗЄС [46]. За висновками дослідника, британські уряди зробили значний вклад у розвиток СЗППБ, особливо ЄПБО, і при цьому пішли на значні поступки.

У розвідці Т. Валасека подано аналіз стратегічної взаємодії і розходжень у позиціях двох провідних військових держав Західної Європи – Великої Британії і Франції щодо розвитку ЄПБО ЄС в умовах реінтеграції останньої до структур НАТО [47]. Серед небагатьох публікацій британських авторів з проблем участі країни у військово-технічній співпраці в рамках ЄПБО, стаття Дж. Демпсі висвітлює авторський погляд на роль імовірного злиття європейського аерокосмічного гіганта “EADS” і його британського конкурента “BAE Systems” для розвитку політики безпеки Євросоюзу [48].

З огляду на важливість дослідження причин виходу Британії з ЄС привертають увагу публікації аналітиків, що містять історичні і прогностичні оцінки впливу “Brexit” на розвиток СЗППБ. В статті Р. Балфур розглянуто вихід королівства з Євросоюзу з огляду на можливості збереження СЗППБ у чинному форматі [49]. Брошура співробітників “Центру європейських реформ” містить міркування щодо наслідків “Brexit” у різних сферах [50].

В американській історіографії проблемі розвитку СЗППБ ЄС та участі у цьому процесі Великої Британії приділили не надто велику увагу. Розвиток СЗППБ розглядається американськими авторами переважно в контексті трансатлантичних відносин. Так Е. Моравчик дослідив особливості кризи трансатлантичної системи безпеки, відносин ЄС з НАТО і США у зв'язку з

війною в Іраку 2003 року [51]. С. Слоун представив історичне дослідження еволюції ставлення адміністрації президента У. Клінтона до формування ЄПБО [34]. П. Кеннеді проаналізував переваги і недоліки імовірних сценаріїв розвитку подальших відносин між США та ЄС [52].

Видатний вклад в історико-політологічний аналіз європейської інтеграції, формування зовнішньополітичного виміру ЄС і дослідження ролі Співтовариства в світовій системі міжнародних відносин здійснив З. Бжезінський. В його найбільш відомій публікації “Велика шахівниця” представлено критичний аналіз міжнародної ролі Великої Британії у міжнародних відносинах періоду постбіполярного протистояння. З. Бжезінський розглядав ЄС як потенційно рівноправного США міжнародного актора. На його думку, Велика Британія більше не є впливовим центром світової політики. Головним обмежуючим фактором для участі королівства в євроінтеграції визначено партнерство і залежність від США, яке поступово втрачає своє значення [53, с. 71]. В одній з останніх публікацій політолог висловив думку, що Британія не має альтернативи членства в ЄС та особливого статусу завдяки відносинам з США [54].

Серед нечисленних публікацій американських дослідників, присвячених суто питанням організації і функціонування СЗППБ ЄС, виділимо монографію М. Сміта [55]. Дослідник критично підійшов до аналізу здобутків і труднощів в розвитку зовнішньополітичного виміру Союзу, історію якого він прослідкував від кінця 1950-х рр. до 2003 року – початку роботи Конституційного Конвенту з підготовки конституційного акту. Натомість праця Д. Мікса, підготовлена для Конгресу США, висвітлює офіційний погляд американської влади на становлення СЗППБ ЄС [56]. Європейський Союз розглядається як потенційний глобальний актор системи міжнародних відносин, який пробує поширення своєї могутності на сферу зовнішньої політики і безпеки. М. Матіопулос та І. Г’ярматі представили дослідження витоків і перших років формування ЄПБО [57]. На продовження теми впливу американо-британських

відносин на участь Сполученого Королівства у СЗППБ ЄС відзначимо статтю С. Макнамари [58]. СЗППБ трактується як противага американській світовій владі. В традиціях євроскептицизму участь Британії в СЗППБ вважається загрозою для суверенітету держави.

На відміну від американської науково-аналітичної спільноти, європейські дослідники приділили значну увагу проблемам СЗППБ. Серед публікацій 1990-х рр. відзначимо доповідь Р. Сіннотта, що містить результати дослідження громадської думки в країнах Західної Європи (в т.ч. Великої Британії) щодо політики безпеки, ролі НАТО і СЗППБ ЄС в регіональній безпеці [59]. Дослідження М. Арах присвячене історії розвитку механізмів Європейського політичного співробітництва і СЗППБ [60]. Проаналізовано історію участі ЄС у врегулюванні балканського конфлікту 1990–1995 рр., роль Великої Британії у цьому процесі. Комплексні дослідження проблематики зовнішньої політики Співтовариства у 2000-х рр. представлені колективною монографією “Сучасна європейська зовнішня політика” [61]. Історичні витоки, загальні тенденції та особливості становлення СЗППБ висвітлив Д. Дайнен [62]. Серед іншого знаходимо інформацію про позицію керівництва Великої Британії різних періодів. Німецький дослідник Р. Діетл дослідив історичні витоки та особливості становлення СПБО ЄС від 1945 р. [63]. У колективній монографії за редакцією Ф. Бінді представлено серію досліджень італійських вчених, присвячених історії становлення і розвитку зовнішньої політики та військових механізмів Євросоюзу [64]. Політика сусідства і розширення ЄС розглядаються як окремі, важливі і взаємопов’язані напрями СЗППБ. Окрему увагу європейські дослідники приділили становленню СПБО ЄС. Оновлений варіант аналізу вказаних проблем запропонувала група авторів колективного дослідження під егідою аналітичного центру “Fride” [65]. В монографії висвітлено досвід військово-цивільних операцій і місій Євросоюзу. Однією з найновіших публікацій з історії євроінтеграції, в якій висвітлені питання її зовнішньополітичного виміру, є монографія В. Лота [66].

Провідні напрацювання з проблематики європейської військово-політичної інтеграції належать співробітникам Інституту досліджень безпеки Європейського Союзу в Парижі. Колективна публікація, присвячена аналізу розвитку ЄПБО у перші п'ять років її реального функціонування, містить значний фактологічний та аналітичний матеріал, який ґрунтовно висвітлює початковий період становлення ЄС як оперативної військової організації [67]. Дослідник Д. Кеоган коротко розглянув десятилітній шлях ЄПБО/СПБО від Декларації Сен-Мало 1998 року до перших військових операцій об'єднання [68]. У 2009 році Інститут оприлюднив фундаментальну доповідь до 10-річчя ЄПБО/СПБО, яка стала офіційним варіантом історії цього напряму функціонування Євросоюзу [69]. У монографії вперше висвітлено особливості розвитку цивільних ресурсів ЄПБО, представлено історію відносин ЄС з НАТО, ОБСЄ та Африканським союзом. Привертає увагу розгорнутий аналіз військових операцій і цивільних місій Союзу. Однак в роботі не йдеться про внесок кожної держав об'єднання в розвиток його військової складової. В контексті новел Лісабонського договору відзначимо працю С. Біскопа і Дж. Коелмонта [70]. Запровадження механізму “перманентного структурного співробітництва” у Спільній політиці безпеки та оборони (СПБО) ЄС трактується як запорука ефективних збройних сил.

Дослідження історії європейської політики Великої Британії та участі держави в європейській політичній інтеграції представляють окрему підгрупу європейської континентальної історіографії регіональної інтеграції. До неї віднесемо публікацію данського дослідника Х. Ларсена [71]. Б. Перісіч ретроспективно розглянула історію відносин Британії з Європою від повоєнних років до завершення правління “нових лейбористів” як історію “особливих відносин” [72]. У монографії за редакцією К. Оппермана висвітлено комплекс проблем історії зовнішньої політики Сполученого Королівства на різних рівнях, в т.ч. участь в європейській інтеграції [73].

Ян Девідсон проаналізував особливості політики Т. Блера щодо реалізації

ідеї європейської політичної інтеграції [74]. За його висновками, Т. Блер був противником надмірної інтеграції, як і його попередники на посаді прем'єр-міністра, а посилення участі у СЗППБ стало ситуативним явищем на фоні слідування у фарватері військової політики США. Ян Техау провів паралелі з європейською політикою М. Тетчер і консерваторами часів Д. Кемерона, зазначивши, що її обмежені підходи до євроінтеграції не відповідали завданням сучасного розвитку Євросоюзу [75].

У працях європейських дослідників євроінтеграції знайшла певне висвітлення тема участі Британії у СЗППБ ЄС. Серед небагатьох публікацій відзначимо монографію С. Лена [76]. Ідеться про компаративний аналіз підходів і визначальної ролі Великої Британії, Франції і Німеччини як провідних держав Євросоюзу та єдиних в ЄС глобальних акторів у формуванні і реалізації міжнародної політики об'єднання у постлісабонський період. Автор констатував відсутність єдності поглядів трьох держав на завдання і перспективи розвитку СЗППБ. Дослідник стверджує, що британське керівництво розглядає потенціал СЗППБ виключно крізь призму власних міжнародних інтересів.

У публікаціях європейських дослідників проблем участі Великої Британії у СЗППБ ЄС домінують питання безпеки та оборони. В монографії Д. Петерса розглянуто позиції і роль Великої Британії у формуванні цього напряму функціонування ЄС у 90-х рр. ХХ ст. [77]. Прослідковано зміну ставлення її керівництва до безпекових ресурсів Союзу. Внесок країни до ЄПБО до і після 1998 року дослідив К. Язвінські [78]. У статті С. Біскопа проблема участі королівства в розвитку ЄПБО/СПБО розглядається в контексті можливості лідерства держави в об'єднанні. Прослідковано історичний генезис ролі Британії у процесі становлення європейської політики безпеки. Сутність концепції автора виражена в головній гіпотезі, сформульованій у першому реченні публікації: “Проблема європейської оборони в тому, що вона не може функціонувати з Сполученим Королівством, але не може функціонувати і без

нього” [79].

Окремим предметом зацікавлення європейської науково-експертної спільноти стала франко-британська військово-політична кооперація, новий виток розвитку якої розпочався у результаті підписання Лондонських домовленостей 2010 року. Французький експерт Б. Гоміс наголошує на амбівалентному характері ролі Лондонських угод для європейської безпеки, адже сторони вбачали в них відмінні завдання [80]. Повідомлення А. Реттмана містить огляд позицій лідерів провідних держав ЄС і керівництва НАТО щодо розвитку СПБО ЄС за результатами саміту Європейської Ради 20 грудня 2013 р. [81]. Автор статті акцентує увагу на деструктивній позиції Д. Кемерона щодо блокування усіх ініціатив в частині військової кооперації.

Отже, дослідження тематики європейської політичної інтеграції, історичних витоків, формування і розвитку СЗППБ ЄС та особливостей участі Великої Британії у цих процесах стали невід’ємною частиною західної історіографії. Найбільшу увагу цим проблемам приділили європейські континентальні та британські вчені. Дослідження внеску Сполученого Королівства у СЗППБ ЄС висвітлюється в їх публікаціях як невід’ємна частина європейських інтеграційних процесів, функціонування Співтовариства та зовнішньої політики країни. В британській історіографії помітне протистояння “євроскептичної” та “єврооптимістичної” (“проєвропейської”) течій, представники яких з відмінних позицій трактують сутність і завдання участі країни в інтеграційних процесах. В американській історіографії вказана проблематика, особливо роль Британії в СЗППБ, не знайшла належної уваги дослідників. В усіх групах історіографії перевага надається дослідженню історії військово-політичної співпраці в ЄС.

Серед західних офіційних структур провідним науково-дослідним центром з проблем європейської інтеграції та участі в ній Великої Британії став Інститут дослідження безпеки ЄС. З академічних установ виділимо Королівський інститут міжнародних відносин, Лондонську школу економіки і

політичних наук, Університет Оксфорда, Університет Бірмінгема, Університет Лафборо, Університет Ноттінгема, Університет Лестера (Велика Британія), Коледж Європи (Бельгія), Інститут Європейського університету (Італія), Інститут міжнародних відносин (Польща), Університет Копенгагена (Данія). Серед провідних дослідницько-аналітичних (“мозкових”) центрів відзначимо “Центр європейських досліджень” (“Centre for European Reform”), “Група Брюгге” (“The Bruges Group”) та “The Federal Trust” (усі – Лондон), “Notre Europe. Jacques Delors Institute” (Париж-Берлін), “Карнегі Європа” (“Carnegie Europe”) (Брюссель), “Друзі Європи” (“Friends of Europe”) (Брюссель), “Британо-американську раду з безпекової інформації” (“British American Security Information Council”) (Лондон-Вашингтон), “Центр європейської політики” (“European Policy Centre”) (Брюссель), “FRIDE” (Мадрид), “Стокгольмський інститут дослідження проблем миру”, “Інститут дослідження миру Франкфурта” (“Peace Research Institute Frankfurt”), “Проект Синдикат” (“Project Syndicate”) (Прага).

Наукові публікації з проблем європейської інтеграції і європейської політики Великої Британії найчастіше з’являлися на сторінках таких провідних періодичних видань, як “Journal of European Integration History”, “Journal of Contemporary European Research”, “International Affairs”, “Foreign Affairs”, “Journal of International Security Affairs”, “Journal of European Integration History”, “European Journal of International Relations”, “The Journal of International Security Affairs”, “Contemporary British History”, “British Journal of Politics and International Relations”, “Европейский Союз: факты и комментарии”, “Современная Европа” тощо. Відзначимо наявність численних наукових розвідок на Інтернет-сайтах вказаних провідних аналітичних центрів (наприклад “CER Bulletin”) та інші електронні періодичні видання, Веб-сайт з проблем міжнародних відносин “European Geostategy”, на яких містяться публікації з досліджуваної проблеми.

Констатуємо недостатній рівень висвітлення проблематики розвитку

СЗППБ та участі в ній Великої Британії у період правління консерваторів (2010–2016 рр.). Малодослідженими залишаються проблеми історії становлення європейської дипломатії і зовнішньополітичної діяльності ЄС, не пов'язаної з військовими акціями. В західній історіографії також відсутнє комплексне дослідження монографічного рівня, яке б за змістом розкривало усі головні аспекти і напрями участі Великої Британії у СЗППБ ЄС. Усе зазначене свідчить, що історія участі Великої Британії у розвитку СЗППБ ЄС є недостатньо вивченою і потребує проведення спеціального комплексного дослідження.

Список використаних джерел та літератури:

1. Williams P.D. *British Foreign Policy under New Labour, 1997–2005* / P. Williams. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005. – 263 p.
2. Geddes A. *The European Union and British Politics* / A. Geddes. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003. – 272 p.
3. Cooper R. *Britain and Europe* / R. Cooper // *International Affairs*. – 2012. – No 88. – Vol. 6. – P. 1191-1203.
4. Cameron F. *An Introduction to European Foreign Policy* / F. Cameron. – London and New York: Routledge, 2007. – 255 p.
5. Grant C. *Strength in numbers Europe's foreign and defence policy* / C. Grant. – London: Centre for European Reform, Report, 06 September 1996. – 59 p.
6. *A More Coherent and Effective European Foreign Policy? A Federal Trust Report*. – London: Federal Trust for Education and Research, 2009. – 43 p.
7. Howorth J. *European integration and defence: the ultimate challenges*. – Paris. April 2000. Chaillot Paper 43. – 114 p.; Howorth J. *Saint-Malo plus five: an interim assessment of ESDP* // *Notre Europe. Policy papers №7*. November 2003. – 36 p.; Howorth J. *Security and Defence Policy in the European Union*. Basingstoke, 2007. – 315 p.
8. Valasek T. *Europe's defence and its new security strategy* / T. Valasek // *CER Bulletin*. – 03 December 2007 [Electronic resource] – Mode of Access:

- <http://www.cer.org.uk/publications/archive/bulletin-article/2007/europe%E2%80%99s-defence-and-its-new-security-strategy> (last access: June 17, 2016). – Title from the Screen.
9. Childs D. Britain Since 1945: A Political History / D. Childs; fifth edition. – London and New York: Routledge, 2001. – 374 p.
  10. Reynolds D. Britannia Overruled: British Policy and World Power in the 20th century / D. Reynolds. – London: Routledge, 2013. – 378 p.
  11. Stephen G. An Awkward Partner. Britain in the European Community / G. Stephen. – Oxford, 1998. – 308 p.
  12. Young J.W. Britain and European Unity, 1945-1999 / J. Young. – L.: Macmillan Press Ltd., 2000. – 237 p.
  13. Wall S. A Stranger in Europe: Britain and the EU from Thatcher to Blair / S. Wall. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 246 p.
  14. Britain, the Commonwealth and Europe. The Commonwealth and Britain's Applications to join the European Communities [/A. May]. – London: Palgrave, 2001. – 185 p.
  15. Heffernan M. The Meaning of Europe. Geography and Geopolitics / M. Heffernan. – London: Routledge, 2000. – 304 p.
  16. Wall S. Making the Single Market. Witness Remarks / S. Wall // Journal of European Integration History. – 2010. – Vol. 6. – P. 57-64.
  17. Wallace H. The UK: 40 Years of EU Membership / H. Wallace // Journal of Contemporary European Research. – 2012. – Volume 8. – Issue 4. – P. 531-546.
  18. Grant Ch. Why is Britain Eurosceptic? // Center for European Reform. Essays. December 2008. – 8 p.
  19. Gibbins J. British Discourses on Europe: Self/Other and National Identities: PhD Thesis / Justin Gibbins. – University of Birmingham, 2012. – 349 p.
  20. Seldon A. Major. A Political Life / A. Seldon. – London, 1998. – 512 p.; Holmes M. John Major and Europe: The Failure of a Policy 1990-7 / M. Holmes // The Bruges Group. – Occasional Paper. – 1 May 1997. – № 28. [Electronic Resource]

- Mode of Access: <http://www.brugesgroup.com/mediacentre/?article=75> (last access: April 11, 2014). – Title from the Screen.
21. Kavanagh D. John Major's political legacy / D. Kavanagh // *Observatoire de la société britannique*. – 2009. – No 7. – P. 27-35.
22. *The Blair Effect 2001–5* / edited by A. Seldon and D. Kavanagh. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 483 p.; *Blair's Britain, 1997–2007* / edited by A. Seldon. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 690 p.
23. Wallace W. The Collapse of British Foreign Policy / W. Wallace // *International Affairs*. – 2005. – Vol. 81. – No. 1. – P. 53-68.
24. Grant Ch. Can Britain lead in Europe? / Ch. Grant. – London: Centre for European Reform. – 2002. – 90 p.
25. Dayton A. United Europe as a subject of politics / A. Dayton. – London: Cambridge: Cambridge University Press; first edition, 2005. – 494 p.
26. Lunn J., Miller V., Smith B. British foreign policy since 1997 / J. Lunn, V. Miller, B. Smith // House of Commons Library, Research Paper 09/56, 23 June 2008. – 123 p.
27. *British Foreign Policy The New Labour Years* [/O. Daddow and J. Gaskarth]. – London: Palgrave Macmillan, 2011. – 304 p.
28. Daddow O. New Labour and the reinvention of British and European history / O. Daddow // Charles A. *Media in the Enlarged Europe: Politics, Policy and Industry* Intellect. – Chicago: Chicago University Press, 2009. – P. 133-143.
29. O'Donnell C.M., Whitman R.G. European policy under Gordon Brown: perspectives on a future prime minister / C. O'Donnell, R. Whitman // *International Affairs*. – 2007. – No 83. – Vol. 1. – P. 253-272.
30. Hughes K. Britain and the EU – a sorry tale of collapsing influence and dishonest debate / R. Hughes // Friends of Europe. – 21 Nov 2014. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.friendsofeurope.org/future-europe/britain-eu-sorry-tale-collapsing-influence-dishonest-debate> (last access: September 3, 2017). – Title from the Screen.

31. Oliver T. A European Union without the United Kingdom. The geopolitics of a British exit from the EU / T. Oliver // LSE Ideas. – Strategic update 16.1. – February 2016. – 21 p.
32. Dempsey J. Judy Asks: Is Britain Still a Foreign Policy Power? / J. Dempsey // Carnegie Europe. – February 18, 2015. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=59100> (last access: may 19, 2016). – Title from the Screen.
33. Johnston S. The EU's CSDP: an (objective) UK perspective / S. Johnston // European Geostrategy. – 2016. – 27 March. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.europeangeostrategy.org/?s=UK> (last access: September 3, 2017). – Title from the Screen.
34. Sloan S.R. The United States and European Defence / S.Sloan. – Paris: Institute for Security Studies Western European Union. – April 2000. – Chaillot Paper 39 – 54 p.
35. Dumbrell J. A Special Relationship Anglo-American Relations from the Cold War to Iraq / J. Dumbrell. – Basingstoke: Palgrave Macmillan: Palgrave Macmillan, 2006. – 318 p.
36. Cyr I. A. Britain, Europe and the United States: change and continuity / I.Cyr // International Affairs. – Oxford: The Royal Institute of International Affairs, 2012. – No 88:6. – P. 1315-1330.
37. Harris R. Britain in the World: beyond Europe versus America / R. Harris // British American Security Information Council. – November 25, 2013. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.basicint.org/blogs/2013/11/britain-world-beyond-europe-versus-america> (last access: October 7, 2015). – Title from the Screen.
38. Dempsey J. Time for Britain to Turn to Europe / J. Dempsey // Carnegie Europe. – September 2, 2013. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=52818> (last access: August 15, 2016). – Title from the Screen.

39. Deighton A. On the Cusp: Britain, Maastricht and European Security / A. Deighton. – San Domenico: European University Institute, Robert Schuman Centre, 1997. – 22 p.
40. Sharp J.M. British policy in Bosnia 1991 – 1995 / J.Sharp // Journal of European Integration History. – 2004. – Volume 10. – Number 1. – P. 117-138.
41. Whitman R.G. Amsterdam's unfinished business? The Blair government's initiative and the future of the Western European Union /R.Whitman. – Paris: The Institute for Security Studies of WEU, January 1999. – 29 p.
42. Andreani G., Bertram C., Grant C. Europe's military revolution / G. Andreani, C. Bertram, C. Grant. – London: Centre for European Reform, 2001. – 86 p.
43. Howorth J. Security and Defence Policy in the European Union / J. Howorth. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007. – 315 p.
44. Oakes M. European Defence: From Pörschach to Helsinki / M. Oakes. London: House of Commons Library. – 21 February 2000. – Research Papers 00/20. – 48 p.
45. Garden T. Has Blair lost the Plot on European Defence? / T. Garden // The UK Defence Forum. – 1999. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://ukdf.org.uk/assets/downloads/assets/writings/articles/1999/9912source.html> (last access: June 8, 2014). – Title from the Screen.
46. Forster A. Britain and the Maastricht Negotiations / A. Foster. – London: Palgrave Macmillan, 1999. – 211 p.
47. Valasek T. France, NATO and European defence / T. Vaselek. – London: Centre for European Reform, Policy Brief, 12 May 2008. – 6 p.
48. Dempsey J. Can a Defence Merger Change Britain's Attitude Toward Europe? / J. Dempsey // New York Times. – 2012. – 1 October.
49. Balfour R. Can the EU have a foreign and security policy without Britain? A grim and insular picture of the future / European Policy Centre. – 18 January 2013. [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.epc.eu/pub_details.php?cat_id=13&pub_id=3238 (last access:

- November 13, 2016). – Title from the Screen.
50. Europe after Brexit Unleashed or undone? / [I. Bond, S. Besch, A. Gostyńska-Jakubowska, R. Korteweg, C. Mortera-Martinez, S. Tilford]. – London: Centre for European Reform, April 2016. – 15 p.
51. Moravcsik A. Striking a New Transatlantic Bargain Andrew / A. Moravcsik // Foreign Affairs. – July-August 2003. – Vol. 42. – No 4. – P. 74-89.
52. Kennedy P. Transatlantic Relations: Three Development Scenarios / P. Kennedy // Russia in Global Affairs. – 2004. – No1. [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.globalaffairs.ru/number/n_2453 (last access: December 14, 2015). – Title from the Screen.
53. Brzezinski Z. The Grand Chessboard: American Primacy and its geostrategic imperatives; 1st ed. / Z. Brzezinski. – New York: Basic Books, 1998. – 240 p.
54. Brzezinski Z. Strategic vision: America and the crisis of global power / Z. Brzezinski. – New York: Basic Book, 2012. – 208 p.
55. Smith M.E. Europe's Foreign and Security Policy. The Institutionalization of Cooperation / M. Smith. – Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2004. – 291 p.
56. Mix D.E. The European Union: Foreign and Security Policy / D. Mix. – Washington: Congressional Research Service, April 8, 2013. – 25 p.
57. Mathiopoulos M., Gyarmati I. Saint Malo and Beyond: Toward European Defense / M. Mathiopoulos, I. Gyarmati // The Washington Quarterly. – 1999. – Vol. 22. – № 4. – P. 65-76.
58. McNamara S. Is the Special Relationship Still Special? / S. McNamara // Journal of International Security Affairs. – 2008. – No 14. – P. 21-28.
59. Sinnott R. European public opinion and security policy / R. Sinnott. – Paris: Institute for Security Studies, July 1997. – 37 p.
60. Arah M. Evropska Unija: Vizija političnega združevanja / M. Arah. – Ljubljana: Arah Consulting, 1995. – 431 p.
61. Contemporary European Foreign Policy [/W. Carlsnaes, H. Sjursen, B. White]. –

- London: SAGE Publishers, 2004. – 278 p.
62. Dinan D. Ever Closer Union. An Introduction to European Integration / D. Dinan. – London: Palgrave, 2010. – 619 p.
63. Dietl R. The Genesis of a European Security and Defence Policy / R. Dietl // A Companion to Europe Since 1945; edited by Klaus Larres. – Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2009. – P. 323-354.
64. The Foreign Policy of the European Union Assessing Europe's Role in the World [F. Bindi]. – Washington: The Brookings Institution Press, 2010. – 369 p.
65. Challenges for European Foreign Policy in 2013. Renewing the EU's role in the world [/ G. Grevi and D. Keohane]. – Madrid: FRIDE, 2013. – 109 p.
66. Loth W. Building Europe: A History of European Unification / W. Loth. – Duisburg: de Gruyter Oldenbourg, 2015. – 485 p.
67. EU Security and Defence Policy. The first five years (1999-2004) [N.Gnesotto]. – Paris: Europe Union Institute for Security Studies, 2004. – 296 p.
68. Keohane D. 10 years after St. Malo / D. Keohane. – Paris: European Union Institute for Security Studies, October 2008. – 2 p.
69. European Security and Defence Policy the first 10 years (1999-2009) [G. Grevi, D. Helly and D. Keohane]. – Paris: European Union Institute for Security Studies, 2009. – 448 p.
70. Biscop S., Coelmont J. Permanent Structured Cooperation in Defence: Building Effective European Armed Forces / S. Biscop, J. Coelmont. – Brugge: Bruges Political Research Papers. – September 2010. – No 15. – 23 p.
71. Larsen H. British and Danish European Policies in the 1990s: A Discourse Approach / H. Larsen // European Journal of International Relations. – 1999. – Vol. 5. – No 4. – P. 451-483.
72. Perisic B. Britain and Europe: a History of Difficult Relations / B. Perisic. – Berlin: Institute for Cultural Diplomacy, 2010. – 10 p.
73. British Foreign and Security Policy. Historical Legacies and Current Challenges [/ K. Oppermann]. – Augsburg: Wibner- Verlag, 2012. – 232 p.

74. Davidson I. Blair's European Dilemma / I. Davidson // Project Syndicate. – 2005. – 9 May. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://project-syndicate.org/commentary/blair-s-european-dilemma/Russia> (last access: June 2, 2016). – Title from the Screen.
75. Techau J. Britain Needs to Go Beyond Its Inner Margaret Thatcher / J. Techau // Carnegie Europe. – 2014. – 21 January. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=54249> (last access: June 21, 2014). – Title from the Screen.
76. Lehne S. The Big Three in EU Foreign Policy / S. Lehne // The Carnegie Papers. – Washington, July 2012. – 32 p.
77. Peters D. Constrained Balancing: The EU's Security Policy / D. Peters. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010. – 264 p.
78. Jazwinski K. The Role of Britain in the Development of the ESDI and the Transatlantic Link / K. Jazwinski. – Warsaw: Institute of International Relations, 2002. – 35 p.
79. Biscop S. The UK and European defence: leading or leaving // International Affairs. – Oxford: The Royal Institute of International Affairs, 2012. – No88:6. – P. 1297-1313.
80. Gomis B. The European implications of Franco-British defence cooperation / B. Gomis // European Geostrategy. – 2014. – 11 February. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.europeangeostrategy.org/2014/02/european-implications-franco-british-defence-cooperation> (last access: September 12, 2016). – Title from the Screen.
81. Rettman A. France, Germany and UK show discord on EU defence / A. Rettman // EU Observer. – 2013. – 20 December. [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://euobserver.com/defence/122570> (last access: July 3, 2017). – Title from the Screen.

References

1. WILLIAMS, P.D. (2005) *British Foreign Policy under New Labour, 1997–2005* Basingstoke: Palgrave Macmillan.
2. GEDDES, A. (2003) *The European Union and British Politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
3. COOPER, R. (2012) Britain and Europe. *International Affairs*. 88. vol. 6. P. 1191-1203.
4. CAMERON, F. (2007) *An Introduction to European Foreign Policy*. London and New York: Routledge.
5. GRANT, C. (1996) *Strength in numbers Europe's foreign and defense policy*. London: Centre for European Reform.
6. *A More Coherent and Effective European Foreign Policy? A Federal Trust Report* (2009) London: Federal Trust for Education and Research.
7. HOWORTH, J. (2000) *European integration and defence: the ultimate challenges*. Paris. April 2000. Chaillot Paper 43; HOWORTH, J. (2007) Saint-Malo plus five: an interim assessment of ESDP. *Notre Europe. Policy papers №7*; HOWORTH, J. (2007) *Security and Defense Policy in the European Union*. Basingstoke.
8. VALASEK, T. (2007) Europe's defence and its new security strategy / T. Valasek. *CER Bulletin*. 03 December 2007. [Online] Available from: <http://www.cer.org.uk/publications/archive/bulletin-article/2007/europe%E2%80%99s-defence-and-its-new-security-strategy> (Accessed: June 17, 2016).
9. CHILDS, D. (2001) *Britain Since 1945: A Political History*. London and New York: Routledge.
10. REYNOLDS, D. (2013) *Britannia Overruled: British Policy and World Power in the 20th century*. London: Routledge.
11. STEPHEN, G. (1998) *An Awkward Partner. Britain in the European Community*. Oxford: University Press.

12. YOUNG, J.W. (2000) *Britain and European Unity, 1945-1999*. L.: Macmillan Press Ltd.
13. WALL, S. (2008) *A Stranger in Europe: Britain and the EU from Thatcher to Blair*. Oxford: Oxford University Press.
14. MAY, A. (2001) *Britain, the Commonwealth and Europe. The Commonwealth and Britain's Applications to join the European Communities*. London: Palgrave.
15. HEFFERNAN, M. (2000) *The Meaning of Europe. Geography and Geopolitics*. London: Routledge.
16. WALL, S. (2010) Making the Single Market. Witness Remarks. *Journal of European Integration History*. vol. 6. P. 57-64.
17. WALLACE, H. (2012) The UK: 40 Years of EU Membership. *Journal of Contemporary European Research*. vol. 8. issue 4. P. 531-546.
18. GRANT, CH. (2008) *Why is Britain Eurosceptic?* London: Center for European Reform.
19. GIBBINS, J. (2012) *British Discourses on Europe: Self/Other and National Identities*. Unpublished Thesis (PhD), University of Birmingham.
20. SELDON, A. (1997) *Major. A Political Life*. London; HOLMES, M. John Major and Europe: The Failure of a Policy 1990-7. *The Bruges Group. Occasional Paper*. 28. [Online] Available from: <http://www.brugesgroup.com/mediacentre/?article=75> (Accessed: April 11, 2014)
21. KAVANAGH, D. (2009) John Major's political legacy. *Observatoire de la société britannique*. 7. P. 27-35.
22. SELDON, A., KAVANAGH, D. (2005) *The Blair Effect 2001–2005*. Cambridge: Cambridge University Press; SELDON, A. (2007) *Blair's Britain, 1997–2007*. Cambridge: Cambridge University Press.
23. WALLACE, W. (2005) The Collapse of British Foreign Policy. *International Affairs*. vol. 81. 1. P. 53-68.

24. GRANT, CH. (2002) *Can Britain lead in Europe?* London: Centre for European Reform.
25. DAYTON, A. (2005) *United Europe as a subject of politics.* London: Cambridge: Cambridge University Press.
26. LUNN, J., MILLER, V., Smith, B. (2008) British foreign policy since 1997, *House of Commons Library, Research Paper 09/56*, 23 June 2008.
27. DADDOW, O., GASKARTH, J. (2011) *British Foreign Policy The New Labour Years.* London: Palgrave Macmillan, 2011.
28. DADDOW, O. (2009) New Labour and the reinvention of British and European history. *Charles A. Media in the Enlarged Europe: Politics, Policy and Industry Intellect.* Chicago: Chicago University Press, 2009. P. 133-143.
29. O'DONNELL, C.M., WHITMAN, R.G. (2007) European policy under Gordon Brown: perspectives on a future prime minister. *International Affairs.* 83. vol. 1. P. 253-272.
30. HUGHES, K. (2014) Britain and the EU – a sorry tale of collapsing influence and dishonest debate. *Friends of Europe.* 21 Nov 2014. [Online] Available from: <http://www.friendsofeurope.org/future-europe/britain-eu-sorry-tale-collapsing-influence-dishonest-debate> (Accessed: September 3, 2017).
31. OLIVER, T. (2016) A European Union without the United Kingdom. The geopolitics of a British exit from the EU. *LSE Ideas.* Strategic update 16.1.
32. DEMPSEY, J. (2015) Judy Asks: Is Britain Still a Foreign Policy Power? *Europe.* [Online] Available from: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=59100> (Accessed: May 19, 2016)
33. JOHNSTON, S. (2016) The EU's CSDP: an (objective) UK perspective. *European Geostrategy.* 27 March. [Online] Available from: <http://www.europeangeostrategy.org/?s=UK> (Accessed: September 3, 2017).
34. SLOAN, S.R. (2000) *The United States and European Defence.* Paris: Institute for Security Studies Western European Union.
35. DUMBRELL, J. (2006) *A Special Relationship Anglo-American Relations*

- from the Cold War to Iraq*. Basingstoke: Palgrave Macmillan: Palgrave Macmillan.
- 36.CYR, I.A. (2012) Britain, Europe and the United States: change and continuity. *International Affairs*. 88:6. P. 1315-1330.
- 37.HARRIS, R. (2013) Britain in the World: beyond Europe versus America / R. Harris // *British American Security Information Council*. November 25, 2013. [Online] Available from: <http://www.basicint.org/blogs/2013/11/britain-world-beyond-europe-versus-america> (Accessed: October 7, 2015).
- 38.DEMPSEY, J. (2013) Time for Britain to Turn to Europe. *Carnegie Europe*. September 2, 2013. [Online] Available from: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=52818> (Accessed: August 15, 2016).
- 39.DEIGHTON, A. (1997) *On the Cusp: Britain, Maastricht and European Security*. San Domenico: European University Institute, Robert Schuman Centre.
- 40.SHARP, J.M. (2004) British policy in Bosnia 1991 – 1995. *Journal of European Integration History*. vol. 10. 1. P. 117-138.
- 41.WHITMAN, R.G. (1999) *Amsterdam's unfinished business? The Blair government's initiative and the future of the Western European Union*. Paris: The Institute for Security Studies of WEU.
- 42.ANDREANI, G., BERTRAM, C., GRANT, C. (2001) *Europe's military revolution*. London: Centre for European Reform.
- 43.HOWORTH, J. (2007) *Security and Defence Policy in the European Union*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- 44.OAKES, M. (2000) *European Defence: From Pörtschach to Helsinki*. London: House of Commons Library. Research Papers 00/20.
- 45.GARDEN, T. (1999) Has Blair lost the Plot on European Defence? *The UK Defence Forum*. [Online] – Available from: <http://www.ukdf.org.uk/assets/downloads/assets/writings/articles/1999/9912so>

- urce.html (Accessed: June 8, 2014).
- 46.FORSTER, A. (1999) *Britain and the Maastricht Negotiations*. London: Palgrave Macmillan, 1999.
- 47.VALASEK, T. (2008) *France, NATO and European defense*. London: Centre for European Reform. Policy Brief.
- 48.DEMPSE, Y J. (2012) Can a Defence Merger Change Britain's Attitude Toward Europe? *New York Times*. 2012.
- 49.BALFOUR, R. (2013) Can the EU have a foreign and security policy without Britain? A grim and insular picture of the future. *European Policy Centre*. 18 January 2013. [Online] – Available from: http://www.epc.eu/pub_details.php?cat_id=13&pub_id=3238 (Accessed: November 13, 2016).
- 50.BOND, I. et al (2016). *Europe after Brexit Unleashed or undone?* London: Centre for European Reform.
- 51.MORAVCSIK, A. (2003) Striking a New Transatlantic Bargain. *Foreign Affairs*. July-August 2003. vol. 42. 4. P. 74-89.
- 52.KENNEDY, P. (2004) Transatlantic Relations: Three Development Scenarios. *Russia in Global Affairs*. [Online] – Available from: http://www.globalaffairs.ru/number/n_2453 (Accessed: December 14, 2015).
- 53.BRZEZINSKI, Z. (1998) *The Grand Chessboard: American Primacy and its geostrategic imperatives*. New York: Basic Books.
- 54.BRZEZINSKI, Z. (2012) *Strategic vision: America and the crisis of global power*. New York: Basic Book.
- 55.SMITH, M.E. (2004) *Europe's Foreign and Security Policy. The Institutionalization of Cooperation*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- 56.MIX, D.E. (2013) *The European Union: Foreign and Security Policy*. Washington: Congressional Research Service.
- 57.MATHIOPOULOS, M., GYARMATI, I. (1999) *Saint Malo and Beyond*:

- Toward European Defense. *The Washington Quarterly*. vol. 22. 4. P. 65-76.
- 58.MCNAMARA, S. (2008) Is the Special Relationship Still Special? *Journal of International Security Affairs*. 14. P. 21-28.
- 59.SINNOTT, R. (1997) *European public opinion and security policy*. Paris: Institute for Security Studies.
- 60.ARAH, M. (1995) *Evropska Unija: Vizija političnega združevanja*. Ljubljana: Arah Consulting.
- 61.CARLSNAES, W., SJURSEN, H. and WHITE, B. (eds.) (2004) *Contemporary European Foreign Policy*. London: SAGE Publishers.
- 62.DINAN, D. (2010) *Ever Closer Union. An Introduction to European Integration*. London: Palgrave.
- 63.DIETL, R. (2009) *The Genesis of a European Security and Defence Policy. A Companion to Europe Since 1945*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2009. – P. 323-354.
- 64.BINDI, F. (2010) *The Foreign Policy of the European Union Assessing Europe's Role in the World*. Washington: The Brookings Institution Press.
- 65.GREVI, G., KEOHANE, D. (eds.) (2013) *Challenges for European Foreign Policy in 2013. Renewing the EU's role in the world*. Madrid: FRIDE.
- 66.LOTH, W. (2015) *Building Europe: A History of European Unification*. Duisburg: de Gruyter Oldenbourg.
- 67.GNESOTTO, N. (ed.) (2004) *EU Security and Defence Policy. The first five years (1999-2004)*. Paris: Europe Union Institute for Security Studies.
- 68.KEOHANE, D. (2008) *10 years after St. Malo*. Paris: European Union Institute for Security Studies.
- 69.GREVI, G., HELLY, D. and KEOHANE, D. (eds.) (2009) *European Security and Defence Policy the first 10 years (1999-2009)* Paris: European Union Institute for Security Studies.
- 70.BISCOP, S., COELMONT, J. (2010) Permanent Structured Cooperation in Defence: Building Effective European Armed Forces. *Bruges Political*

Research Papers. 15. 23 p.

71. LARSEN, H. (1999) British and Danish European Policies in the 1990s: A Discourse Approach. *European Journal of International Relations*. vol. 5. 4. P. 451-483.
72. PERISIC, B. (2010) *Britain and Europe: a History of Difficult Relations*. Berlin: Institute for Cultural Diplomacy.
73. OPPERMAN, K. (2012) *British Foreign and Security Policy. Historical Legacies and Current Challenges*. Augsburg: Wibner- Verlag.
74. DAVIDSON I. (2005) Blair's European Dilemma. *Project Syndicate*. 9 May 2005. [Online] – Available from: <http://www.project-syndicate.org/commentary/blair-s-european-dilemma/Russia> (Accessed: June 2, 2016).
75. TECHAU, J. (2014) Britain Needs to Go Beyond Its Inner Margaret Thatcher. *Carnegie Europe*. 21 January. [Online] – Available from: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=54249> (Accessed: November 21, 2014)
76. LEHNE, (2012) S. *The Big Three in EU Foreign Policy*. Washington, July 2012.
77. PETERS, D. (2010) *Constrained Balancing: The EU's Security Policy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
78. JAZWINSKI, K. (2002) *The Role of Britain in the Development of the ESDI and the Transatlantic Link*. Warsaw: Institute of International Relations.
79. BISCOP, S. (2012) The UK and European defence: leading or leaving, *International Affairs*. 88:6. P. 1297-1313.
80. GOMIS, B. (2014) B. The European implications of Franco-British defence cooperation. *European Geostrategy*. 11 February. [Online] – Available from: <http://www.europeangeostrategy.org/2014/02/european-implications-franco-british-defence-cooperation> (Accessed: September 12, 2016).
81. RETTMAN, A. (2013) France, Germany and UK show discord on EU defence.

EU Observer. 20 December. [Online] – Available from:
<https://euobserver.com/defence/122570> (Accessed: July 3, 2017).

Andrii Hrubinko

Ph.D., associate professor,
doctoral student in Institute of History of Ukraine,
National Academy of Science of Ukraine

GREAT BRITAIN IN EUROPEAN EXTERNAL AND SECURITY POLICY: REVIEW OF WESTERN HISTORIOGRAPHY

The article analyzes the achievements of Western historical science in research of the problem of Britain's participation in the European Union's Common Foreign and Security Policy. The author classified scientific publications into three groups: 1) general works on the history of formation the EU's CFSP; 2) publications on the history of participation the United Kingdom in European integration as a direction of European foreign policy of the state; 3) works, which devoted specifically to the topic of British participation in European foreign and security policy. The results of monitoring the leading foreign scientific publications, the most frequently published materials on European integration and European policy of the United Kingdom are presented. A list of leading scientific centers for the research of the identified issues is also presented. The historical experience of British involvement in the formation and implementation of the EU's CFSP in Western historiography is mainly covered in general context of the British government's position on European integration. It was stated that the United Kingdom's participation in the Common Foreign and Security Policy of the European Union was included in the list topics of research of European (including British) and American scientists, but remains poorly developed. Major scientific developments by European continental and British researchers are presented. Instead, in American historiography, these issues, especially Britain's role

in the CFSP, haven't been adequately researched. In British historiography, there is a marked opposition between the "Euro-skeptic" and "Euro-optimistic" (pro-European) paradigms. In the published works the analysis of theoretical and conceptual principles, strategic approaches of British governments to the foreign policy component of European integration prevails at different stages of its development. In all three historiographic groups preference is given to research the history of military-political cooperation within the EU, development of ESDP / CSDP. The issues of British participation in the EU CFSP in the period of D. Cameron's government (2010-2016), practical foreign policy activities of the Community remain insufficiently researched. The topics of the role of British governments in shaping and developing the Eastern European policy of the EU and the Neighborhood policy remain though basically unexplored.

Keywords: *Great Britain, Western historiography, European Union, Common Foreign and Security Policy.*

УДК 94(48):327.8"19/20"

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.08.39-52>

Валерій Павленко,

кандидат історичних наук, професор,

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

ВОЄННО-ПОЛІТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ КРАЇН СКАНДИНАВІЇ В АРХІТЕКТУРІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

***Анотація.** У статті досліджено воєнно-політичну інтеграцію Скандинавії в архітектурі європейської безпеки після 1945 року, а саме проаналізовано історичний досвід країн Північної Європи в другій половині 1940-х – 1960-х рр. у питаннях безпекового простору. Особливу увагу звернено на тісний зв'язок військово-політичного зближення з процесами економічної, технологічної та політичної інтеграції в Західноєвропейському регіоні. Наголошується на тому, що економічна основа спільних інтересів весь час стимулює країни-члени ЄС до пошуку мирних засобів вирішення можливих суперечок. Значну увагу приділено аналізу альтернативних підходів до європейської безпеки, які північноєвропейські держави застосовували у своїй зовнішній політиці. Визначено місце і роль цих країн у сфері європейської безпеки протягом другої половини 1940-х – 1960-х рр. Показано вплив США та СРСР на формування зовнішньої політики країн Скандинавії, особливо тиск Радянського Союзу на Фінляндію у її спробах отримати статус нейтральної держави. Розкрито причини невдач реалізації проектів військово-політичного співробітництва у вигляді Скандинавського оборонного союзу. Доведено, що стратегія, обрана країнами Північної Європи, дозволяла їм уникнути конфронтації з іншими країнами, а спільна політика безпеки цих країн була направлена на захист північних інтересів.*

Ключові слова: безпека, інтеграція, Скандинавські країни, співробітництво, нейтралітет.

Європейська інтеграція, незважаючи на досить складний етап свого розвитку, в який вона вступила на початку ХХІ століття, залишається важливою складовою розбудови сильної, демократичної, незалежної Європи. Україна, як повноцінна складова частина цієї Європи, знаходячись у пошуках свого місця і ролі у сучасному світі, обрала своїм стратегічним напрямом інтеграцію в європейській економічній, політико-правовій і безпековий простір. Тому, виробляючи свою зовнішню політику наша держава враховує інтереси та конструктивний досвід європейських держав і це обумовлює (пояснює) необхідність ґрунтовного дослідження історії європейської інтеграції та вивчення і врахування досвіду взаємин із ЄС інших країн, зокрема північноєвропейських. На наш погляд, вивчення історичного досвіду країн Північної Європи в 1950-х – на початку 1970 рр., який складався в умовах глобального суперництва між США та СРСР є дуже важливим для розуміння основних тенденцій як загальносвітового, так і загальноєвропейського розвитку. Зокрема, на цьому фоні, особливу увагу привертає питання воєнно-політичної інтеграції країн Скандинавії в архітектуру європейської безпеки.

У сучасному світі проблема безпеки та можливість її реалізації через розширення взаємовигідного співробітництва, яке може стати одним з головних чинників стабільності і миру стає все більш актуальною. Тенденція до військово-політичного зближення і взаємодії провідних держав Західної Європи тісно пов'язана з процесами економічної, технологічної та політичної інтеграції в Західноєвропейському регіоні. Економічна основа спільних інтересів весь час стимулює країни-члени ЄС до пошуку мирних засобів вирішення можливих суперечок. У цьому ракурсі цікавим є аналіз альтернативних підходів до європейської безпеки, які сповідували північноєвропейські держави, дає більш повне уявлення про місце і роль цих

країн у сфері безпеки протягом 50-х – поч. 70-х рр. ХХ ст.

Для післявоєнної Північної Європи проблема безпеки зводилась до обмеження воєнної потужності Німеччини, недопущені нових спроб розв'язання війни з боку німецької держави і «радянської воєнної загрози», тобто агресивної політики з боку СРСР та його союзників з числа країн Східної Європи. Така небезпека реально загрожувала незалежності північноєвропейських держав, для відповіді на яку жодна з них не мала необхідного як економічного, так і воєнного ресурсів, не говорячи вже про ядерну зброю. Тому єдиний вихід зі становища яке склалося у питаннях безпеки країни Скандинавії бачили у спільних діях, бо вважали, що саме таким чином вони зможуть зберегти свою самостійність та суверенітет.

Особливості геополітичного становища скандинавських країн, їх політичні, культурні та географічні відмінності лягли в основу концепцій політики безпеки Данії, Норвегії, Фінляндії і Швеції. Ці країни починають сповідувати принцип ізольованого нейтралітету та неприєднання.

Разом з тим, зміст вище окреслених понять суттєво відрізнявся у інтерпретації тієї чи іншої країни. Так, наприклад, політика нейтралітету Данії мала глибокі історичні корені. І це після болючої поразки від німецьких військ у 1864 р. політика нейтралітету стає пріоритетною у сфері безпеки країни. На таке рішення вплинуло переконання у неспроможності організації захисту країни виключно власними силами, через обмеженість ресурсів.

На формування політики безпеки Данії впливало два фактори. Перше – це стратегічне розташування по відношенню до Балтійського моря та географічна близькість з Німеччиною. Міністр закордонних справ Данії П. Хеккеруп у 1960 роках сказав, що «у зовнішньої політики Данії є три головні проблеми: Німеччина, Німеччина і ще раз Німеччина» [1, с. 261]. Разом з тим Данія, у значній мірі, покладала великі сподівання на ООН, як гарант національної безпеки і спиралася у своїй політиці на провідні атлантичні держави.

Норвегія, у своїй зовнішньополітичній концепції, принцип збереження

нейтралітету поєднувала, також, з послідовною атлантичною орієнтацією. Така політика підтверджується у офіційному документі «Основні напрями зовнішньої політики Норвегії» де записано, що «Норвегія прагнучиме досягнення обов'язкових спеціальних воєнних угод з питань оборони Північної Атлантики,.. Норвезький уряд із задоволенням поставився б до приєднання Данії, Нідерландів, Бельгії і Франції до цієї системи» [2, док. 246].

Слід підкреслити, що перші післявоєнні роки, Норвегія намагалася зробити посильний внесок у побудову міжнародної системи безпеки. У політичній програмі розвитку країни, яка була прийнята у 1945 році підкреслювалося, що оборона держави повинна розбудовуватися з урахуванням воєнного досвіду, а її метою має бути як захист Норвегії, так і виконання міжнародних повоєнних зобов'язань [3, с. 246]. Щодо політики неприєднання до військово-політичних блоків, то її озвучив міністр закордонних справ країни Г. Ланге у своїй промові у лютому 1946 р. Він закликав «робити все у якості лояльного члена об'єднаних Націй, для укріплення взаємної довіри між країнами ... співробітничати з усіма, не беручи участі у створенні будь-яких блоків» [4, с. 131].

Якщо говорити про Швецію, то для цієї країни нейтралітет був однією з найбільш вагомих традицій у зовнішній політиці ще з XIX століття. Останнім воєнним конфліктом, у якому Швеція брала безпосередню участі була війна з Норвегією у 1814 р. З того часу ця держава у сфері безпеки взяла курс на нейтралітет під час збройних конфліктів і неучасть у військових блоках у мирний час [5, с. 49].

Необхідно звернути увагу на те, що шведський нейтралітет ніколи не був закріплений документально і проголошувався урядом у кожному окремому випадку. Під час холодної війни Швеція відігравала роль такого собі мосту між двома конфліктуючими блоками і незважаючи на нейтралітет приділяла велику увагу самообороні. Станом на 1948 рік шведські збройні сили нараховували 37 армійських бригад, 50 авіаційних ескадрилій, 124 військово-морські кораблі. На

момент мобілізації армія країни мала складати 850 тис. чол.. Це був найбільший показник в її історії [6, с. 29].

На фоні вище згаданих країн статус Фінляндії, як нейтральної держави, давався цій країні найбільш важко. Спроби зберегти нейтралітет часто зазнавали невдач і лише після підписання мирного договору з СРСР у лютому 1947 р. зовнішньополітичний курс на нейтралітет стає можливим. Під час президентства Ю. Паасківі в основу зовнішньополітичної концепції було покладено принцип залишатися в стороні від протиріч між великими державами і бути «невидимими» на міжнародній арені [7, с. 60].

Стратегічне значення Скандинавських країн, які знаходилися на важливих повітряних та морських шляхах під час «холодної війни» значно зростає. Особливо це відчулося після включення Північно-Льодовитого океану з прилеглими територіями європейської Півночі в «зону безпеки» в рамках Договору про оборону Західної півкулі між США та країнами Латинської Америки, підписаному у вересні 1947 р. у Ріо-де-Жанейро.

Реакція скандинавських країн, на зміни, що відбувалися у післявоєнному міжнародному житті була стриманою, але в той же час одностайною – не допустити розколу в питаннях політики безпеки. Тому, починаючи з 1947 р. проводились зустрічі на рівні міністрів закордонних справ для обговорення політичних подій, які тим, чи іншим способом могли вплинути на безпеку регіону. Результатом цих зустрічей стало вироблення спільної позиції щодо небажання північноєвропейців брати участь у будь-яких блоках Заходу чи Сходу. Але у питаннях вироблення стратегії розбудови подальшої політики безпеки Скандинавських країн мали розбіжності. Крім того, за умов повоєнної економічної кризи без сторонньої допомоги виробити спільну стратегію безпеки північноєвропейським країнам було не під силу.

Саме в цей час в Європі активізувався процес зі створення спільної оборони. В результаті було підписано Брюссельський пакт, який став установчим документом Західноєвропейського союзу (березень 1948 р.) –

організації оборонного співробітництва 10 європейських держав.

Так як Скандинавські країни до Західноєвропейського союзу не увійшли, вони намагалися уникнути перспективи стати заручниками політики великих держав у боротьбі між Сходом і Заходом. Тому, одним з важливих мотивів розвитку скандинавської інтеграції у воєнно-політичній сфері було намагання об'єднаними зусиллями зміцнити позиції Північної Європи відносно обох полюсів «холодної війни» і забезпечити стабільність в регіоні. В цей час складовою частиною досягнення ефективної взаємодії між країнами Скандинавії у воєнній сфері стають проекти розбудови «ешелонованої оборони».

Слід зазначити, що воєнна політика держав Північної Європи завжди орієнтувалася на Велику Британію та США і правляча еліта у своїх установах, звісно, виходила із засад про необхідність розширення воєнно-політичної співпраці з вказаними країнами. Існували різні проекти створення автономної північноєвропейської оборони, серед яких слід виділити два характерних підходи до цього питання. Так, представники одного напрямку (Норвегія, розглядали «скандинавську оборону з позицій створення стабільного нейтрального регіону в умовах «холодної війни» орієнтовану на західні сили. Ця концепція передбачала, що США та Велика Британія мають забезпечити певну союзницьку допомогу гарантії безпеки. Інший напрям (Данія та Швеція вважали, що Північній Європі потрібна була незалежна від США оборона та безкомпромісний нейтральний статус. В таких умовах міністр закордонних справ Швеції Б. Естен Унден виступив з ініціативою про проведення переговорів по питанню створення Скандинавського оборонного союзу.

Б. Естен Унден вважав, що принциповими питаннями для створення такого Союзу були розробка спільного зовнішньо політичного курсу і координація процесу переозброєння. А міністр закордонних справ Норвегії Г. Ланге запропонував підготувати спільну оборонну угоду між країнами Скандинавії [8, с. 94-95]. Такий варіант мав чимало привабливих сторін. Він, в

цілому, сприймався норвежською громадськістю, яка була переконана, що їх країна залишається позаблоковою.

Намагаючись зберегти зовнішньополітичний курс північноєвропейських країн на неприєднання до міжнародної блокової політики шведський міністр закордонних справ Б. Естен Унден 10 травня 1948 р. запропонував Данії та Норвегії створити нейтральний північний оборонний союз, який би мав функціонувати протягом десяти років. Цей союз передбачав невтручання у будь-які збройні конфлікти, що велися на територіях інших країн.

Інше бачення Скандинавського оборонного союзу було у Норвегії, яка намагалася прив'язати цей альянс до заходу, щоб мати певні гарантії в питаннях отримання американського озброєння та допомоги у випадку війни. США та Велика Британія розділяли таку позицію і тому після першого раунду переговорів, які відбулися у травні 1948 року, вони звернулися до Норвегії та Данії з порадою не вступати у Скандинавський оборонний союз на умовах Швеції. [9, с. 147]

В результаті 19 лютого 1949 року на спеціальному засіданні Норвежської робітничої партії, на яку було запрошено колег по переговорному процесу з питання створення Скандинавського оборонного союзу з Данії та Швеції, міністр закордонних справ Норвегії Г. Ланге наголосив на пріоритетності атлантичного (НАТО) варіанту в інтересах безпеки Осло [10, с. 509].

Таким чином, ідею створення Скандинавського оборонного союзу спіткала невдача. Лідери держав Північного регіону обрали різні підходи до вирішення питання національної безпеки. Політика нейтралітету, якої дотримувалися Данія та Норвегія напередодні Другої світової війни поступилася місцем курсу на членство у НАТО. Фінляндські урядовці залишилися на позиціях нейтралітету. Швеція намагалася послідовно дотримуватись політики неприєднання. Але оцінюючи історичне значення проекту створення Скандинавського оборонного союзу необхідно підкреслити, що переговори з цього питання стали основою для неформальної співпраці

північноєвропейських країн у сфері безпеки у подальші роки.

24 лютого 1949 р. міністр закордонних справ Норвегії заявив, що уряд країни прийняв рішення увійти у заплановане співробітництво демократичних народів з організації безпеки. Таке рішення про вступ до НАТО, без сумніву, було відмовою від традиційної політики безпеки Норвегії. Країна вперше у мирний час погодилась вступити в союз, який передбачав взаємні зобов'язання.

Такий крок з боку Норвегії значно вплинув на керівництво Данії, яке протягом тривалого часу продовжувало вірити у можливість існування північних інтеграційних схем в сфері оборони. Але після відмови Швеції створити дансько-шведський оборонний союз Данія остаточно визначається зі своїм атлантичним вибором. При обговоренні питання про членство Данії в Атлантичному альянсі в парламенті речник СДПД і Голова Комітету зовнішніх відносин Ю. Бомгольт гостро розкритикував попередню політику ізоляціонізму і сказав, що «залишаючись без союзників Данія, – на його думку, не мала можливостей для організації власної оборони» [11, с. 508].

Після вступу 4 квітня 1949 року Данії та Норвегії до НАТО спрямованість політики безпеки цих країн визначалася двома векторами. По відношенню до СРСР застосовувався ефект «стримування», а по відношенню до самого альянсу – інтеграція, яка розглядалася в якості необхідної умови для отримання допомоги союзників. Данія і Норвегія зайняли в рамках Атлантичного альянсу особливу позицію, яка була направлена на дотримання безпеки у північноєвропейському регіоні.

В зв'язку зі вступом до НАТО Данії та Норвегії у досить делікатному становищі опинилася Фінляндія, внаслідок зобов'язань перед СРСР по Договору 1948 року. Ця північноєвропейська країна була зацікавлена повернутися до ідеї Скандинавського нейтрального Союзу, висунувши себе на роль посередника між СРСР та Скандинавськими країнами у питанні мирного врегулювання. Але в умовах перебування радянських збройних сил на території Фінляндії ідея створення і функціонування нейтрального оборонного союзу між

країнами півночі Європи була практично нездійсненою.

У 1950-х роках виникає питання про розміщення ядерної зброї на території Данії і Норвегії. Тому в цей час ці північноєвропейські країни роблять спробу здійснити важливі кроки, які були спрямовані на послаблення їх участі в інтегрованих оборонних планах НАТО. У січні 1955 року норвежський прем'єр Е. Герхардсен у своєму виступі на засіданні Ради НАТО наголосив, що Норвегія не має наміру розміщувати ядерні боєголовки або будувати ракетні бази на своїй території [12, с. 292]. Разом з тим, слід наголосити, що Норвегія та Данія ніколи не відмовлялись від прийнятої Північноатлантичним альянсом доктрини про застосування ядерної зброї, як «останнього засобу». Більше того, ці країни брали участь у створенні системи зв'язку для ядерних сил НАТО [13, с. 178-179].

У 1960-1961 рр. Данія і Норвегія приймають остаточне рішення про неможливість розташування ядерної зброї на їх територіях. Скориставшись цим 28 травня 1963 року Фінляндія, за радянської ініціативи, пропонує створити скандинавську без ядерну зону. Але Данія і Норвегія, як й інші західні держави, цю пропозицію відкинули, посилаючись на те, що оборона скандинавських країн (Данії та Норвегії) містить у своїй основі концепцію ядерного стримування, як стратегічного фундаменту західного військового союзу. У Швеції пропозицію фінляндської сторони, також, зустріли досить стримано. Тим більше, що попередні консультації з цього питання не були проведені [14, с. 326]. В середині 1960-х рр. у наукових колах з'являється термін «північний баланс», який застосовували для пояснення специфіки взаємин у сфері оборони північноєвропейського регіону. На думку вчених Данія, Норвегія, Швеція і Фінляндія у воєнно-політичному відношенні утворювали особливий північноєвропейський регіон, який розташовувався між антагоністичними блоками. «Північний баланс» передбачав, у разі зміщення СРСР на фінляндському напрямі на захід, аналогічну реакцію у відповідь – приєднання Швеції до НАТО і перегляд базової та ядерної політики Данії та Норвегії [15,

с. 387].

Аналіз подій середини 1950-х – 1960-х років щодо проблеми європейської безпеки на півночі слід наголосити, що скандинавські країни в цей час повністю усвідомлювали необхідність формування єдиного оборонного простору між ними. Це, зокрема, як було сказано, знайшло своє відображення у ході реалізації проектів воєнно-політичного співробітництва у вигляді Скандинавського оборонного союзу 1948-1949 рр., нейтрального оборонного союзу середини 1950-х рр. та узгодженої ядерної політики 1960-х років. З іншої сторони, у розбудові регіональних схем воєнно-політичної інтеграції прослідковувались і протилежні тенденції. З однієї сторони, зовнішня загроза на фоні складних міжнародних подій сприяли активізації північного співробітництва у сфері оборони, усвідомленню власної цілісності по відношенню до решти Європи, а з іншої сторони – прагнення не спровокувати СРСР щодо його політики по відношенню до Фінляндії було очевидним фактором обережності скандинавських країн при побудові регіональних утворень.

Таким чином, можна зробити висновок, що в умовах, які склалися на той час активне співробітництво країн Скандинавії у сфері безпеки було дуже проблематичним. Для вироблення і втілення в життя політики безпеки державам півночі Європи необхідно було шукати різні шляхи та можливості. В той час як Данія і Норвегія обрали курс на співпрацю з країнами НАТО – Швеція пристає на політику дотримання нейтралітету, Фінляндія заходилась під тиском договору з СРСР, що дуже заважало їй приймати самостійні рішення.

Але, в цілому, існуючи розбіжності у розв'язанні питань зовнішньої безпеки, на наш погляд, істотно не позначились на поляризації північного регіону. Маючи різні зовнішньополітичні орієнтації північноєвропейські країни, все ж таки, розвивалися у єдиному напрямку. Ці країни обрали таку стратегію, яка дозволяла їм уникати конфронтації між Заходом і Сходом в

умовах біполярного протистояння. Складовими такої стратегії, відомої під назвами «північна стабільність», «північний баланс», «північна модель» були: послідовний шведський нейтралітет; фінський нейтралітет, який регулювався Договором 1948 року; членство Данії і Норвегії в НАТО, їх підхід щодо розташування іноземних баз та ядерної зброї на своїх територіях.

Така спільна політика безпеки Скандинавських країн після Другої світової війни була направлена на захист північних інтересів, а відчуття спільної ідентичності сприяло утворенню неформального регіонального об'єднання для якого характерним була миролюбність, недопустимість збройного конфлікту та відсутність образу ворога. «Північний баланс» став віддзеркаленням спільного самоусвідомлення Скандинавських країн убезпечити свій регіон і національну безпеку кожної країни окремо від непередбачених наслідків конфронтації між Заходом і Сходом.

Список джерел та літератури

1. Lammers K. C. Denmark's Relations with Germany since 1945 / K. Lammers // Denmark's policy towards Europe after 1945: history, theory and options [eds.: Hans Branner, Morten Kelstrup]. – Odense, 2000. – P. 260–281.
2. Советско-норвежские отношения, 1917–1955 : сб. док. / Ин-т всеобщ. истории РАН [и др.] ; [редкол.: А. О. Чубарьян и др.]. – Москва : ЭЛИА-АРТ-О, 1997. – 681, [1] с.
3. Ристе У. История внешней политики Норвегии / У.Ристе. – Москва: Весь Мир; [ОАО Тип. «Новости»], 2003. – 413 с.
4. Skodvin M. Norwegian neutrality and the question of credibility / M. Skodvin // Scandinavian journal of history. – 1977. – Vol. 2. – № 1/4. – P. 123–145.
5. Johnsson H.-I. Sverige i fokus / H.-I. Johnsson. – Stockholm : Svenska institutet, [1996]. – 240 s.
6. Aselius G. Swedish strategic culture after 1945 / G.Aselius // Cooperation and Conflict. – 2005. – Vol. 40. – № 1. – P. 25–44.

7. Дерябин Ю. С. Финляндия: нелегкий путь к нейтралитету / Ю. Дерябин // Северная Европа: проблемы истории. – Москва, 2005. – Вып. 5. – С. 58–75.
8. Lange C. Political unification and the Nordic Council / C. Lange // Cooperation and Conflict. – 1965. – Vol. 1. – № 2. – P. 94–95.
9. Aalders G. The failure of the Scandinavian defence union, 1948–1949 / G.Aalders // Scandinavian Journal of History. – 1990. – Vol. 15. – № 1/2. – P. 125–153.
10. Einhorn E. S. The Reluctant Ally: Danish Security Policy, 1945–49 / E. Einhorn // Journal of Contemporary History. – 1975. – Vol. 10. – № 3. – P. 493–512.
11. Einhorn E. S. The Reluctant Ally: Danish Security Policy, 1945–49 / E. Einhorn // Journal of Contemporary History. – 1975. – Vol. 10. – № 3. – P. 493–512.
12. Ристе У. История внешней политики Норвегии / У.Ристе. – Москва: Весь Мир; [ОАО Тип. «Новости»], 2003. – 413 с.
13. Berdal M. The United States, Norway and the Cold War, 1954–1960 / M. Berdal; [foreword by Olav Riste]. – New York; London : St. Martin's Press ; Macmillan, 1996. – XIX, 268 p.: maps. – (St. Antony's series).
14. Юссіла О. Від Великого Князівства до сучасної держави : політична історія Фінляндії від 1809 року / О. Юссіла [та ін.] ; [пер. з фін. М. Гаутала, В. Пилипенко ; ред. пер. Т. та К. Тищенко]. – Київ : Унісерв, 2002. – 407 с.
15. Orvik N. Scandinavia, NATO, and Northern Security / N.Orvik // International Organization – 1966. – Vol. 20. № 3. – P. 380–396.

References:

1. LAMMERS, K. (2000) Denmark's Relations with Germany since 1945. *Denmark's policy towards Europe after 1945: history, theory and options*. Odense. P. 260–281.

2. CHUBAR"YAN, A. (1997) *Sovetsko-norvezhskye otnosheniya, 1917–1955*: sb. dok. Moskva: ЭЛYA-ART-O.
3. RYSTE, U. (2003) *Ystoryya vneshnej polytyky Norvehyy*. Moskva: Ves" Myr; [OAO Typ. «Novosty»]
4. SKODVIN, M. (1977) Norwegian neutrality and the question of credibility. *Scandinavian journal of history*. Vol. 2, № 1/4. – P. 123–145.
5. JOHNSON, H.-I. (1996) *Sverige i fokus*. Stockholm: Svenska institutet.
6. ASELIUS, G. (2005) Swedish strategic culture after 1945. *Cooperation and Conflict*. Vol. 40, № 1. P. 25–44.
7. DERYABYN, YU. (2005) Fynlyandyya: nelehkyj put" k nejtral'nytu. *Severnaya Evropa: problemy ystoryy*. Moskva.
8. LANGE, C. (1965) Political unification and the Nordic Council. *Cooperation and Conflict*. Vol. 1, № 2. P. 94–95.
9. AALDERS, G. (1990) The failure of the Scandinavian defence union, 1948–1949. *Scandinavian Journal of History*. Vol. 15, № 1/2. P. 125–153.
10. EINHORN, E. (1975) The Reluctant Ally: Danish Security Policy, 1945–49. *Journal of Contemporary History*. Vol. 10, № 3. P. 493–512.
11. EINHORN, E. (1975) The Reluctant Ally: Danish Security Policy, 1945–49. *Journal of Contemporary History*. Vol. 10, № 3. P. 493–512.
12. RYSTE, U. (2003) *Ystoryya vneshnej polytyky Norvehyy*. Moskva: Ves" Myr; [OAO Typ. «Novosty»].
13. BERDAL, M. (1996) *The United States, Norway and the Cold War, 1954–1960*. New York; London: St. Martin's Press; Macmillan, XIX, 268 p.
14. YUSSILA, O. (2002) *Vid Velykoho Knyazivstva do suchasnoyi derzhavy: politychna istoriya Finlyandiyi vid 1809 roku*. Kyiv: Uniserv.
15. ORVIK, N. (1966) Scandinavia, NATO, and Northern Security. *International Organization*. Vol. 20, № 3. P. 380–396.

Valerii Pavlenko
PhD (history), Professor
Taras Shevchenko
National University of Kyiv

MILITARY AND POLITICAL INTEGRATION OF THE SCANDINAVIAN COUNTRIES IN THE EUROPEAN SECURITY ARCHITECTURE AFTER THE SECOND WORLD WAR

***Abstract.** The Article examines the military and political integration of Scandinavia in the European security architecture after 1945 and analyzes the historical experience of the countries of the North Europe in the late 1940s-1960s in the security space issues. Particular attention is paid to the close link between the military and political rapprochement with the processes of the economic, technological and political integration in the Western European region. It is emphasized that the economic basis of common interests encourages the EU member states all the time to seek peaceful means to resolve possible disputes. Considerable attention is paid to the analysis of alternative approaches to the European security that the North European countries have used in their foreign policy. The role and place of these countries in the sphere of the European security during the late 1940s-1960s was determined. The influence of the USA and the USSR on the formation of the foreign policy of the Scandinavian countries, especially the pressure of the Soviet Union on Finland in its attempts to get a neutral state status, has been shown. The reasons for the failure to implement the military and political cooperation projects in the form of the Scandinavian Defense Alliance have been revealed.*

***Key words:** security, integration, Scandinavian countries, cooperation, and neutrality.*

УДК 378

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.08.53-73>

Євген Хан

кандидат історичних наук,
молодший науковий
співробітник науково-дослідної
частини Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка

**АКАДЕМІЧНА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК ОДИН З ПРІОРИТЕТНИХ
НАПРЯМКІВ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОГО
ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ: УКРАЇНСЬКИЙ
ДОСВІД СПІВПРАЦІ**

Анотація. Інтеграційні процеси, що відбуваються у світовому співтоваристві в усіх сферах людської діяльності, мають великий вплив і на систему вищої освіти. На даний період формується єдиний європейський освітній простір, що виражається насамперед у гармонізації освітніх стандартів, підходів, навчальних планів, спеціальностей у різних країнах світу. Відкритий освітній простір передбачає зростання мобільності студентів і співробітництва викладачів університетів різних країн, що має сприяти поліпшенню системи працевлаштування випускників університетів, підвищенню статусу цих країн у сфері освіти.

Академічна мобільність є одним з напрямків Болонського процесу, який забезпечує цілісність європейського простору вищої освіти та європейського дослідницького простору. При цьому під європейським простором розуміється не тільки простір держав Євросоюзу. Цей простір охоплює території всіх держав-учасниць Болонського процесу.

Дуже важливо з'ясувати наскільки наша держава включається у процеси

академічних обмінів та міжнародної співпраці у сфері освіти, в першу чергу з європейськими країнами, оскільки міжнародна академічна мобільність є важливим фактором у процесі європейської інтеграції. Необхідним є навести конкретні приклади міжнародної академічної співпраці та академічних обмінів між українськими та європейськими вищими навчальними закладами, дослідити їх досвід участі у популярних європейських освітніх програмах та науково-дослідних проектах.

Ключові слова: Міжнародна академічна мобільність, європейський освітній простір, Болонський процес, інтеграція, вища освіта.

Академічна мобільність це важливий фактор формування глобального освітнього та наукового простору, інструмент підвищення якості та ефективності освіти та розвитку міжкультурного обміну. Вона збільшує шанси людини на професійну самореалізацію, а також підвищує якість трудових ресурсів національної економіки. До того ж, зовнішня студентська мобільність є й суттєвим джерелом поповнення бюджету. Для конкретного студента участь у програмах академічної мобільності забезпечує можливість отримати якісну європейську освіту та диплом зарубіжного університету з обраного напрямку підготовки, доступ до наукових бібліотек та лабораторій провідних наукових центрів, розширення своїх знань у суміжних галузях, збагачення індивідуального досвіду щодо інших моделей створення та поширення знань; удосконалення рівня володіння іноземною мовою, ознайомлення з культурою, історією, традиціями країни перебування, зрештою випробувати себе на предмет адаптаційних можливостей до навчання в іншій системі організації вищої освіти та проживання в іншій країні. Кількісні та якісні показники міжнародної академічної мобільності українських студентів, аспірантів і науковців, на жаль, визначити складно, оскільки наша держава не веде офіційної статистики тих осіб, що виїждять за кордон для навчання, стажування, обміну досвідом [2, с. 40].

Мета статті полягає в тому щоб проаналізувати кількісні та якісні показники участі українських вищих навчальних закладів у програмах академічної мобільності. Навести конкретні приклади участі українських вищих навчальних закладів у міжнародних, в першу чергу європейських, програмах академічної мобільності, проектах міжнародної співпраці у сфері освіти. Показати, що міжнародна академічна мобільність є важливим елементом у євроінтеграційних прагненнях України.

Джерельною базою у дослідженні даної теми є Закони України та урядові документи, накази, постанови та розпорядження Міністерства освіти та науки України, двосторонні угоди, статистичні дані та моніторингові дослідження, а також офіційні представництва та інтернет-сайти європейських освітніх програм.

Проблемою розвитку міжнародної академічної мобільності та міжнародної співпраці у сфері освіти і науки, зокрема участі України у Болонському процесі та участі нашої держави у міжнародних освітніх програмах і проектах займається велика кількість європейських та вітчизняних учених, дослідників у сфері права, освіти і науки, також ця тема є важливою іспанським актуальною для керівництва та адміністрації українських вищих навчальних закладів. Серед найвідоміших спеціалістів у цій сфері можна виділити праці Андрущенко [2], В. Вікторова [3], В. Глибовця [4], М. Данилишина [5], М. Згуровського [7], Г. Калінічевої [8], М. Лендьеля [9], О. Литвина [10], Г. Новосад [13], Г. Січкаренка [18] та ін.

У Законі України «Про вищу освіту» (2014 рік) дано визначення академічної мобільності: «академічна мобільність – можливість учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому вищому навчальному закладі (науковій установі) на території України чи поза її межами» [6].

У свою чергу, Кабінет Міністрів України постановою від 12 серпня 2015 р. № 579 затвердив Положення про порядок реалізації прав на академічну

мобільність. Цим положенням встановлюється порядок організації програм академічної мобільності для учасників освітнього процесу українських ВНЗ на території України чи поза її межами та учасників освітнього процесу іноземних ВНЗ. Відповідно до Положення право на академічну мобільність може бути реалізоване на підставі міжнародних договорів про співробітництво в галузі освіти іспанський науки, міжнародних програм та проектів, договорів про співробітництво між вітчизняними ВНЗ та закордонними. Окрім того, право на академічну мобільність може бути реалізоване вітчизняними учасниками освітнього процесу з власної ініціативи та за підтримки адміністрації ВНЗ в якому навчається чи працює громадянин. Право на академічну мобільність повинно відповідати усім принципам Болонської декларації [15].

Джерелами фінансування міжнародної академічної мобільності являються міжнародні програми, такі Темпус, Еразмус Мундус, Еразмус + , ДААД (Німеччина), Жан Моне, Марія Кюрі та ін. [12]. На жаль, наша держава, уряд та міністерство освіти майже не виділяють коштів та не фінансують наукові та освітні проекти, пов'язані з міжнародними академічними обмінами, тому переважна більшість українських студентів здійснюють поїздки до закордонних ВНЗ на навчання, стажування, проходження практики або отримавши грант, або на фінансування вищезгаданих програм, або за власний кошт.

Показником міжнародної академічної мобільності є контингент іноземних студентів в Україні та українських студентів за кордоном. До прикладу, за даними МОН, у 2013/2014 навчальному році у вищих навчальних закладах України навчалось понад 69 тис. іноземних студентів зі 146 країн світу. За даними МОН, за угодами міжурядового та міжвідомчого характеру щорічно близько 300 осіб направляються за кордон для здобуття освіти у вищих навчальних закладах (у 2011 – 275, у 2012 – 353, у 2013 р. - 315 осіб. з них 148 студентів). У рамках прямих угод між українськими та закордонними вищими навчальними закладами щорічно за кордон відряджаються на навчання та стажування близько 4000 осіб. Враховуючи, що загальна кількість студентів у

2013-2014 н. р. складала понад 2 млн. студентів, це означає, що лише тисячні відсотка від загальної кількості українських студентів користуються цим шляхом академічної мобільності [14, с. 40].

Доцільно буде навести декілька конкретних прикладів реалізації міжнародної академічної мобільності в окремих українських вищих навчальних закладах.

Одним із лідерів по міжнародній співпраці та реалізації програм міжнародної академічної мобільності був і залишається Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

У 2016 році ректором Київського університету Л. В. Губерським було підписано «Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність Київського національного університету імені Тараса Шевченка», в якому було визначено порядок організації програм академічної мобільності для учасників освітнього процесу, організаційні моменти, пов'язані з участю у програмах академічної мобільності, а також основні правила та етапи участі у таких програмах[16]. Розглянемо деякі, конкретні приклади міжнародної академічної співпраці між КНУ імені Тараса Шевченка та його закордонними партнерами.

В КНУ імені Тараса Шевченка у рамках гранту Уряду Норвегії № СРЕА-2010/10117 СРЕurasia 2010-2015 «Norwegian-Ukrainian and Research Cooperation in the field of Sustainable Management» у 2013 р. реалізувався спільний проект з університетом Нурланда. Бізнес-практику пройшли 7 магістрів факультету кібернетики, 2 магістри економічного факультету та 2 магістри Інституту міжнародних відносин. У цьому ж році відбувся відбір нових 18 претендентів, які навчалися в Університеті Нурланда з січня 2014 р. Ефективно здійснюється реалізація програми Міністерства освіти і науки «Навчання, стажування, підвищення кваліфікації студентів, аспірантів, науково-педагогічних та педагогічних працівників за кордоном» («100+100+100»)[9]. У 2012/2013 навчальному році було направлено 40 осіб, з яких 15 студентів, 9 аспірантів, 16 науково-педагогічних працівників, у провідні вищі навчальні заклади 12 країн

світу: Австрія, Велика Британія, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Португалія, США, Франція, Фінляндія, Швейцарія, Швеція, Японія. У 2013/14 навчальному році рекомендовано для проходження навчання та стажування у закордонних навчальних закладах 40 осіб з факультетів кібернетики, хімічного, фізичного, радіофізичного, геологічного, географічного, юридичного, інституту міжнародних відносин, ННЦ «Інституту біології» та астрономічної обсерваторії до університетів Японії, Швейцарії, Франції, Німеччини, Іспанії, Великої Британії, Данії, КНР, Італії, США, Бельгії та Норвегії. У 2012/13 н. р. за кордон до 59 країн світу від'їжджали 1927 викладачів, співробітників та аспірантів Київського університету імені Тараса Шевченка. З них 304 студенти та аспіранти їхали на навчання і 86 студентів – для мовного стажування. Але зважаючи на той факт, що в університеті навчалось близько 27 тисяч осіб, кількість академічно мобільних студентів не досягала навіть 10 %[4, с. 194].

Значний внесок у розвиток академічної мобільності та міжнародної освітньої та наукової діяльності серед український ВНЗ має Ужгородський національний університет (УжНУ).

У квітні 2015 року в УжНУ дев'ять українських та зарубіжних ВНЗ підписали Меморандум про створення Міжнародного консорціуму університетів. Мета створеного Консорціуму – налагодження і координація співпраці у сферах академічної мобільності, наукових досліджень, технологічних розробок та інновацій, підвищення конкурентоспроможності у національному та міжнародному масштабах. Студенти та викладачі УжНУ беруть активну участь у різних програмах академічної мобільності за кордоном за формами: «семестрове навчання», навчально-ознайомча та виробнича практика, стажування. Здійснюється активна співпраця між УжНУ та Поморською Академією у м. Слупську. У 2014/2015 навчальному році 40 студентів УжНУ мали можливість безкоштовно навчатися у польському вищому навчальному закладі за різними напрямками та спеціальностями. Успішно завершилась організаційна робота з набору на I семестр 2015/2016 н.

р. 25 студентів було зараховано на навчання до Поморської Академії у м. Слупську. У семестровій програмі брали участь студенти математичного, інженерно-технічного факультетів, факультету інформаційних технологій, історичного, біологічного, фізичного факультетів, факультету іноземної філології, міжнародних комунікацій та факультету міжнародної політики, менеджменту та бізнесу[9, с. 81-83].

У 2014/2015 навчальному році УжНУ приєднався до європейської освітньої програми Erasmus+. Ця програма дозволяє забезпечити мобільність студентів та викладачів на основі стипендій, що надаються Європейським Союзом, та покриває витрати на навчання й проживання. Відділом міжнародного освітнього та наукового співробітництва розроблено та підготовлено 15 договорів із європейськими університетами. Підписані договори створили можливість для 70 бакалаврів й магістрів та для 50 викладачів безкоштовно навчатися або стажуватися у провідних європейських ВНЗ. Основні напрями, за якими здійснювалася мобільність у 2015/2016 навчальному році, були такі: економіка, історія, державне управління, політологія, країнознавство, право, соціологія, біологія, стоматологія, математика, інформатика, фізика, бізнес адміністрування, сільськогосподарські науки. Станом на 30 червня 2015 року 6 студентів УжНУ (факультетів економіки, суспільних наук, інженерно-технічного та міжнародної політики, менеджменту та бізнесу) були номіновані на отримання стипендій на навчання за кордоном протягом першого семестру наступного навчального року. В університеті здійснюється організаційний супровід програм академічної мобільності: повний курс навчання, частковий курс навчання, практика, стажування. У 2014/2015 н. р. відбулося понад 300 закордонних відряджень викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

У Будапештському університеті ім. Етвеша Лоранда (Угорщина) семестрове навчання пройшли 43 студенти гуманітарно-природничого факультету з угорською мовою навчання різних спеціальностей. Відповідно до

чинної Програми співробітництва між Міністерством освіти Словацької Республіки та Міністерством освіти і науки України про співробітництво та обміни в галузі освіти четверо викладачів факультету суспільних наук та економічного факультету пройшли наукове стажування у стінах Пряшівського університету. За цією ж програмою 19 студентів філологічного факультету спеціальності «Словацька мова і література» пройшли семестрове навчання у Пряшівському ВНЗ (Словаччина). В цьому ж університеті навчально-ознайомчу практику на факультеті гуманітарних та природничих наук пройшли чотири студенти фізичного факультету. Майбутні правники мали можливість практикуватись у судових та правоохоронних органах Словацької Республіки (16 студентів). Університет імені Миколаса Ромеріса у липні 2015 року приймає на практику магістрантів спеціальності «Державна служба», а також у разі отримання ліцензії на спеціальність «Електронне врядування» розпочне роботу щодо спільної програми підготовки магістрів із цієї спеціальності.

На виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2014 року в 2014/2015 навчальному році в Ужгородській національній університет були зараховані 305 іноземних студентів в порядку переведення з Луганського державного медичного університету. У вересні попереднього року на перший курс університету було також зараховано 5 іноземців із Словаччини, Польщі, Австрії, Молдови та, окрім цього, упродовж серпня листопада 2014 р. були оформлені запрошення для іноземних громадян, зокрема з Індії, Зімбабве, Нігерії для навчання в університеті. Всього у 2014 року можливістю бути зарахованими на перший курс УжНУ скористалися 66 іноземців. А вже у червні 15 року 54 іноземці, зокрема з числа тих, які були переведені з Луганська, отримали дипломи Ужгородського національного університету [9, с. 87-88].

Корисним досвідом міжнародної академічної мобільності може поділитися Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара (ДНУ). В цьому ВНЗ академічна мобільність реалізується за такими напрямками: у рамках

двосторонніх угод про співробітництво з іноземними освітніми і дослідницькими установами, шляхом участі у міжнародних програмах з надання стипендій та грантів, у ході виконання міжнародних проектів. Станом на 2010 рік університет мав 70 міжнародних угод про співпрацю, зокрема із європейськими країнами (Франція, Німеччина, Польща, Італія, Іспанія, Португалія). До прикладу у 2006 р. в закордонних ВНЗ навчалося всього 10 студентів, у 2007 р. – вже 21, у 2008 р. – 36, у 2009 р. – 53, у 2010 р. – 81. За час дії договору між ДНУ та Бранденбурзьким технічним університетом в Німеччині протягом одного-двох семестрів навчалися 53 студенти, в основному математики і фізики. Також ДНУ у цій сфері співпрацював з іншими німецькими (Кобленц-Ландау, Мітвайд) і французькими університетами (Марсель, Мен, Ліон). Корисні результати були і від виконання договору про співпрацю з Університетом Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Польща), особливо в розрізі спеціальності «Образотворче мистецтво», за якою щорічний обмін студентами складає по 10–12 осіб з обох сторін [1, с. 153].

ДНУ активно співпрацює з міжнародними організаціями та фондами, такими, зокрема, як DAAD, IREX, Фулбрайт та ін. З-поміж них варто виділити насамперед програми DAAD, за фінансового сприяння яких студенти та викладачі мають змогу навчатися в німецьких університетах. За грантової підтримки програми DAAD «Леонард Ейлер» 10 студентів факультету прикладної математики ДНУ відвідали Університет Кобленц-Ландау й виконали свої дипломні роботи під подвійним керівництвом німецького та українського професорів. У свою чергу, 15 німецьких студентів протягом кількох місяців перебували в ДНУ за іншою програмою DAAD «Go East», що дозволило їм повчитися в українських професорів та одержати кредити, зараховані їм після повернення на Батьківщину. За рахунок стипендіальних програм DAAD в університетах Німеччини щороку підвищують рівень фахової підготовки студенти спеціальності «німецька філологія», економісти, психологи. А науковці та аспіранти університету неодноразово відвідували цю

країну для проведення спільних досліджень. З 2007 року Дніпропетровський університет є учасником консорціуму європейської програми академічних обмінів «Еразмус Мундус». Програма надає можливість студентам протягом двох семестрів навчатися в одному з європейських університетів-партнерів. За період з 2007 по 2010 рр. за цією програмою 26 студентів і 20 молодих викладачів ДНУ пройшли навчання та стажування за кордоном. У рамках даного проекту завершується також вироблення спільних програм щодо отримання студентами подвійного магістерського диплому з університетами Деусто (м. Більбао, Іспанія) та Альгарави (м. Фаро, Португалія). Мобільність студентів та викладачів ДНУ значною мірою забезпечується і в ході виконання міжнародних проектів.

Показово, що Дніпропетровський університет є визнаним регіональним лідером у програмі «TEMPUS/TACIS», яка здійснюється під егідою Європейського Союзу. За період 1994–2010 рр. було виконано 14 ТЕМПУС-проектів загальною грантовою вартістю близько 2 млн. доларів США, завдяки чому чимало студентів та викладачів навчалися та стажувалися у провідних університетах Європи. Так, за проектом «Кризовий аналіз та прийняття рішень в Україні» 11 викладачів соціально-гуманітарного факультету стажувалися в Римському університеті «La Sapienza», осягаючи сучасні методики підготовки магістрів європейського класу за спеціальністю «Політологія». За магістерською програмою, сформованою на основі реалізації цього проекту, упродовж 2009-2010 рр. в ДНУ навчалася 20 студентів, які мали можливість пройти стажування і в Університеті «La Sapienza». Водночас ряд наших викладачів стажувалися в Університеті м. Штутгарт (Німеччина), який є членом ТЕМПУС-консорціуму. Результатом впровадження такої форми академічної мобільності стала розробка курсів та навчальних програм для відкритої в ДНУ й унікальної для України підготовки фахівців за спеціальністю «Європейська та міжнародна політика і управління кризами» [1, с. 155-157].

За даними Міністерства освіти та науки України, щорічно на навчання

закордон виїжджає близько 20 тисяч студентів, тільки 15% їдуть на повноцінні магістерські програми, решта – стажування. Основною програмою обміну студентів, яка діє на території України вважається ERASMUS MUNDUS – програма, яка здобула широку популярність серед українських ВНЗ. За період з 2004 по 2014 роки близько 2000 українців отримали стипендії на навчання, стажування і викладання в країнах Європи за програмою Європейського Союзу Еразмус Мундус. Разом з понад 150 країнами світу, Україна є однією з країн-партнерів програми Еразмус+. Країнами-членами програми виступають 28 держав-членів ЄС, Ісландія, Норвегія, Ліхтенштейн, Туреччина та Македонія. Основа програми – міжкультурний діалог. Зазвичай обмін здійснюється саме з навчальними закладами країн Європейського Союзу. В рамках даної програми тісна співпраця налагоджена з Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, НТУ «КПІ», Національним авіаційним університетом, Львівським національним університетом. Харківським національним університетом імені Каразіна [11].

Також варто зазначити регіональні відмінності стажувань. Зокрема країни Середземномор'я (Іспанія, Італія, Греція) співпрацюють з українськими ВНЗ в галузі спільної підготовки фахівців готельно-ресторанного бізнесу та туристичної сфери, зокрема активна Географія та туризм. Співпраця, навіть з можливістю отримати подвійні дипломи, налагоджена з Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, Київським національним торгово-економічним університетом, Київським університетом туризму, економіки і права, Львівським національним університетом імені Івана Франка, Чернівецьким національним університетом імені Юрія Федьковича. Країни Західної Європи та Північної Америки більше орієнтуються на стажування економічного та юридичного профілю. Такі країни як Франція, Велика Британія, Німеччина надають широкий спектр бізнес-шкіл для українських студентів у літній період. Такі стажування проходять 8-10 тижнів та націлені на велику кількість практичних завдань, які також оплачуються. Співробітництво з

університетами ФРН добре розвинене на економічному факультеті КНУ імені Тараса Шевченка, Великої Британії у КНЕУ, КНТЕУ, Франції – у Одеській юридичній академії. За рівнем популярності програм по обміну лідирують стажування економічного та мовного профілю. Варто зазначити, що рівень академічної мобільності студентів не надто сильно залежить від престижу ВНЗ. Значна кількість регіональних університетів країни, зокрема Чернівецький національний університет імені Федьковича, Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького за показниками академічної мобільності студентів знаходиться на одному рівні з деякими столичними вищими навчальними закладами. Однак, без сумніву, рівень міжнародного співробітництва провідних ВНЗ країни значно ширший, спектр програм для обміну та стажування ширший, ніж у провінційних ВНЗ. Серед українських ВНЗ лідерами за темпами академічної мобільності є Києво-Могилянська академія, КНУ імені Тараса Шевченка, НТУ «КПІ», НУБіП, Національний лінгвістичний університет, Львівський національний університет ім. І. Франка [4, с. 192-195].

Наведемо також приклад щодо кількісних показників іноземних студентів в Україні, які навчаються за програмами академічної мобільності. Загалом упродовж 2015 р. в 61 ВНЗ України навчалися 2361 іноземних студенти із 69 країн світу. Зокрема, на програмах академічної мобільності навчалися 767 іноземних студентів (більшість – майже 44% із КНР, 16,3% із Польщі, 13,4% з Німеччини). Лідером серед ВНЗ за кількістю іноземних студентів за цими програмами (майже 42%) став Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова. За програмами ступеневої мобільності здобували ступінь вищої освіти в цілому 1189 іноземних студентів (більшість із Туркменістану – 34% і КНР – 28%). Найбільша кількість іноземців за програмами ступеневої мобільності (майже 27%) навчалася в Національному університеті кораблебудування імені адмірала Макарова. За програмами кредитної мобільності (для здобуття кредитів ЄКТС та/або відповідних

компетенцій, результатів навчання) навчалися 182 іноземних студенти (більшість – громадяни країн Європейського Союзу: Польщі – 35,7%, Німеччини – 12%, Чехії – майже 10%). Лідерами серед українських ВНЗ за кількістю іноземців за програмами кредитної мобільності у 2015 р. стали Національний університет «Львівська політехніка» (26,7%) і Київський національний університет імені Тараса Шевченка (18%). Мовне стажування у 12 українських ВНЗ проходили загалом 94 студенти-іноземці. Майже 31% – в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича; у Львівському національному університеті імені Івана Франка – 21% і в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка – 19%. Загалом більшість (86%) іноземних студентів, які проходили мовне стажування в Україні, навчаються в європейських ВНЗ Польщі, Румунії, Болгарії, Франції, Німеччини, Австрії, Чехії. Лідером серед країн основного місця навчання іноземних студентів є Польща (52%). Наукове стажування у 21 українському ВНЗ проходили загалом 129 іноземних студентів (більшість із Польщі – 36,4% і Німеччини – 29,5%).

Найбільш популярним університетом для іноземців, що прибувають в Україну з метою наукового стажування став Київський національний університет імені Тараса Шевченка (54%). Таким чином, статистичні дані підтверджують позитивну динаміку у бажанні іноземної молоді здобувати освіту в Україні. Традиційно вищі навчальні заклади України користуються популярністю серед абітурієнтів із пострадянських, африканських та азійських країн, у той час як частка студентів денної форми навчання із країн ЄС та Південної Америки складає менше 5% [13, с. 27-28].

Отже, академічна мобільність є важливим фактором міжнародної співпраці у сфері освіти і науки, у процесі інтеграції та інтернаціоналізації у сучасному світі. Ці принципи закріплені у основоположних документах Болонського процесу та у Положеннях Міністерства освіти і науки України. Приєднавшись до Болонського процесу у 2005 році, Україна взяла на себе зобов'язання стати

повноцінним учасником країн, які беруть участь у формуванні єдиного європейського освітнього простору. Важливою складовою цього процесу є міжнародна співпраця та академічні обміни вітчизняних вищих навчальних закладів України та їх закордонних партнерів, зокрема європейських. Академічна мобільність реалізується шляхом участі вищих навчальних закладів у різноманітних міжнародних освітніх програмах, зокрема таких як Темпус, Еразмус Мундус, Еразмус + , ДААД, Жан Моне, Марія Кюрі та ін. Досвід вітчизняних вищих навчальних закладів, зокрема Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, Ужгородського національного університету, демонструє кількісні та якісні показники міжнародної співпраці у сфері вищої освіти, академічних обмінів та інтеграційних процесів. Однак, залишається ряд невирішених питань та проблем, які ускладнюють можливість українським студентам навчатися чи стажуватися за кордоном, в першу чергу у європейських вищих навчальних закладах. Ці проблеми пов'язані і з досить низьким рівнем володіння іноземними мовами, з матеріальними, фінансовими затратами. Тому академічна мобільність здебільшого реалізується за рахунок міжнародних освітніх програм, грантів та на онові двосторонніх угод між українськими та європейськими вищими навчальними закладами.

Список використаних джерел та літератури

1. Андрущенко В. Педагогічна освіта України в стратегії Болонського процесу: Бесіда з ректором педагогічного університету ім. М. Драгоманова В. Андрущенко [Вела розмову М. Корюненко] // Освіта України. – 2004. – № 13. – 17 лютого. – С. 4.
2. Вікторов В. Нові моделі управління освітою: [Процес перетворень у системі управління освітою України відповідно до вимог Болонського процесу] / В. Вікторов // Вища освіта України. – 2005. – № 2. – С. 66-71.
3. Глибовець В. Л. Академічна мобільність як новий вид сезонної міграції

населення [Електронний ресурс] / Глибовець В. Л., Степанець І. О. // Географія та туризм. – С. 188-195. – Режим доступу: file:///C:/Users/Vlad/Downloads/gt_2013_26_26.pdf (Дата звернення: 18 вересня 2017) – Назва з екрану.

4. Данилишин М. Оболонювання: [Погляд на приєднання України до Болонського процесу: труднощі приєднання] / М. Данилишин // Всеукраїнська технічна газета. – 2005. – № 27 (7 липня). – С. 8-9.

5. Закон України Про вищу освіту (Відомості Верховної ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст. 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (Дата вернення: 03 квітня 2017) — Назва з екрану.

6. Згуровський М. З. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України. / М.Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2006. – 544 с.

7. Калінічева Г. І. Академічна мобільність як складова європейського простору вищої освіти / Г.Калінічева // Вища освіта України. – Додаток 4, том 1(19) – 2010. – Тематичний випуск Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. – 576 с.

8. Інтернаціоналізація освітнього та наукового процесів в Ужгородському національному університеті як складова стратегії розвитку вишу / М. Лендьял [та ін.] // Міжнародний науковий вісник: збірник наукових праць [ред. кол. І. В. Артьомов (голова) та ін.] – Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2015. – Спецвип. 1(10). – 440 с.

9. Іваненко В. В. З досвіду реалізації системи академічної мобільності у Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара в контексті Болонського процесу / В. Іваненко // Академическая мобильность – важный фактор образовательной евроинтеграции Украины: материалы Междунар. науч.-практ. конф., Харьков, 16–19 нояб. 2010 г. / М-во образования и науки Украины, Харьк. облгосадминистрация, Совет ректоров вузов Харьк.

региона, ар. укр. Акад. [редкол.: В. И. Астахова и др.] – Харьков : Изд-во НУА, 2010. – 364 с.

10. Литвин О. Болонський процес і наші державні стандарти / О. Литвин // Вища освіта України. – 2004. – № 3. – С. 42–44.

11. Навчайся в Європі! Освітні програми, гранти та стипендії Європейського Союзу та держав-членів ЄС 2014 – 2020. [Електронний ресурс]. Матеріал із офіційного сайту Відділу академічної мобільності Київського національного університету імені Тараса Шевченка – Режим доступу: <http://mobility.univ.kiev.ua/?cat=24&lang=uk> (Дата звернення: 18 вересня 2017) – Назва з екрану.

12. Національний Темпус / Еразмус + офіс в Україні. Національна команда експертів з реформування вищої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tempus.org.ua/uk/national-team-here/sklad-i-zavdanna.html> (Дата звернення: 18 вересня 2017) – Назва з екрану.

13. Новосад Г. Інтернаціоналізація вищої освіти: іноземні студенти в Україні (2015-2016) [Електронний ресурс] / Новосад Г., Шаповал О. За матеріалами III Міжнародної науково-методичної конференції «Актуальні питання організації навчання іноземних студентів в Україні». – Тернопіль, 18-20 травня 2016 р. – С. 26-28. – Режим доступу: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/16939/2/Conf_2016_Novosad_G-Internationalization_of_higher_26-28.pdf (Дата звернення: 20 вересня 2017) — Назва з екрану.

14. Пасічник Н. С. Студентська академічна мобільність як чинник інтеграції України у світовий науково-освітній простір / Н. Пасічник // Тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції «Удосконалення інформаційно-ресурсного забезпечення освіти і науки в умовах євроінтеграції» 22-24 травня 2014 року. – Біла Церква. – С. 40-41.

15. Положення про порядок реалізації прав на академічну мобільність [Електронний ресурс]. Постанова Кабінету Міністрів України № 579 від 12

серпня 2015 року. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248409199> (Дата звернення: 18 вересня 2017) — Назва з екрану.

16. Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність Київського національного університету імені Тараса Шевченка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mobility.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2016/08/> (Дата звернення: 18 вересня 2017) – Назва з екрану.

17. Про організацію навчання та стажування студентів, аспірантів та науково-педагогічних працівників у провідних вищих навчальних закладах за кордоном. [Електронний ресурс]. Рішення Колегії міністерства освіти і науки, молоді та спорту України Протокол № 2/3-4, 01.03.2012 р. – Режим доступу: old.mon.gov.ua/images/files/kollegiy/2_3-4.doc (Дата звернення: 18 вересня 2017) – Назва з екрану.

18. Січкаренко Г. Г. Трансформація вищої освіти в незалежній Україні: Монографія / Г. Січкаренко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2009. – 362 с.

References

1. ASTAKHOVA, V. (ed.) (2010) *Akademycheskaya mobil`nost` – vazhnyj faktor obrazovatel`noj evrointegracii Ukrainy: materyaly Mezhdunar. nauch.-prakt. konf., Khar`kov, 16–19 noyab. 2010 g. M-vo obrazovaniya i nauki Ukrainy, Khar`k. oblgosadministratsiya, Sovet rektorov vuzov Khar`k. regiona, ar. ukr. akad. Khar`kov: NUA.*
2. KORYUNENKO, M. (2004) *Pedagogichna osvita Ukrayiny v strategii Bolons`kogo procesu: Besida z rektorom pedagogichnogo universytetu im. M. Dragomanova V. Andrushhenkom. Osvita Ukrainy. # 13. 17 lyutogo, P. 4.*
3. VIKOROV, V. (2005) *Novi modeli upravlinnya osvitoyu: [Proces peretvoren`u sy`stemi upravlinnya osvitoyu Ukrayiny` vidpovidno do vy`mog Bolons`kogo procesu]. Vyscha osvita Ukrainy. # 2. P. 66-71.*
4. GLYBOVETS, V., STEPANETS, I. (2013) *Akademichna mobil`nist` yak novyi*

- vyd sezonnoi migracii naselennya. *Geografiya ta turyzm*. P. 188-195 [Online]. – Available from: file:///C:/Users/Vlad/Downloads/gt_2013_26_26.pdf (Accessed: September 18, 2017)
5. DANYLYSHYN, M. (2005) Obolonyuvannya: [Poglyad na pryednannya Ukrainy do Bolons`kogo procesu: trudnoschi pryednannya]. *Vseukrains`ka texnichna gazeta*. # 27 (7 lypnya). P. 8-9.
6. Zakon Ukrayiny` Pro vy`shhu osvitu (2014) *Vidomosti Verkhovnoi rady*. # 37-38, P. 2004. [Online]. – Available from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (Accessed: April 3, 2017.)
7. ZGUROVSKIY, M. (2006) *Bolons`kyi proces: golovni pryncypy ta shlyakhy strukturnogo reformuvannya vyschoyi osvity Ukrainy*. Kyiv: NTUU «KPI».
8. KALINICHEVA, G. (2010) Akademichna mobil`nist` yak skladova evropeis`kogo prostoru vyschoi osvity. *Vyscha osvita Ukrainy. Dodatok 4, tom 1(19) Tematy`chny`j vy`pusk Vy`shha osvita Ukrayiny` u konteksti integraciyi do yevropejs`kogo osvitn`ogo prostoru*.
9. ARTYOMOV, I. (ed.) (2015) *Internacionalizaciya osvitn`ogo ta naukovogo procesiv v Uzhgorods`komu nacional`nomu universy`teti yak skladova strategiyi rozvy`tku vy`shu. Mizhnarodnyi naukovyi visnyk: zbirnyk naukovykh prats*. Uzhgorod: DVNZ «UzhNU», 2015.
10. LYTUVYN, O. (2004) Bolons`kyi proces i nashi derzhavni standarty. *Vyscha osvita Ukrainy*. # 3. P. 42–44.
11. Navchajsya v Yevropi! Osvitni programy`, granty` ta sty`pendiyi Yevropejs`kogo Soyuzu ta derzhav-chleniv YeS 2014 – 2020. (2017) *Viddil akademichnoi mobil`nosti Kyivs`kogo nacional`nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka* [Online]. – Available from: <http://mobility.univ.kiev.ua/?cat=24&lang=uk> (Accessed: September 18, 2017)
12. *Nacional`nyi Tempus / Erasmus + ofis v Ukrayini. Nacional`na komanda ekspertiv z reformuvannya vyschoyi osvity* (2014) [Online]. – Available from: <https://www.tempus.org.ua/uk/national-team-here/sklad-i-zavdanna.html> (Accessed:

September 18, 2017)

13. NOVOSAD, G., SHAPOVAL, O. (2016) Internacionalizaciya vyschoi osvity: inozemni studenty v Ukraini (2015-2016). *III Mizhnarodna naukovo-metodychna konferenciya «Aktual`ni pytannya organizaciyi navchannya inozemnyh studentiv v Ukraini»*. Ternopil`, 18-20 travnya 2016. P. 26-28. [Online] – Available from: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/16939/2/Conf_2016_Novosad_G-Internationalization_of_higher_26-28.pdf (Accessed: September 20, 2017)

14. PASICHNYK, N. (2014) Students`ka akademichna mobil`nist` yak chynnyk integracii Ukrainy u svitovyi naukovo-osvitnij prostir. *Tezy dopovidej XVI Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoi konferencii «Udoskonalennya informacijno-resursnogo zabezpechennya osvity ispans`kyj nauky v umovah evrointegracii» 22-24 travnya 2014 roku*. Bila Cerkva. P. 40-41.

15. *Polozhennya pro poryadok realizacii prav na akademichnu mobil`nist`*. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy # 579 vid 12 serpnya 2015 roku*. – [Online] – Available from: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248409199> (Accessed: September 20, 2017).

16. *Polozhennya pro poryadok realizaciyi prava na akademichnu mobil`nist` Kyivs`kogo nacional`nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka (2016)* [Online]. – Available from: <http://mobility.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2016/08> (Accessed: September 18, 2017).

17. *Pro organizaciyu navchannya ta stazhuvannya studentiv, aspirantiv ta naukovo-pedagogichnyh pracivnykiv u providnyh vyschyh navchal`nyh zakladah za kordonom*. *Rishennya Kolegii ministerstva osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrayiny. Protokol # 2/3-4 (2012)* [Online]. – Available from: old.mon.gov.ua/images/files/kollegiy/2_3-4.doc (Accessed: September 18, 2017).

18. SICHKARENKO, G. (2009) *Transformaciya vy`shhoji osvity` v nezalezhnij Ukrayini: Monografiya*. Kyiv: Vyd. centr KNLU.

Evgen Khan

PhD (history),

Junior Research Fellow,

Research Department (history department),

Taras Shevchenko

National University of Kyiv

**ACADEMIC MOBILITY AS ONE OF THE PRIORITY AREAS IN THE
PROCESS OF THE FORMATION OF THE COMMON EUROPEAN
EDUCATIONAL SPACE: THE UKRAINIAN EXPERIENCE OF
COOPERATION**

Abstract. *The integration processes, which take place in the world community in all spheres of the human activity have a great influence on the system of higher education. During this period, the common European education space is formed, which expressed particularly through harmonization of education standards, approaches, curricula, and specialties in different countries of the world. The open educational space provides for the increasing of student mobility and co-operation of university lecturers from different countries, which should help to improve the university graduates' employment system and increase the status of these countries in the field of education.*

Academic mobility is one of the areas of the Bologna Process, which ensures the integrity of the European Higher Education Area and the European Research Area. At the same time the European space means not only the space of the states of the European Union. This space covers the territories of all member states of the Bologna Process. The course for the development of academic mobility is enshrined in almost all major documents governing the Bologna process. They note that the academic mobility of students, researchers and lecturers allows its participants to take advantage of European educational values (Prague Communiqué of Ministers of Education 2001), which forms the basis for the formation of the European Higher

Education Area (Berlin Communiqué 2003), is an essential element of the Bologna process, which creates the new opportunities for personal growth, development of cooperation between people and institutions (London Communiqué 2007), etc.

It is very important to find out how much our country is involved in the process of academic exchanges and international cooperation in the field of education, especially with European countries, as far as the international academic mobility is an important factor in the process of European integration.

Key words: *International Academic Mobility, European Educational Space, Bologna Process, Integration, Higher Education.*

УДК 94(4)

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.08.74-96>

Володимир Шатоха

доктор технічних наук, професор

Національна металургійна академія України, м. Дніпро

ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ЛІДЕРСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У ЗАПОБІГАННІ ЗМІНИ КЛІМАТУ

Анотація. Роль Європейського Союзу у формуванні міжнародної політики з запобігання зміни клімату розглянуто у історичному контексті подолання розбіжностей у підходах до втілення завдань сталого розвитку між ЄС, США, Китаєм і деякими іншими впливовими державами. Показано, що процеси визначення міжнародної кліматичної політики сьогодні мають більш поліцентричний характер ніж під час укладання Рамкової конвенції зі зміни клімату ООН у 1992 році. Спроможність пристосовуватися до нового контексту, укладати коаліції та досягати компроміси з широким колом гравців мала визначальне значення для збереження впливу ЄС на міжнародну політику у сфері клімату. Незважаючи на не завжди сприятливі внутрішні та зовнішні чинники, протягом чверті сторіччя ЄС зумів зберегти лідерські позиції та неодноразово сприяв підвищенню амбітності глобальних кліматичних завдань шляхом прийняття власних високих зобов'язань зі скорочення викидів парникових газів та запровадження відповідних політичних інструментів. ЄС та його члени зіграли вирішальну роль у забезпеченні безперервності міжнародного кліматичного процесу протягом впровадження Кіотського протоколу та у укладанні Паризької угоди, що визначатиме міжнародний режим у сфері клімату після 2020 року. Запобігання глобальній зміни клімату є складним не тільки в технологічному та соціально-економічному аспектах, але й у сенсі політичного втілення, тож лідерство ЄС у цій сфері залишається дуже важливим.

Ключові слова: Європейський Союз, лідерство, запобігання зміни клімату, парникові гази, Кіотський протокол, Паризька угода

Політика з запобігання зміни клімату дедалі впливовіше формує шляхи соціально-економічного розвитку на глобальному, національному і регіональному рівнях. Розуміння політики ЄС у цій сфері важливе з огляду на необхідність впровадження інструментів для виконання завдань, взятих згідно з Паризькою угодою [1], актуальність чого підкреслено у Енергетичній стратегії України до 2035 року [2]. Роль ЄС у глобальній кліматичній політиці висвітлено в історичному контексті в роботах [3-6]. Втім, наявні дослідження охоплюють історичні періоди фрагментовано та не враховують нові геополітичні виклики. У вітчизняній літературі тема, що розглядається, практично не досліджена.

Метою роботи є цілісний аналіз ролі ЄС у міжнародних кліматичних процесах з урахуванням нових викликів, що постали після набуття чинності Паризькою угодою. Дослідження виконано в рамках проекту «Європейське лідерство у запобіганні клімату» (564689-EPP-1-2015-1-UAEPPIJM-MODULE), що фінансується Європейською Комісією за програмою Erasmus+ Jean Monnet Modules Programme.

З 1990 року, відколи ЄС виступає як гравець у міжнародній кліматичній політиці, світ і роль ЄС у ньому змінилися. Зокрема, частки ЄС та США у світових викидах парникових газів (ПГ) скоротилися з 19,3% до 9,6% та з 22,2% до 15,0%, а частки Китаю та Індії зросли з 10,7% до 29,5% та з 2,9% до 6,6%, відповідно [7]. Змінився баланс фінансової потужності: частка ЄС у світовому ВВП, розрахованому на базі паритету купівельної спроможності, скоротилася з 27,6% до 16,9%. У 1990 році до першої десятки країн за ВВП входили Німеччина, Франція, Італія та Великобританія, а у 2015 - лише Німеччина, частка якої у світовому ВВП впала удвічі. Частка Китаю при цьому зросла більше ніж учетверо, а Індії – удвічі [8].

У 1990-ті роки кліматична політика визначалася під впливом провідних держав-лідерів. У 2000-ті роки світ стає більш поліцентричним. Виникають вагомі гравці місцевого, регіонального, національного, наднаціонального і міжнародного рівнів, а також суспільні та приватні організації з власними перевагами щодо майбутнього кліматичного режиму [9]. Набуло розвитку національне законодавство з питань клімату та з'явилися органи з його втілення. Виникла безліч міжнародних угод та ініціатив. Активізувалися промислові компанії з різних галузей економіки. Міжурядова співпраця в сфері клімату вийшла за межі Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату (далі - UNFCCC, United Nations Framework Convention on Climate Change) і включає Монреальський протокол з захисту озонового шару, Міжнародну організацію цивільної авіації, Міжнародну морську організацію, "велику двадцятку" G20 тощо.

Робота [10] пропонує таку типологію лідерства в кліматичній дипломатії:

- *Структурне лідерство* використовує мотивацію, засновану на політичній та економічній міці. Важлива не лише загальна політична впливовість, але й вагомість економічного ресурсу, що може бути залучений для запобігання зміни клімату.
- *Інструментальне лідерство* застосовує дипломатію для створення переможних коаліцій та досягнення консенсусу. Воно має запобігати виникненню блокуючих коаліцій, здатних зашкодити прийняттю бажаних рішень.
- *Спрямовуюче лідерство* використовує ідеї та власні досягнення для впливу на підходи інших країн в сенсі бажаного та можливого.

Лідерство ЄС у кліматичній політиці частково структурне, зважаючи на його міжнародний політичний авторитет в екологічній сфері. Воно також інструментальне - ЄС неодноразово доводив дипломатичну майстерність і здатність урівноважувати внутрішні розбіжності між країнами-членами. Застосовує ЄС і спрямовуючий тип лідерства, ставлячи собі на вирішальних

етапах "високу планку" зобов'язань, що сприяє підвищенню амбітності завдань, взятих іншими країнами.

Запобігання зміни клімату потребує технологічних інновацій та модернізації, а ЄС є лідером у володінні необхідними технологіями і у впровадженні політичних та фінансових інструментів у сфері клімату, що підсилює вагомість його позиції на міжнародній арені. Частка європейців у винаходах з потенціалом для запобігання зміни клімату, запатентованих у світі з 1995 року, становить 18%, а у патентах, захищених принаймні у двох юрисдикціях (тобто з вищим потенціалом), - 40%. Дослідження свідчать про тісний зв'язок між кількістю таких патентів і питомими викидами ПГ на одиницю ВВП [11]. Втім, зважаючи на динаміку розвитку і відносно ранню фазу науково-технологічних розробок, у цій галузі ще існує значний простір для конкуренції – насамперед з Японією, США, Кореєю і Китаєм [9].

Щодо інвестицій у відновлювальну енергетику ЄС дещо поступився лідерством: його частка у глобальних інвестиціях до цієї галузі впала з 50% у 2010 році до менш ніж 20% у 2015 році. У 2015 році інвестиції ЄС у цю галузь скоротилися на 21% відносно 2014 року, у той же час в США вони за цей час зросли на 19%, а в Китаї – на 17% [12].

Протягом 70-80-х років США були лідером у формуванні екологічної політики і одними з перших ратифікували UNFCCC, але їх міжнародна політика у сфері клімату згодом стала заручником внутрішньої політичної ситуації з цього питання. В цей час ЄС перебрав роль лідера на вирішальних етапах міжнародного кліматичного руху.

Для ЄС визначення кліматичної політики включає не лише роботу з зовнішніми партнерами, але й з наднаціональними та національними гравцями в середині союзу. Маастрихтський договір [13, с. 191] розширив права ЄС щодо запобігання зміни клімату, але збереження суверенітету країн-членів у сфері енергетичної політики ускладнює координацію ключових питань [3]. Тим не менш, ЄС розробив і впровадив політичні рішення, програми та інструменти,

які висунули його в авангард міжнародних зусиль у цій сфері.

Реагуючі на прийняття деякими європейськими країнами добровільних завдань з обмеження викидів ПГ, у 1990 році міністри з енергії та навколишнього середовища ЄС анонсували спільне прагнення стабілізувати викиди ПГ до 2000 року на рівні 1990 року. Це поклало початок дій ЄС у сфері клімату у якості консолідованого гравця.

У 1995 році у Берліні на першій Конференції сторін UNFCCC - COP1 (Conference of the Parties) ЄС наполіг на запровадженні міжнародної угоди і задав тон переговорам пропозицією про те, аби розвинуті країни зобов'язалися скоротити викиди ПГ у 2010 році на 15% відносно 1990 року. США відстоювали скромнішу ціль стабілізації викидів на рівні 1990 року і наполягали, щоб країни, що розвиваються, передусім Китай та Індія, теж брали кліматичні зобов'язання. Однак, ЄС відстояв диференційовану відповідальність для розвинутих країн і країн, що розвиваються. Хоча зрештою ЄС15 прийняв менш амбітне зобов'язання скоротити викиди в період 2008-2012 років на 8% відносно 1990 року, своїм прикладом він змусив інші країни піти далі, ніж вони прагли [3]. Цю колективну ціль було розподілено між країнами-членами ЄС з урахуванням прогнозу економічного розвитку, структури енергобалансу, промислової інфраструктури тощо [14].

На COP3 (Киото 1997 р.) було укладено Киотський протокол (КП), згідно з яким країни з Додатку I (тобто розвинуті) мали скоротити викиди ПГ на 5–8% в період 2008–2012 років відносно рівня 1990 року. Понад 150 країн, що розвиваються, були звільнені від обов'язку скорочувати викиди, що ознаменувало успіх дипломатії ЄС, а протягом наступних восьми років, поки КП набрав сили у 2005 році, саме лідерство ЄС стало рятівним для його запровадження.

На COP6 (Гаага, 2000 р.) США запропонували внести до КП можливості виконання зобов'язань шляхом обліку «стоків вуглецю» (поглинання CO₂ біомасою) та розвитку атомної енергетики, але ЄС був проти надання США

преференцій, які дозволяли б виконувати зобов'язання, фактично не скорочуючи викиди. Внаслідок твердої позиції Данії та Німеччини компромісні положення було відкинуто і переговори фактично провалилися [15]. Втім, відновлення переговорів на COP6-bis у Бонні мало наслідком, зокрема, досягнення угоди про так звані «гнучкі механізми»¹ та стоки вуглецю.

Прагнення залучити США до КП коштувало ЄС згоди на гнучкі механізми – елемент неоліберальної ринкової концепції, за який виступали провідні економісти. Альтернативою цьому було запровадження податку на викиди ПГ, проти чого виступало промислове лобі ЄС. Різниця між торгівлею викидами та податком на них полягає у тому, що у першому випадку – за рахунок оптимізації управління правами на викиди – є можливість їх не скорочувати, а у другому уряд може використати податкові надходження для пом'якшення інших податків, розвитку відновлювальних технологій тощо [16].

Залучення гнучких механізмів було не лише наслідком політичного тиску США але пов'язане з інтересами інших країн. Країни колишнього СРСР, де викиди ПГ значно поменшали внаслідок падіння виробництва, згідно з КП мали принаймні не перевищувати викиди 1990 року, що надавало можливість залучення понад 10 млрд дол США інвестицій через гнучкі механізми [17]. ЄС тривалий час був проти м'яких вимог КП для Росії та України, що деякі дослідники [6] вважають контрверсійним, зважаючи на зменшення власних зобов'язань ЄС зі скорочення викидів.

У 1997 році Сенат США резолюцією Бірда-Хагеля заборонив участь у міжнародних угодах, які не вимагають скорочення викидів ПГ у країнах, що розвиваються, а отже могли би нанести шкоду економіці США. Тому, хоча КП і був підписаний Президентом Клінтоном, його не було навіть подано на ратифікацію до Сенату. Президент Буш, попри заяви про серйозне ставлення до

---

¹ Завдяки так званим гнучким механізмам розвинуті країни можуть виконувати свої зобов'язання шляхом впровадження заходів у інших країнах. Це дозволяє скорочувати глобальні викиди ПГ меншим коштом та сприяє трансферу технологій.

зміни клімату, був противником КП, позаяк, за його висловом, "він робить виключення для 80% світу, у тому числі для найбільш населених центрів, таких як Китай та Індія, і може завдати серйозної шкоди США» [18]. Отже, домігшись включення гнучких механізмів до КП, США за кінцевим рахунком до нього не приєдналися.

Частка США у світових викидах ПГ країн Додатку I у 1990 році складала 36,1%, а ЄС – 24,2%. Для набуття сили КП частка його учасників у світових викидах ПГ мала скласти принаймні 55%. Отже ЄС мав залучити до ратифікації країни, загальна частка яких складала би не менше 30,8% світових викидів. Тобто ЄС мав, як мінімум, переконати Японію та Росію, викиди яких склали 8,5% і 17,4% від країн Додатку I, відповідно. Тим не менш, ЄС ратифікував КП у травні 2002 року.

В ході 1-го періоду впровадження КП (2008-2012) світ став разюче іншим, ніж у 1997 році, коли узгоджувався КП, не кажучи вже про відмінності стосовно 1992 року, коли укладалася UNFCCC. Недоліки КП були очевидними, що вимагало поновлення зусиль для укладання нової міжнародної угоди, яка б краще віддзеркалювала сучасні геополітичні реалії. У роботі [3] визначено такі фундаментальні розбіжності в підходах до нової кліматичної угоди основних гравців міжнародних переговорів:

- *ЄС*: юридично зобов'язуюча всесвітня угода з чітко визначеними та науково обґрунтованими середньо- та довготерміновими завданнями зі скорочення викидів ПГ;

- *Китай*: всесвітня угода з юридичними зобов'язаннями для розвинутих країн та добровільними для країн, що розвиваються;

- *США*: угода з добровільними зобов'язаннями для всіх великих економік, включаючи країни, що розвиваються.

У 2007 році Єврокомісія закликала до обмеження потепління в межах 2°C відносно доіндустріальних часів, а Рада Європи анонсувала намір скоротити викиди ПГ у 2020 році на 20% відносно 1990 року з можливістю

підвищити показник до 30%, якщо інші розвинуті країни приймуть таке ж зобов'язання у рамках міжнародної угоди [19]. Зрештою, у якості зобов'язання ЄС у 2-му періоді впровадження КП було прийнято ціль 20%. ЄС зробив це коли жодна з розвинутих великих країн ще не оголосила зобов'язань, а неприєднання США до КП було очевидним. У 2008 році ця ціль стала частиною законодавства ЄС, а Пакет з клімату та енергії 2020 розподілив обов'язки зі скорочення ПГ між галузями і країнами-членами [20]. Заклик окремих країн ЄС на чолі з Великобританією підвищити ціль до 30% не мав успіху внаслідок протидії групи країн на чолі з Польщею. Деталі переговорів і політичних процесів в середині ЄС у контексті тогочасної фінансової кризи висвітлено в роботі [21]. Недостатня амбітність цілі 20% стала очевидною пізніше: у 2012 році ЄС скоротив викиди на 18 %, тобто завдання було майже виконано з випередженням на 8 років, а отже ЄС фактично зобов'язався стабілізувати викиди протягом десятиріччя. Це підірвало переговорні позиції ЄС на COP19 (Доха, 2012 р.), де ЄС не зміг сформувати коаліцію з розвинутими країнами [22, 23].

На COP13 (Балі, 2007 р.) ЄС закликав розвинуті країни скоротити спільні викиди принаймні на 30%, а країни, що розвиваються, – обмежити зростання викидів в рамках 15–30%. Перша ціль відображає стратегію взаємності, роблячи умовою підвищення власного завдання прийняття аналогічних зобов'язань іншими розвинутими країнами. Друга ціль засвідчила намір відійти від диференційованого підходу до розвинутих країн та країн, що розвиваються, залучивши Китай та Індію до дій з запобігання зміни клімату [4].

ЄС був беззаперечним лідером у період від укладання КП до COP13, що включало просування переговорного процесу, встановлення «високої планки» власним прикладом, постійну взаємодію та «побудову мостів» зі сторонами переговорів [4]. Втім, ЄС був менш успішним у створенні альянсів щодо формулювання пост-Кіотської угоди, не зумівши вчасно пристосуватися до зміни політичної ваги великих країн, зі світу, що розвивається.

COP15 (Копенгаген, 2009 р.) стала «політичним землетрусом» світової кліматичної дипломатії, знаменувала новий геополітичний порядок, крах лідерства ЄС і кризу ООН [9]. Пропозицію ЄС про нову, єдину для всіх глобальну юридично зобов'язуючу угоду було відхилено. За відсутності консенсусу, результатом COP15 стала політична заява, що не мала характеру юридичного міжнародного договору. Добровільні наміри зі скорочення викидів, визначені кожною країною самостійно, мали прийти на зміну європейському підходу з науково обґрунтованими юридичними зобов'язаннями та розкладами їх впровадження. Це відповідало політиці США і влаштовувало Китай, який не мав робити поступок і спромігся залишити диференційований підхід до розвинутих країн і країн, що розвиваються. Проти цих двох сил, сумарна кількість викидів яких в 4,5 рази перевищувала викиди ЄС, останній не мав шансів для просування своїх ідей щодо нової кліматичної угоди. Досвід COP15 засвідчив, що стратегія ЄС заснована на лідерстві силою власного прикладу добігла кінця. Розподіл сил в кліматичній політиці змінився, результатом чого стала необхідність створення стратегічних коаліцій [4].

Втім, напередодні COP16 (Канкун, 2010 р.) активна участь у «Картагенському діалозі з прогресивної дії», що поєднав 30 розвинутих країн з різних переговорних блоків, забезпечила відновлення лідерства ЄС і проклала шлях до укладання коаліцій [5]. Під час COP16 вперше ООН оголосила про прихильність до утримування глобального потепління в межах 2°C відносно доіндустріального рівня. Також було започатковано Зелений кліматичний фонд та інші інституції для підтримки країн, що розвиваються, з питань трансферу технологій, адаптації та відновлення тропічних лісів. ЄС разом з іншими розвинутими країнами зобов'язався надати 100 млрд дол США до 2020 року.

На COP17 (Дурбан, 2011 р.) ЄС утворив коаліцію з групою розвинутих країн та успішно просував переговори щодо юридично зобов'язуючої угоди. Більш того, ЄС зголосився прийняти участь у 2-му періоді впровадження КП. Завдяки цьому країни-учасники створили тимчасову робочу групу (Дурбанську

платформу), яка мала завершити роботу над новим договором у 2015 році. Вперше за 20-річну історію кліматичної дипломатії всі країни, включаючи основних емітерів, таких як США, Китай та Індія, погодилися взяти юридичні обов'язки зі скорочення викидів ПГ згідно з глобальною угодою, яка мала увійти у дію з 2020 року [4].

COP17 згадується як триумф європейської кліматичної дипломатії та відновлення лідерства ЄС завдяки переходу від спрямовуючого та ідейного лідерства до більш реалістичного підходу. Знизивши планку очікувань, ЄС збудував містки між учасниками переговорів. За визначенням [4], ЄС перетворився з лідера на «лідеатора» (від leader + mediator, тобто одночасно лідер і посередник), що дозволило прилаштуватися до нового геополітичного контексту. ЄС також уклав коаліцію з Альянсом малих острівних країн та з найбільш вразливими до глобального потепління африканськими країнами - активними але недостатньо потужними гравцями переговорного процесу. Альянс вимагав подовження терміну КП, запровадження в дію Зеленого кліматичного фонду та укладання дорожньої карти переговорів щодо нової угоди, яка включала б усі країни.

COP17 відбувалася у критичні часи коли 1-й період впровадження КП добіг кінця, Канада оголосила про вихід з КП, а Японія і Росія заявили, що не прийматимуть нових завдань. ЄС в цей історичний момент прийняв рішення взяти участь у 2-му періоді впровадження КП, гарантувавши тим самим безперервність кліматичного процесу.

На COP18 (Доха, 2012 р.) було визначено деталі 2-го періоду впровадження КП, що починався з 2013 року. Настійливість ЄС щодо подовження дії КП на 8 років забезпечила його тривання до 2020 року – тобто до запровадження нової угоди. Незважаючи на фінансову кризу, кілька країн-членів та Єврокомісія виділили 7 млрд € до кліматичних фондів на 2013-2014 роки, що перевищило внески двох попередніх років [24]. Але не все йшло за сценарієм ЄС: наприкінці 2012 року сформувалася група «країн, що

вважаються такими, які розвиваються» (Like-Minded Developing Countries), що не підтримували КП і просували можливість прийняття запланованих національно-визначених зобов'язань (далі – INDC, Intended Nationally Determined Contribution) різного рівня, зважаючи на те, що не всі вони мають бути юридично зобов'язуючими. До цієї групи з 25 членів увійшли Китай та Індія. Згодом позиція цієї групи дещо трансформувалася, але концепцію INDC було прийнято як частину нової кліматичної угоди, що не відповідало початковій позиції ЄС.

Незабаром після того як ЄС оголосив ціль скоротити викиди ПГ до 2030 року принаймні на 40% відносно 1990 року, у листопаді 2014 року, за місяць до COP20 (Ліма, 2014 р.), лідери США та КНР, виступили з безпрецедентною спільною заявою про прихильність до прийняття нової міжнародної угоди у 2015 році. Президент Обама анонсував скорочення викидів ПГ на 26-28% до 2025 року відносно 2005 року, а лідер КНР Сі Цзінпін, не визначивши конкретних показників, зауважив, що викиди ПГ в КНР сягнуть максимуму у 2030 році, після чого розпочнеться їх зменшення. Оскільки на ці дві країни припадало близько 45% світових викидів ПГ, ця подія стала викликом подальшому лідерству ЄС. Китай і далі продовжив перебирати на себе лідерство, заявивши на зустрічі G20 того ж року у Брісбені про створення Фонду співпраці "південь-південь" для допомоги у боротьбі зі зміною клімату країнам, що розвиваються.

Принциповим досягненням COP20 була згода сторін UNFCCC оголосити INDC протягом першого кварталу 2015 року, тобто заздалегідь до COP21 (Париж, 2015 р.). Це убезпечило прийняття нової кліматичної угоди та дозволило зосередитися на практичних аспектах (моніторинг, звітність, фінансові інструменти тощо). У 2015 році Європейська служба з зовнішніх питань розробила і запровадила план дій, що скоординував кліматичну дипломатію ЄС та країн-членів, які активно долучалися до двосторонньої дипломатії. Важливим досягненням стали спільні декларації Бразилії та

Німеччини, а також Франції та Китаю. Ці зусилля досягли кульмінації у формуванні так званої «високо-амбітної коаліції», до якої вже під час COP21 приєдналися Бразилія та США.

Великою мірою переговори щодо Паризької угоди відбулися з урахуванням внутрішніх проблем США. За наполяганням адміністрації Обами угоду було сформульовано так, аби уникнути необхідності узгодження в сенаті. Тому, на відміну від КП, Паризька угода не передбачає юридично зобов'язуючих завдань. Окрім того, не було запроваджено зобов'язань з фінансування кліматичних програм і компенсування бідним країнам втрат, спричинених зміною клімату. Втім, завдяки послідовній адаптації до міжнародного контексту, ЄС спромігся створити коаліції як у Дурбані, так і в Парижі та уник ізоляції на кшталт Копенгагенського саміту, зробивши вирішальний внесок у формулювання важливих аспектів договору [9].

На перебіг COP22 (Марракеш, 2016 р.) вплинули, серед інших, дві події. По-перше, Паризьку угоду було ратифіковано значно швидше, ніж очікувалося, й вона набула сили міжнародного закону 4.11.2016 р. - менш ніж за рік після узгодження. По-друге, президентом США було обрано Трампа, який у передвиборчій кампанії обіцяв переглянути зобов'язання щодо Паризької угоди та припинити платежі до Зеленого кліматичного фонду ООН. Втім, непередбачуваність наступної політики США лише пришвидшила ратифікацію Паризької угоди: країни-прибічники угоди робили все можливе для того, щоб вона набрала чинності до обрання нового президента США. Відзначаючи конструктивний характер COP22, Єврокомісар з питань клімату та енергії п. Кан'єте зазначив, що "Європа залишатиметься лідером на шляху до більш усталеної та конкурентоздатної економіки" [25].

Для виконання завдань Паризької угоди ЄС зміцнює власну стратегію у сфері клімату та енергії. Пакет законодавчих пропозицій "Чиста енергія для всіх європейців" [26], що включає пропозицію з реформування Європейської схеми торгівлі викидами (EU ETS), пропозицію про "Регулювання розподілу

зусиль", пропозицію про "Регулювання землекористування, зміни типу землекористування та лісництва" та пропозицію про зміни до Директиви з відновлювальної енергії, має стати частиною нового законодавства. Законодавчі процедури з реформування EU ETS розпочалися у червні 2015 - тобто до укладання Паризької угоди, інші ж було ініційовано вже після її ратифікації. За словами голови Ради з довілля Ради ЄС п. Еррера "Паризька угода є знаковим досягненням, але зараз ми маємо перетворити слова на дії" [27]. Враховуючи, що оновлені зобов'язання, згідно з п'ятирічним циклом, мають бути подані напередодні чергової COP 2020 року, ЄС вже розпочав політичні процеси на центральному та національних рівнях щодо підвищення амбітності завдань і впровадження інвестиційних програм з низьковуглецевих технологій. Отже, власним прикладом ЄС знов намагається вести за собою країни світу.

Викликом для ЄС стало рішення президента Трампа про вихід з Паризької угоди, про що було повідомлено ООН у серпні 2017 року із зазначенням, що Президент «є відкритим для повернення до участі в ній, якщо США зможуть визначити умови, більш сприятливі для них, їх бізнесу, їх працівників та їх платників податків» [29]. Це підриває досягнення переговорного процесу, кульмінацією якого була COP21.

Втім, Паризька угода регламентує неможливість виходу з неї протягом трьох років після набрання чинності, а процес виходу має тривати ще рік. Тобто, за збігом обставин, офіційне припинення участі США у ній можливе не раніше 5.11.2020 – наступного дня після завершення терміну президентства Трампа. Впливові міжнародні лідери, включаючи ЄС, Китай та Індію зробили заяви про продовження плану дій відповідно до Паризької угоди. Більш того, окремі штати (екологічні питання у США є прерогативою штатів, а не федерального уряду) заявили про прихильність до принципів низьковуглецевої економіки. Зокрема, штат Каліфорнія посилив вимоги щодо енергоефективності та викидів CO₂ автотранспортом, а, як заявив колишній

президент США Обама, «навіть якщо правила зміняться у Вашингтоні, жоден автовиробник не дозволить собі виробляти автомобілі, які не можна буде продати у Каліфорнії» [29].

Втім, не слід вважати, що рішення Трампа не вплине на міжнародну кліматичну політику. Міжнародні оглядачі зазначили, що порядок денний саміту G20 (Гамбург, 2017 р.), було суттєво кореговано під впливом США, причому, вважається, що зацікавлена у продовженні державної підтримки видобутку вугілля Німеччина також доклалася до цих змін. За даними [30] з попередньо підготовленого тексту спільної заяви зникли суттєві аспекти, що стосуються міжнародної кліматичної політики, та фактично було визнано, що проекти із застосуванням вугілля можуть вважатися чистими, що є для ЄС кроком назад.

Вexit також є викликом для наступної кліматичної політики ЄС, оскільки Великобританія неодноразово ініціювала підвищення рівня амбітності завдань. Тепер баланс внутрішніх інтересів країн-членів може змінитися, зокрема, на користь прибічників збереження субсидій для вугільної промисловості (насамперед Німеччина та Польща), що може зашкодити іміджу ЄС у якості світового лідера.

Підбиваючи підсумки слід зазначити наступне:

1. Аналіз свідчить про важливість лідерства ЄС для забезпечення високого рівня амбітності кліматичних завдань та безперервності зусиль, започаткованих в рамках Кіотського протоколу і надалі втілених у зміст Паризької угоди.

2. Послідовна адаптація ЄС до геополітичних змін та запровадження цілісної власної кліматичної політики забезпечила збереження його лідерства на світовій арені впродовж 25 років, що минули з укладання Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату.

3. Шлях до забезпечення сталого розвитку та запобігання глобальної зміни клімату є складним як з огляду на технологічні та соціально-економічні

виклики, так і у сенсі політичного втілення, тож лідерство ЄС у цій сфері залишається важливим.

Список використаних джерел та літератури:

1. Paris Agreement / UNFCCC [Electronic Resource]. – Mode of Access: http://unfccc.int/files/home/application/pdf/paris_agreement.pdf /. – Last Access: September 19, 2017. – Title from the Screen.

2. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року “Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність” // Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.08.2017. № 605-р. [Електронний ресурс] – Режим доступу. – <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=250250456>
Дата звернення: 19 вересня 2017 р. – Назва з екрану.

3. Schreurs M. A. Multi-Level Reinforcement: Explaining European Union Leadership in Climate Change Mitigation/ M.Schreurs, Y.Tiberghien // *Global Environmental Politics*. – 2007 – №7. – P.19-46.

4. Bäckstrand K. The EU's role in climate change negotiations: from leader to ‘leadiator’/ K.Bäckstrand, O.Elgström // *Journal of European Public Policy*. – 2013. – №10. – P.1369-1386.

5. Oberthür S. Global Climate Governance after Cancun: Options for EU Leadership/ S. Oberthür // *The International Spectator*. – 2011. – №1. – P.5-13.

6. Gupta J. The EU’s Climate Leadership: Reconciling Ambition and Reality / J. Gupta, L. Ringus // *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* / J. Gupta, L. Ringus. –2001. – №1. – P. 281-299.

7. CO₂ time series 1990-2014. // European Commission. Joint Research Centre[Electronic Resource] – Mode of Access: <http://edgar.jrc.ec.europa.eu/overview.php?v=CO2ts1990-2014>. – Last Access: September 19, 2017. – Title from the Screen.

8. GDP Share of World Total (PPP) Data for All Countries // Economywatch. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.economywatch.com/economic->

statistics/economic-indicators/GDP_Share_of_World_Total_PPP – Last Access: September 19, 2017. – Title from the Screen.

9. Oberthür S. Where to go from Paris? The European Union in climate geopolitics/ S.Oberthür // Global Affairs. – 2016. – №2. – P. 119-130.

10. Gupta J. Climate Change and European Leadership: A Sustainable Role for Europe? / J. Gupta, M. J. Grubb. – Dordrecht: Springer Netherlands, 2000. – 311 p.

11. Climate change mitigation technologies in Europe – evidence from patent and economic data // EPO/UNEP. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.epo.org/climate-europe> – Last Access: September 19, 2017. – Title from the Screen.

12. Renewables 2016 global status report. Key findings // REN21. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.ren21.net/status-of-renewables/global-status-report> – Last Access: September 19, 2017. – Title from the Screen.

13. Treaty on European Union. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1992. – 260 p.

14. Council Decision of 25 April 2002 concerning the approval, on behalf of the European Community, of the Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change and the joint fulfilment of commitments thereunder. 2002/358/EC // EUR-Lex. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32002D0358>. – Last Access: September 19, 2017. – Title from the Screen.

15. Global Issue // COP6 Talks Collapse. September 04, 2001. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.globalissues.org/article/181/cop6-the-hague-climate-conference>. – Last Access: September 19, 2017. – Title from the Screen.

16. Cléménçon R. The Two Sides of the Paris Climate Agreement/ R.Cléménçon // The Journal of Environment & Development. – 2016. – №1. – P.3-24.

17. Liverman D. M. Conventions of climate change: constructions of danger and the dispossession of the atmosphere/ D.Liverman // Journal of Historical Geography.

– 2009. – №2. – P. 279–296.

18. Text of a Letter from the President to Senators Hagel, Helms, Craig, and Roberts (March 13, 2001) // Whitehouse Archives. [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/03/20010314.html> – Last Access: September 19, 2017. – Title from the Screen.

19. Presidency Conclusions 7224/1/07 REV 1 // Council of the European Union. [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/93135.pdf – Last Access: September 19, 2017. – Title from the Screen.

20. Climate Action: 2020 climate & energy package // European Commission. [Electronic Resource] – Mode of Access: https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2020_en. – Last Access: September 19, 2017. - Title from the Screen.

21. Skovgaard J. EU climate policy after the crisis/ J.Skovgaard // Environmental Politics. – 2013. – №1. – P.1-17.

22. Climate and Energy Country Profiles - Key Facts and Figures for EEA Member Countries. EEA Technical report 17/2013. – Copenhagen: European Environment Agency, 2013. – 178 p.

23. Decision № 406/2009/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the effort of Member States to reduce their greenhouse gas emissions to meet the Community's greenhouse gas emission reduction commitments up to 2020 //EUR-Lex. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009D0406> – Last Access: September 19, 2017. – Title from the Screen.

24. Hedegaard C. Why the Doha climate conference was a success / C.Hedegaard. //The Guardian. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.theguardian.com/environment/2012/dec/14/doha-climate-conference-success> . – Last Access: September 19, 2017. – Title from the Screen.

25. Marrakech climate conference: world forging ahead on climate action // European Commission. [Electronic Resource] – Mode of Access: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-3841_en.htm – Last Access: September 19, 2017. – Title from the Screen.

26. Clean Energy for All Europeans. COM (2016) 860 final // European Commission. [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2016/EN/COM-2016-860-F1-EN-MAIN.PDF>. – Last Access: September 19, 2017. – Title from the Screen.

27. Revision of the emissions trading system: Council agrees its position // Council of the European Union. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/02/28-ets-revision/> – Last Access: September 19, 2017. – Title from the Screen.

28. UN officially notified of US intention to withdraw from Paris climate pact // United Nations. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=57314#.WZPs0dJJa00> . – Last Access: September 19, 2017. – Title from the Screen.

29. Stefanini S. On climate change, who needs Donald Trump? / S.Stefanini // POLITICO. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.politico.eu/article/donald-trump-paris-climate-deal-decision-doesnt-matter/> – Last Access: September 19, 2017. – Title from the Screen.

30. Neslen A. Germany 'massively weakened' draft G20 climate plan to appease Trump / A.Neslen // Climate Home - climate change news. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.climatechangenews.com/2017/06/29/germany-massively-weakened-draft-g20-climate-action-plan-appease-trump/> – Last Access: September 19, 2017. – Title from the Screen.

References:

1. UNFCCC (2015) *Paris Agreement* [Online] Available from: http://unfccc.int/files/home/application/pdf/paris_agreement.pdf (Accessed:

September 19, 2017)

2. ROZPORIADZHENNIA KABINETY MINISTRIV UKRAINI (2017) *Pro skhvalennia Energetychnoi strategii Ukraini do 2035 roku "Bezpeka, energoefektyvnist, konkurentospromozhnist"* [Online] Available from: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=250250456> (Accessed: September 19, 2017)
3. SCHREURS, M. A., TIBERGHIE, Y. (2007) Multi-Level Reinforcement: Explaining European Union Leadership in Climate Change Mitigation. *Global Environmental Politics*. 7(4). P.19-46.
4. BÄCKSTRAND, K., ELGSTRÖM, O. (2013) The EU's role in climate change negotiations: from leader to 'leadator'. *Journal of European Public Policy*. 20 (10). P.1369-1386.
5. OBERTHÜR, S. (2011) Global Climate Governance after Cancun: Options for EU Leadership. *The International Spectator*. 46(1). P.5-13.
6. GUPTA, J. & RINGUS, L. (2001) The EU's Climate Leadership: Reconciling Ambition and Reality. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*. 1. P.281–299.
7. EC JRC. (2015) *CO₂ time series 1990-2014*. [Online]. Available from <http://edgar.jrc.ec.europa.eu/overview.php?v=CO2ts1990-2014> (Accessed: September 19, 2017)
8. ECONOMYWATCH. (2016) *GDP Share of World Total (PPP) Data for All Countries*. [Online]. Available from http://www.economywatch.com/economic-statistics/economic-indicators/GDP_Share_of_World_Total_PPP (Accessed: September 19, 2017)
9. OBERTHÜR, S. (2016) Where to go from Paris? The European Union in climate geopolitics. *Global Affairs*. 2(2). P.119-130.
10. GUPTA, J. & GRUBB, M.J. (2000) *Climate Change and European Leadership: A Sustainable Role for Europe?* Dordrecht: Springer Netherlands.
11. EPO/UNEP. (2016) *Climate change mitigation technologies in Europe –*

evidence from patent and economic data. [Online] Available from: <http://www.epo.org/climate-europe> (Accessed: September 19, 2017)

12. REN21. (2016) *Renewables 2016 global status report. Key findings.* Paris: Renewable Energy Policy Network for the 21st Century. [Online] Available from: <http://www.ren21.net/status-of-renewables/global-status-report> (Accessed: September 19, 2017)

13. *Treaty on European Union* (1992) Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

14. EUR-LEX. (2002) *Council Decision of 25 April 2002 concerning the approval, on behalf of the European Community, of the Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change and the joint fulfilment of commitments thereunder.* 2002/358/EC [Online]. Available from: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32002D0358> (Accessed: September 19, 2017)

15. GLOBAL ISSUES. (2001) *COP6 Talks Collapse.* [Online] Available from: <http://www.globalissues.org/article/181/cop6-the-hague-climate-conference> (Accessed: September 19, 2017)

16. CLÉMENÇON, R. (2016) The Two Sides of the Paris Climate Agreement. *The Journal of Environment & Development.* 25(1). P.3-24.

17. LIVERMAN, D. (2009) Conventions of climate change: constructions of danger and the dispossession of the atmosphere. *Journal of Historical Geography.* 35 (2). P.279–296.

18. WHITEHOUSE ARCHIVES. (2001) *Text of a Letter from the President to Senators Hagel, Helms, Craig, and Roberts (March 13, 2001).* [Online] Available from: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/03/20010314.html> (Accessed: September 19, 2017)

19. COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION. (2007) *Presidency Conclusions.* 7224/1/07 REV 1. [Online] Available from: http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/93135.p

- df (Accessed: September 19, 2017)
20. EUROPEAN COMMISSION. (2007) *Climate Action: 2020 climate & energy package*. [Online] Available from: https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2020_en (Accessed: September 19, 2017)
  21. SKOVGAARD, J. (2013) EU climate policy after the crisis. *Environmental Politics*. 23(1). P.1-17.
  22. EEA (2013). *Climate and Energy Country Profiles — Key Facts and Figures for EEA Member Countries*. EEA Technical report 17/2013. Copenhagen: European Environment Agency.
  23. EUR-LEX. (2009) Decision № 406/2009/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the effort of Member States to reduce their greenhouse gas emissions to meet the Community's greenhouse gas emission reduction commitments up to 2020. [Online] Available from: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009D0406> (Accessed: September 19, 2017)
  24. HEDEGAARD, C. (2012) Why the Doha climate conference was a success. *The Guardian*. [Online]. 14th December. Available from: <http://www.theguardian.com/environment/2012/dec/14/doha-climate-conference-success> (Accessed: September 19, 2017)
  25. EUROPEAN COMMISSION. (2016) *Marrakech climate conference: world forging ahead on climate action*. [Online] Available from: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-3841_en.htm (Accessed: September 19, 2017)
  26. EUROPEAN COMMISSION. (2016) *Clean Energy for All Europeans*. COM (2016) 860 final. [Online]. Available from: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2016/EN/COM-2016-860-F1-EN-MAIN.PDF>. (Accessed: September 19, 2017)
  27. COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION. (2017) *Revision of the emissions*

- trading system: Council agrees its position.* [Online] Available from: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/02/28-ets-revision/> (Accessed: September 19, 2017)
28. UN. (2017) *UN officially notified of US intention to withdraw from Paris climate pact.* [Online]. Available from: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=57314#.WZPs0dJJa00> (Accessed: September 19, 2017)
29. STEFANINI, S. (2017) *On climate change, who needs Donald Trump? POLITICO* [Online]. 2nd June. Available from <http://www.politico.eu/article/donald-trump-paris-climate-deal-decision-doesnt-matter/> (Accessed: September 19, 2017)
30. NESLEN, A. (2017) *Germany 'massively weakened' draft G20 climate plan to appease Trump.* [Online]. Available from <http://www.climatechangenews.com/2017/06/29/germany-massively-weakened-draft-g20-climate-action-plan-appease-trump/> (Accessed: September 19, 2017)

Volodymyr Shatokha,

Doctor of Technical Sciences, Professor

National Metallurgical Academy of Ukraine, Dnipro

HISTORIC CONTEXT OF EUROPEAN UNION LEADERSHIP IN CLIMATE CHANGE MITIGATION

***Abstract.** The role of European Union in defining of the international climate change mitigation policy was studied in the historic context of overcoming the differences in the approaches to reaching the sustainable development targets among the EU, the USA, China and some other influential countries. It has been shown that currently the processes of climate policy definition became more polycentric than in 1992, when the UN Framework Convention on Climate Change was signed. The ability to adjust to a new context, to build coalitions and to reach compromise with*

the wide range of international actors has been crucial for maintaining the EU's influence on definition of the international climate change mitigation policy. Despite not always supportive internal and external factors, during a quarter of century the EU has managed to maintain its leadership and many times helped to enhance the ambition of global climatic targets by establishing the high level of own commitments and implementing relevant policy instruments. The EU and its members played a decisive role in ensuring of the non-interruptive international climate action during implementation of the Kyoto Protocol and in setting of the Paris Agreement which will define climate regime after 2020. Mitigation of climate change is a complicated task not only in terms of technology and socio-economic aspects but also with respect to policy implementation. Therefore the EU leadership in this sphere remains very important.

Keywords: *European Union, leadership, climate change mitigation, greenhouse gases, Kyoto Protocol, Paris Agreement*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327(477+478.9)

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.08.97-124>

Ірина Вишня,
аспірантка,

ДУ «Інститут всевітньої історії НАН України»

УКРАЇНСЬКО-МОЛДОВСЬКІ ВІДНОСИНИ 1991-2014 рр.: ОГЛЯД ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Анотація. Стаття присвячена аналізу основних груп праць української та зарубіжної історіографії. Основну увагу приділено розподілу існуючих історичних праць на декілька груп за основним об'єктом дослідження. Серед них: праці, присвячені огляду глобальних та європейських політичних процесів; українсько-молдовському співробітництву з ЄС та НАТО; участі України та Молдови у інтеграційних процесах на пострадянському просторі; двосторонньому українсько-молдовському співробітництву; ходу та врегулювання конфлікту у Придністров'ї; політичному розвитку України та Молдови. Особливу увагу приділено порівняльному аналізу різних точок зору українських, молдовських (у тому числі і придністровських), російських та інших авторів на такі питання, як придністровський конфлікт, проєвропейський та пронатівський курс України та Молдови, роль Росії у придністровському конфлікті. Автор підкреслює, що зміни у політичному розвитку обох держав, а також зміни у міжнародних відносинах значним чином вплинули на активність досліджень, що вивчають двосторонні відносини України та Молдови, а також такі проблеми, як придністровський конфлікт та конфлікт а Донбасі (Україна). Зроблено висновок, що навіть за

наявності чисельних публікацій, орієнтованих на українсько-молдовські відносини, у цій темі ще залишається багато недосліджених проблем.

Ключові слова: Україна, Молдова, історіографія, двосторонні відносини, євроатлантична інтеграція, пострадянський простір, Придністров'я

Актуальність вивчення розбудови ефективних взаємин між Україною та Молдовою обумовлюється багатовіковим історичним минулим, географічним розташуванням, значною протяжністю спільного кордону, тісними культурними зв'язками, а також поєднанням політико-стратегічних інтересів. Розширення ЄС на схід, «кольорові революції» у пострадянських країнах, локальні конфлікти, інспіровані Росією, роблять ці країни природними союзницями у зовнішній політиці. Разом з тим, в українській історичній науці проблема вивчення двосторонніх відносин між Україною та Молдовою на сучасному етапі є недостатньо розкритою. Зокрема, немає узагальнень щодо вивчення українсько-молдовських відносин у сучасній історіографії. Тому *метою* статті є огляд здобутків української та зарубіжної історіографії, присвяченій відносинам між Україною та Республікою Молдова у період після 1991 р., та виявлення малодосліджених тем з означеної проблематики.

Історіографія проблеми становлення двосторонніх міждержавних відносин між Україною та Республікою Молдова, їх розвитку та поглиблення у нових геополітичних реаліях є доволі широкою та включає в себе дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних (молдовських, російських, європейських) науковців та експертів. При цьому варто зауважити, що одночасно зі становленням нових незалежних держав України та Республіки Молдова та розвитком їх міждержавних відносин у 1990-х рр. розпочинається перегляд історіографії обох країн, що пов'язано не лише з різким зниженням ідеологічної залежності від союзного центру, але й відкриттям на загал неопублікованих або заборонених раніше документів та історико-публіцистичних напрацювань.

Саме з 1990-х рр. фактично було започатковано новітній етап у розвитку

історичної науки з переглядом історії обох держав у складі Радянського Союзу і більш давніх періодів, а також відносин України та Молдови з сусідніми країнами. Про це свідчить проведення ряду міжнародних наукових семінарів, конференцій, круглих столів, а також розширення проблематики та розроблення наукових концепцій щодо розбудови взаємин між державами пострадянського простору загалом та між Україною і Республікою Молдова зокрема. Відрізняючись між собою за науково-теоретичним рівнем аналізу та оціночними характеристиками, приклади нової хвилі історіографії займають певне місце у становленні історіографії розвитку українсько-молдовських відносин впродовж досліджуваного періоду.

Літературу, присвячену даній темі, за проблемним методом можна поділити на такі групи за об'єктом дослідження: глобальні загальнополітичні процеси та роль у них України та Молдови; співробітництво України та Молдови з ЄС та НАТО; участь України та Молдови в інтеграційних об'єднаннях на пострадянському просторі; двостороннє українсько-молдовське співробітництво; перебіг та врегулювання придністровського конфлікту; внутрішньополітичний розвиток України та Молдови.

Для початку розглянемо праці, у яких описані загальнополітичні процеси, що відбувались у досліджуваній період. Однією з найбільш вагомих загальних монографій є «Велика шахівниця» американського політолога З. Бжезинського, у якій не лише окреслено глобальну геополітичну ситуацію у світі на середину 90-х рр. ХХ століття, але й зроблено подальші висновки та прогнози. При цьому, значну увагу приділено країнам пострадянського простору та обумовлено можливості їх зовнішньополітичної спрямованості і важливість їхнього вибору для спокою та безпеки усієї Європи у контексті протистояння гегемоністській політиці Росії. Так, З. Бжезинський вважав, що Україна з початку 1990-х рр. була лідером неформального блоку пострадянських держав, серед яких згадувалася і Молдова, що мав на меті протистояти прагненням Росії перетворити Союз незалежних держав (СНД) на інструмент політичної

інтеграції [1, с.114].

Питання співробітництва України та Республіки Молдова з євроатлантичними структурами, у зв'язку з проголошеними державами намірами долучитись до ЄС і НАТО, стало одним з актуальних для дослідників. На розвиток українсько-молдовських відносин впливали наміри обох держав долучитися до загальноєвропейських інтеграційних процесів. Тому питання розвитку відносин обох держав з ЄС впродовж усього досліджуваного періоду не залишалось поза увагою вчених. Питання розвитку відносин ЄС з країнами пострадянського простору особливо цікавили російських дослідників, серед яких варто назвати А. Язькову [2], В. Влах [3], Е. Ковтун [4], М. Юн [5], які досліджували програми та ініціативи ЄС, в яких беруть участь Україна та Молдова. В. Кириллов та І. Путінцев у своїй статті «Відносини Молдови та ЄС у 1998-2012 рр.» [6] вказали визначним для активного розвитку відносин Республіки Молдова з ЄС 2003 р., коли до влади прийшла Комуністична партія Республіки Молдова, поділяючи таким чином історію цих відносин на «до» і «після». Часто вивчення питання вказаного співробітництва відбувалось у вигляді порівняння перспектив євроатлантичної інтеграції для обох держав з інтеграцію на пострадянському просторі. Своє бачення щодо цього, наприклад, виклала співробітниця МДІМВ О. Шишкіна [7] у статті «Конкуренція Росії та ЄС як ключових зовнішньополітичних партнерів Білорусі, Молдови та України». На розвиток відносин Молдови з ЄС звертали увагу також молдовські З. Шишкан [8], Ч. Чобану [9], а молдовський дослідник Н. Попеску та британський політолог Е. Вільсон, зокрема, у 2009 р. опублікували своє спільне бачення протидії Росії Програмі Європейської політики сусідства на теренах колишнього СРСР [10].

Змістовна колективна праця «Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього» Інституту всесвітньої історії НАН України є узагальнюючим результатом академічних досліджень аналізу актуальних проблем і перспектив розвитку відносин Україна - ЄС та ґрунтується на широкій джерельній базі.

Цікавою є думка авторів монографії про те, саме зіткнення інтересів ЄС та Росії на європейській частині пострадянського простору (Молдова, Україна, Грузія, Білорусь) визначає перемінний успіх демократичного розвитку у цих країнах [11].

Інтерес до подальшої інтеграції України та Молдови до ЄС зріс після підписання державами Угоди про асоціацію. Виникла потреба по-новому оцінити попередні погляди дослідників та здобутки держав на шляху до євроінтеграції. Зокрема, з'явилися праці українських авторів: «Угода про асоціацію Україна – ЄС: перспективи та механізми імплементації. Аналітична доповідь» О. Сушка [12], «Молдова на шляху євроінтеграції: взаємовідносини влади та опозиції» Т. Ляшенко [13]; стаття «Реалізація зовнішніх та внутрішніх вимірів у процесі європейської інтеграції Республіки Молдова: розвиток та сучасність» молдовської дослідниці К. Морарі [14]; про порівняння перспектив Молдови у нових геополітичних реаліях пише С. Лаврьонов у статті «Молдова між жорнами «великої політики» [15].

Серед найновіших видань варто вказати колективну монографію Інституту Європи РАН «Європейський Союз у пошуку глобальної ролі: політика, економіка, безпека» 2015 р. У ній, зокрема, лаконічно описано розвиток двосторонніх відносин з ЄС пострадянських країн, серед яких Україна та Молдова. Привертає увагу те, що у монографії автори намагаються максимально об'єктивно викласти свій погляд на основні події у Молдові та особливо Україні, уникаючи при цьому пропагандистських кліше [16].

Проблему розвитку відносин пострадянських держав з НАТО зокрема та в рамках гарантування безпеки загалом висвітлювали такі українські дослідники, як О. Парахонський та Г. Яворська, які у спільних аналітичних записках Національного Інституту стратегічних досліджень «Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці: висновки для України» [17]; та «Системна криза міжнародної безпеки: Близькосхідно-Чорноморський простір» [18]; вказують на активізацію відносин НАТО з Україною та Молдовою після початку російської

агресії в Україні.

Стисло розвиток відносин Молдови з НАТО до 2014 р. окреслив Р. Шевченко [19]. Молдовські дослідники Б. Банташ та В. Анікін у своїй статті «Геополітичні перспективи Республіки Молдова у сучасних умовах» вказували про необхідність збереження нейтралітету Молдови у зв'язку з її співпрацею з НАТО в рамках «Партнерства заради миру» [20]. Також цікавими є погляд їх колег В. Жука, І. Русанду та В. Унгуряну [21], які навпаки, вказували на необхідність розвитку відносин з НАТО на противагу російській експансії, але не вбачали у «замороженому» Придністров'ї потенційної загрози для безпеки України як додаткового важеля впливу Росії.

Втім, нові реалії, що склалися після 2014 р., змушують переглянути ці спостереження. Це намагалися зробити молдовські дослідники А. Лаврик [22] та В. Кройтору [23], які у свої статтях звернули увагу на різке підвищення загрози для регіональної безпеки у контексті російської агресії та можливого «розмороження» Придністровського конфлікту.

Тим не менш, не дивлячись на достатню кількість праць відносин окремо України та Молдови з ЄС і НАТО, недослідженою залишається проблема взаємодії України та Молдови у рамках євроатлантичних інтеграційних утворень.

Що ж до участі України та Молдови в інтеграційних структурах на пострадянському просторі, то це питання також знайшло відображення у науковій літературі. Так, на етапи формування СНД у 1990 рр. звернув увагу В. Воробйов [24]. Особливу цікавість у дослідників викликала діяльність ГУАМ, що отримала статус альтернативного СНД інтеграційного об'єднання. Зокрема, прослідкувати за розвитком діяльності ГУАМ та її зв'язків з євроатлантичними організаціями можна у праці таких авторів як Т. Стародуб та О. Данильчук [25]. Розвиток відносин України та Молдови у рамках ГУАМ окреслено у статті С. Пинзаря [26]. У статтях російського дослідника А. Дмитрієва «Наша відповідь ГУУАМ» [27] та його молдовського колеги

К. Флорі «ГУАМ або союз ображених на Росію» [28] висловлена протилежна позиція. Зокрема, у праці А. Дмитрієва чітко обґрунтовувалось бачення автора у необхідності утворення «санітарного кордону» з невизнаних держав навколо Росії задля забезпечення її інтересів. Варто зауважити, що статтю було опубліковано на сайті російського Інституту національної стратегії у 2005 р. Це дає змогу вважати, що агресія Росії проти України у 2014 р. задля залучення її до «санітарного кордону» обговорювалась у наукових колах як мінімум з середини 2000-х рр. Спробу порівняти розвиток СНД та ГУАМ здійснив у 2008 р. російський дослідник А. Грозін [29].

Разом з тим, варто зазначити, що 2014 р. став поворотним не лише для України, але й для регіону, до якого належить і Молдова, та світу загалом, що значно вплинуло на форми діяльності та активність України та Молдови у різних інтеграційних об'єднаннях. Це питання поки що залишається недостатньо розкритим.

Питанню двосторонніх відносин між Україною та Молдовою присвячено кілька публікацій. Так, українсько-молдовським відносинами були проаналізовані у підрозділі «Молдовсько-українське міждержавне співробітництво: пошук нових моделей співпраці» дисертації Г. Мельничук [30], де стисло окреслено політичні, економічні та соціальні зв'язки між обома державами. Дослідження доведено до 2005 р. З того часу, очевидно, зовнішньополітичний курс Республіки Молдова якісно змінився, а двосторонні відносини з Україною поглибилися внаслідок низки обставин.

Окремих аспектів розвитку двосторонніх відносин між Україною та Молдовою торкались О. Новосьолов у статті «Становлення українсько-молдавських взаємин 1992-2000 рр.» [31] та Л. Чекаленко, яка присвятила українсько-молдовським відносинам підрозділ у своєму підручнику «Зовнішня політика України» [32]. Важливими також є погляди на українсько-молдовські відносини С. Пирожкова, екс-Посла України у РМ (2007-2014 рр.) [33], а також молдовського політолога О. Нантоя [34], які дають експертну оцінку тим чи

іншим подіям двосторонньої співпраці між державами-сусідками.

Складним є питання різниці у висвітленні тих чи інших подій в Україні або Молдові у авторів з різних держав. Особливо чітко суперечності у поглядах можна прослідкувати на прикладі висвітлення Придністровського конфлікту. Якщо українські, переважна більшість молдовських та ряд інших іноземних дослідників описують причини, хід та наслідки подій у Придністров'ї початку 1990-х рр. як прояв сепаратизму та наступ на молдовський суверенітет, а також нерідко вказують на підтримку невизнаної Придністровської Молдавської Республіки (ПМР) з боку Росії, то російські історики та політологи здебільшого схильні сприймати їх як абсолютно легітимний, на їх точку зору, процес, повторюючи у своїх працях офіційну риторику російської держави. Серед них можна вказати О. Цуканову [35, 36], С. Маркедонова [37], О. Вергузя [38]. Тема Придністров'я відновила свою актуальність для російських дослідників після підписання Молдовою та Україною Угод про асоціацію з ЄС, відкриття європейських ринків для обох держав, а також російської агресії на сході України. Так, С. Маркедонов разом з А. Гущіним підготували низку рекомендацій для МЗС Росії щодо Придністровського конфлікту за нових тенденцій у Європі загалом та Україні і Молдові зокрема [39].

Приклад російських дослідників наслідують також історики Тираспольського університету, що підтримують т.зв. «ПМР»: П. Шорніков [40], В. Гросул [41], які намагаються довести ідентичність та самобутність Придністров'я; а також їх колеги О. Леонтьєва [42] та Н. Бабилунга [43], А. Дирун [44]. Подібними поглядами відзначаються також молдовські дослідники В. Статі [45], В. Царанов [46]. Український автор В. Пінцак [47] та норвежець П. Колсто [48] у своїх працях «Військово-політичне протистояння 1992 року у Республіці Молдова» та «Національна інтеграція та насильницький конфлікт у пострадянських суспільствах. Приклади Естонії та Молдови» відповідно обґрунтовують тезу про етнічну природу придністровського конфлікту. Показово, що В. Статі, В. Царанов та В. Пінцак публікували вказані статті

відверто антирумунського і при цьому проросійського характеру в одному журналі – «Русин». Цей журнал характеризується спрямованістю на «вивчення історії, культури та мови корінного населення Карпато-Русинських земель» та видається на базі Томського державного університету (Росія) з 2015 р.; до того, з часу заснування у 2005 р., видавався у Кишиневі громадською організацією «Русь». Наскільки виправдана ідея виокремлення русинського етносу у регіоні, вказаному вище – тема окремого дослідження.

Більш виваженим баченням Придністровської проблеми на фоні внутрішньо- та зовнішньополітичного розвитку Молдови є погляди молдовського дослідника Н. Попеску [49], який вказував на зацікавленість Росії у збереженні «замороженого» статусу конфлікту у Придністров'ї. Його думку розділяє російський політолог А. Дев'ятков, який присвятив вивченню російських інтересів у неврегульованому конфлікті на Дністрі ряд публікацій [50, 51, 52]. Цікавою є також спільна стаття російських істориків В. Колосова та Д. Зайця «Молдова та Придністров'я: національне будівництво, територіальні ідентичності, перспективи вирішення конфлікту» [53], у якій вони на противагу, зокрема, В. Пінцаку та П. Колсто, зазначають про відсутність етнічного підґрунтя для розвитку придністровського конфлікту; на думку авторів, коріння протистояння на Дністрі початку 1990-х рр. у кризі ідентичності та слабкості Молдовської держави. Подібною точкою зору на придністровський конфлікт відзначилась також російська дослідниця Н. Харитонова [54]. Підтримує колег і вищезазначений А. Дев'ятков, який намагається охарактеризувати розгортання та перебіг Придністровського конфлікту неупереджено [55]. У своїй дисертації А. Дев'ятков називає Придністров'я архетипом «русского мира» та вказує на його роль у контексті зіткнення інтересів РФ та Європи на пострадянському просторі [56].

Надзвичайно важливим для вивчення українсько-молдовських відносин 1991-2014 рр. є питання ролі України у врегулюванні придністровського конфлікту. У зв'язку з цим необхідно назвати монографію українського

конфліктолога-міжнародника Г. Перепелиці «Конфлікт у Придністров'ї: причини, прогноз розвитку та проблеми врегулювання» (2001 р.), де він не лише чітко вказав причини конфлікту, але й надав розгорнуту оцінку діяльності України як посередника у придністровському конфлікті у 1990-х рр. [57]. Серед українських дослідників також варто вказати В. Коцура та його працю «Етнополітичний конфлікт у Придністров'ї у контексті українсько-молдовських міждержавних відносин» [58]. На роль України у переговорному процесі звертали увагу також молдовські автори В. Дякону, що прослідкував динаміку переговорів та ініціатив до 2008 р. [59]; і Л. Літра [60], який у матеріалі для Інституту світової політики (США) обґрунтував важливість врегулювання придністровського конфлікту для України як ключового завдання під час головування України у ОБСЄ (2013 р). Темі активної зацікавленості у врегулюванні придністровського конфлікту, але разом з тим амбівалентності політики України у цьому питанні присвячена праця польського автора М. Косенковського «Україна і Придністров'я» [61]. Висновки вищезазначених авторів дозволяють краще зрозуміти участь України у переговорному процесі у врегулюванні придністровського конфлікту. Участь міжнародних організацій у врегулюванні конфлікту у Придністров'ї зокрема на пострадянському просторі загалом дослідив І. Гончаренко у своєму дисертаційному дослідженні, побіжно згадавши про ініціативи України [62].

Краще зрозуміти внутрішньополітичний розвиток України та Молдови, його вплив на зовнішню політику держав дають змогу праці низки авторів, серед яких варто вказати Є. Блажевича та А. Добровольську, які у статтях збірника «Країни пострадянського простору: виклики модернізації» Інституту всесвітньої історії НАН України дослідили окремі питання політичного розвитку Молдови та України [63]; також статті «Політичні процеси на пострадянському просторі: тенденції, протиріччя, перспективи» Г. Іскакової [64], «Особливості формування молдовської державності після набуття незалежності» Н. Нечаєвої-Юрійчук [65], «Молдова на шляху євроінтеграції:

взаємовідносини влади та опозиції» Т. Ляшенко [66]. Тенденції розвитку Молдови було окреслено у російській колективній монографії під редакцією директора МДІМВ Є. Кожокіна [67]. А російська дослідниця Л. Олейник [68] у своїй дисертації порівняла розвиток політичних процесів у Молдові, Україні та Росії, проаналізувавши основні тенденції, етапи та динаміку трансформаційного процесу. Це дало змогу зрозуміти соціально-економічні умови розпаду Радянського Союзу, та які «стартові можливості» для внутрішньополітичного розвитку отримали Україна та Молдова. Цікавою є стаття В. Костюченко «Вплив міжнародної міграції на посткризовий розвиток Молдови та України», у якій автор провела змістовний аналіз міграційних процесів у Молдові та Україні, охопивши період 2007-2010 рр. [69]; тему міграції продовжив А. Макухін у статті «Сучасна міграційна ситуація у Республіці Молдова та Придністров'ї як низка «виходів» населення» [70], який звертав увагу на зменшення кількості у Молдові української етнічної спільноти, що дало змогу прослідкувати динаміку міграції у обох державах, та М. Кияк в аналітичній записці «Сучасний стан забезпечення національно-культурних потреб представників молдовського етносу в Україні» для Національного інституту стратегічних досліджень [71].

Таким чином, історіографічний огляд з питання відносин між Україною та Молдовою засвідчує, що достатньо широко розкриті лише деякі аспекти двосторонніх відносин: наприклад, діяльність України по врегулюванню придністровського конфлікту; крім того, добре розкриті дослідниками питання розвитку відносин окремо України та Молдови з євроатлантичними структурами та з СНД, а також з певними державами – Румунією та Росією. При цьому мало вивченим залишається питання взаємодії України та Молдови у вищевказаних міжнародних організаціях. Це, а також розвиток українсько-молдовських відносин до 2014 р. потребують більш поглибленого вивчення з використанням нових історичних джерел та у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції.

Список джерел та літератури

1. Бжезинський З. Велика шахівниця / Бжезинський З. – Львів-Івано-Франківськ: Лілея-НВ. – 2000. – 236 с.
2. Язькова А. Восточное партнерство / А. Язькова // Вестник Европы. – М., – 2014. – №38-39. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2014/39/15yaz.html> (Дата звернення: 7 жовтня 2017. – Назва з екрану).
3. Влах В.К. Проект «Восточное партнерство»: проблемы и перспективы развития на современном этапе / В.Влах // Власть. – М.: Ин-т социологии РАН. – 2015. – № 2. – С. 26-32.
4. Ковтун Е. Западные новые независимые государства и Восточное партнерство ЕС. Вызовы, проблемы и перспективы /Е. Ковтун // Восточное партнерство. Цели – опыт – вызовы. Анализ процесса имплементации в государствах охваченных программой / [Под. ред. П. Байора]. – Краков. – 2013. – С. 119-132.
5. Юн. С.М. Европейская политика соседства и урегулирование постсоветских конфликтов / С. Юн // Вестник Томского государственного университета. – Томск. – 2013. – № 375. – С.112-115.
6. Кириллов В.Б. Отношения Молдавии и ЕС в 1998-2012 гг. / В. Кириллов, И. Путинцев // Вестник МГИМО-Университета, М. – 2012. – № 6. – С. 26-33.
7. Шишкина О.В. Конкуренция России и ЕС как ключевых внешнеполитических партнеров Белоруссии, Молдавии, Украины / О. Шишкина // Конкуренция и конфликтность в мировой экономике и политике (Мировое развитие. Выпуск 10) [/ Отв. ред. Ю.Д. Квашнин, Н.В. Тоганова, С.В. Уткин]. – М.: ИМЭМО РАН. – 2013. – С. 127-133.
8. Siscan Z. Analysis of the EU - Republic of Moldova Relations in the Context of the EU 2014-2020 Financial Perspective / Z. Siscan. – Chisinau. – 2012. – 123 p.
9. Ciobanu C. Moldova's European Way: Lessons from the Past and Priorities for

- the Future / C. Ciobanu // Institute for Public Policy. – 30.05.2011. [Electronic resource] – Mode of Access: <http://www.ipp.md/libview.php?l=en&idc=167&id=569> (Last access: October 7, 2017). – Title from the Screen.
10. Popescu N. The Limits of Enlargement-lite: European and Russian Power in the Troubled Neighbourhood / N. Popescu, A. Wilson // European Council on Foreign Relations. – 2009. [Electronic resource] – Mode of Access: http://ecfr.3cdn.net/befa70d12114c3c2b0_hrm6bv2ek.pdf. (Last access: October 7, 2017). – Title from the Screen.
11. Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього [А.І.Кудряченко та ін.]; Ін-т європейських досліджень НАН України – К. – 2009. – 888 с.
12. Угода про асоціацію Україна – ЄС: перспективи та механізми імплементації // Серія «Політична освіта». Фонд Конрада Аденауера. – 2014. – 52 с.
13. Ляшенко Т. Молдова на шляху євроінтеграції: взаємовідносини влади та опозиції / Т. Ляшенко // Наукові записки ІІІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2015. – Вип.4 (78). – С. 361-376.
14. Morari C. Realiarea dimensiunilor externe și interne în de Integrare Europeană a Republicii Moldova: evoluție și actualitate / C. Morari // Studia Universitatis Moldaviae. – 2016. – nr.3 (93). Seria «Stiinte sociale». – P.181-188. [Electronic resource] – Mode of Access: <http://ojs.studiamsu.eu/index.php/social/article/view/448/394>. (Last access: October 7, 2017). – Title from the Screen.
15. Лаврѐнов С.Я. Молдова между жерновами «большой» политики / С. Я. Лаврѐнов // Пространство и время. – 2015. – №1-2 (19-20). – С. 53–62.
16. Европейский Союз в поиске глобальной роли: политика, экономика, безопасность: монография [Л.О. Бабынина и др.; под общ. ред. Ал.А. Громыко и М.Г. Носова]. Федеральное гос. бюджет. учреждение И-нт Европы Российской акад.ю. наук. – М.: Весь Мир, 2015. – 592 с.

- 17.Парахонський Б.О. Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці: висновки для України / Б.Парахонський, Г.Яворська; за заг. ред Кононенка К.А.: аналіт доп. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2014. – 48 с.
- 18.Парахонський Б. О. Системна криза міжнародної безпеки: Близькосхідно-Чорноморський простір : аналіт. доп. / Б.Парахонський, Г.Яворська. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень. – 2016, Сер. «Національна безпека», вип. 11. – 52 с.
- 19.Шевченко Р. Молдова и НАТО: история сотрудничества / Р. Шевченко // Информационно-аналитический портал Ava.md. – 03.02.2014. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ava.md/analytics-commentary/023377-moldova-i-nato-istoriya-sotrudnichestva.html> (Дата обращения: 7 октября 2017). – Название с экрана.
- 20.Банташ Б. Геополитические перспективы Республики Молдова в современных условиях / Б.Банташ, В.Аникин // Moldoscopie (Probleme de analiza politica). – 2010. – Nr.2 (XLIX). – Chisinau: CEP USM. – P. 120-129.
- 21.Juc V. Consolidarea securitatii politice a Republicii Moldova: aspect geopolitice / V. Juc, I. Rusandu // Moldoscopie (Probleme de analiza politica). – 2010. – Nr.2 (XLIX). – P. 148-155.
- 22.Lavric A. Casul Transnistrean in contextual crizei Ucrainene și securitatea Republicii Moldova, Ucrainei și Romaniei / A. Lavric // Conferință Științifică Internațională Strategii XXI «Complexitatea și dinamismul mediului de securitate». – Centrul de Studii Strategice de Apărare si Securitate. București, 11-12 iunie 2015. – Vol.1. – P. 17-24. [Electronic resource] – Mode of Access: <https://goo.gl/3MZmPy>. (Last access: October 7, 2017). – Title from the Screen.
- 23.Croitoru V. Securitatea Republicii Moldova in contextul crizei Ucrainene / V. Croitoru // Conferință Științifică Internațională Strategii XXI «Complexitatea și dinamismul mediului de securitate». – Centrul de Studii Strategice de Apărare si Securitate. București, 11-12 iunie 2015. – Vol.1. –

- P. 80-89. [Electronic resource] – Mode of Access: <https://goo.gl/3MZmPy>. (Last access: October 7, 2017). – Title from the Screen.
24. Воробьев В. Этапы формирования Содружества независимых государств в 1990-е годы / В. Воробьев // Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – № 34. – С. 90-96 [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/etapy-formirovaniya-sodruzhestva-nezavisimyh-gosudarstv-v-1990-e-gody>. (Дата обращения: 7 октября 2017). – Название с экрана.
25. Стародуб Т. С. Питання співробітництва ОДЕР-ГУАМ з ОЧЕС, ЄС, НАТО у формуванні системи безпеки у Чорноморсько-Каспійському регіоні / Т. Стародуб, О. Данильчук // Стратегічна панорама. – 2009. – №1. – С. 91-100.
26. Пынзарь С. Молдова – ГУАМ / С. Пынзарь // Центральная Азия и Кавказ (специальный выпуск). – 2008. – №3-4 (57-58). – С. 144-153.
27. Дмитриев А. Наш ответ ГУУАМ. Проект Института национальной стратегии [Электронный ресурс] / А. Дмитриев // Нижний Новгород. Агенство политических новостей. – 29.03.2005. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.apn-nn.ru/pub_s/223.html. (Дата обращения: 7 октября 2017). – Название с экрана.
28. Флоря К. ГУАМ, или союз обиженных на Россию / К. Флоря // NOI.md. – 13.11.2014. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.noi.md/ru/news_id/50978. (Дата звернення: 7 жовтня 2017). – Назва з екрану.
29. Грозин А. СНГ и ГУАМ / А. Грозин // Центральная Азия и Кавказ (специальный выпуск). – 2008. – №3-4 (57-58). – С. 240-249.
30. Мельничук Г. Нейтральний статус як гарантія національної безпеки Республіки Молдова / Г. Мельничук // Русин. – 2010. – №2 (20). – С. 123-129.
31. Новосьолов О. Становлення українсько-молдавських взаємин 1992-

2000 рр. / О. Новосьолов // Русин. – 2010. – №2 (20). – С. 117-122.

32. Чекаленко Л.Д. Українсько-молдовські відносини / Л. Чекаленко // Зовнішня політика України [підручник] [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/51671-52-ukransko-moldovsk-vdnosini.html>. (Дата звернення: 7 жовтня 2017). – Назва з екрану.

33. Пирожков С. Україна та Молдова: від сусідства до партнерства / С. Пирожков // Україна дипломатична : наук. щорічник. – 2007. – Вип. 8. – С. 550-568.

34. Нантой О. Истоки и перспективы разрешения Приднестровского конфликта / О. Нантой // Ava.md. – 27.02.2010. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://ava.md/2010/02/27/istoki-i-perspektivy-razresheniya-pridnestrovskogo/>. (Дата обращения: 7 октября 2017). – Название с экрана.

35. Цуканова О. Этапы молдово-приднестровского конфликта / О. Цуканова // Пробелы в российском законодательстве. – 2011. – №2. – С. 246-249.

36. Цуканова О. Основные этапы переговорного процесса в области урегулирования молдово-приднестровского конфликта / О. Цуканова // Бизнес в законе. – 2011. – №3. – С. 135-139.

37. Маркедонов С. Де-факто государства постсоветского пространства: выборы и демократизация / С. Маркедонов // Вестник Евразии. – 2008. – № 3. – С.77-98.

38. Вергузь А.С. Миротворческая операция в Приднестровье – решающий фактор поддержания мира и стабильности в регионе / А. Вергузь // Армия и общество. – 2012. – №1. – С. 25-30.

39. Маркедонов С. Приднестровье: дилеммы мирного урегулирования / С. Маркедонов, А. Гуцин // Российский совет по международным делам. – 21.01.2016. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=7152#top-content. (Дата обращения: 7 октября 2017). – Название с экрана.

40. Шорников П. Статус русского языка и гражданский конфликт в Молдавии: историография вопроса / П. Шорников // Русин. – 2007. – №3 (9). – С. 36-56.
41. Гросул В.Я. История Приднестровской Молдавской Республики. Т.2./ В.Гросул. – Тирасполь: Риопгу, Приднестровский Государственный Университет им. Т. Г. Шевченко, 2001. – 448 с.
42. Леонтьева О.В. Политические элиты Молдовы и Приднестровья в современном политическом процессе / О.Леонтьева // Politbook. – 2014. – № 2. – С. 153-167.
43. Бабилунга Н. Распад СССР и кризис Молдавской государственности / Н. Бабилунга // Русин. – 2010. – № 4 (22). – С. 112-135.
44. Дирун А.В. Динаміка суспільно-політичного розвитку Республіки Молдова в контексті етнополітичного конфлікту : автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Дирун А. В.; Одеська нац. юрид. акад. – Одеса, 2005. – 18 с.
45. Стати В. Между русскими и румынами / В. Стати // Русин. – 2012. – № 1 (27). – С. 130-136.
46. Царанов В. Молдавское государство: извилистый путь развития / В. Царанов // Русин. – 2009. – № 2 (16). – С. 7-32.
47. Пінцак В. Військово-політичне протистояння 1992 року у Республіці Молдова / В. Пінцак // Русин. – 2010. – №2 (20). – С. 111-116.
48. National Integration and Violent Conflict in Post-Soviet Societies. The Cases of Estonia and Moldova [/ Ed. by Pal Kolsto]. [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://goo.gl/4MKTqu>. (Last Access: October 7, 2017). – Title from the Screen.
49. Popescu N. «Outsourcing» de facto Statehood Russia and the Secessionist Entities in Georgia and Moldova / N. Popescu // CEPS Policy Brief. – 2006. – № 109. [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.ceps.eu/publications/outsourcing-de-facto-statehood-russia-and-secessionist-entities-georgia-and-moldova>. (Last Access: October 7, 2017). – Title

from the Screen.

50. Девятков А. Приднестровский вопрос как лабиринт российской внешней политики / А. Девятков // Вестник Центра пограничья. – 2009. – №5 (8). – С. 18-21.

51. Девятков А.В. Перед вызовом европеизации: политика России в приднестровском урегулировании (1992-2012 гг.) / А. Девятков. – Тюмень: Изво Тюменского гос. ун-та, 2012. – 164 с.

52. Девятков А. Перспективы урегулирования приднестровского конфликта / А. Девятков // Вестник Евразии. – 2006. – №2. – С. 134-153.

53. Колосов В. Молдова и Приднестровье: национальное строительство, территориальные идентичности, перспективы разрешения конфликта / В. Колосов, Д. Заяц // Вестник Евразии. – 2001. – №1. – С. 88-122.

54. Харитонова Н.И. Приднестровье: война и перемирие (1990-1992 гг.) / Н. Харитонова // Новый исторический вестник. – 2008. – №17. – С. 187-197.

55. Девятков А. Приднестровская идентичность: мифы и реальность / А. Девятков // Европа: Международный альманах. – 2012. – Вып. VIII. – С.28-34.

56. Девятков А.В. Политика России в отношении Приднестровской Молдавской Республики (1992-2009 гг.) автореф.дисс. канд. ист. наук: 07.00.15 / Девятков А. В.; ГОУ ВПО «Тюменский государственный университет». – Нижний Новгород, 2010. – 31 с.

57. Перепелица Г. Конфликт в Приднестровье причины, причины, прогноз развития и проблемы урегулирования / Г. Перепелица. Национальный институт стратегических исследований. – К.: Стилос, 2001. – 147 с.

58. Коцур В.В. Етнополітичний конфлікт у Придністров'ї у контексті українсько-молдовських міждержавних відносин / В. Коцур. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. – 272 с.

59. Diaconu V. Transtristrian Conflict: Frozen, yet solvable / V. Diaconu // Central Asia and the Caucasus. – 2008. – № 3-4 (51-52). – P. 320-328.

60. Litra L. Ukraine's contribution to regional security: The case of Transnistrian conflict / L. Litra // Institute of World Policy. – 2013. [Electronic Resource] – Mode of Access: http://iwp.org.ua/img/policy_brief_0913_eng.pdf. (Last Access: October 7, 2017). – Title from the Screen.
61. Moldova: Arena of International Influences [Ed. by M. Kosienkowski and W. Schreiber] [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://goo.gl/9natA2>. (Last Access: October 7, 2017). – Title from the Screen.
62. Гончаренко І.О. Діяльність ООН та ОБСЄ у врегулюванні конфліктів на пострадянському просторі (90-ті роки ХХ століття) : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.02 / Гончаренко І. О.; Дипломат. акад. України при Мін. .закорд. справ України. – К., 2009. – 24 с.
63. Країни пострадянського простору: виклики модернізації: збірник наукових праць [за заг. ред. канд.іст.наук, доцента А.Г. Бульвінського]. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – 306 с.
64. Іскакова Г. Політичні процеси на пострадянському просторі: тенденції, протиріччя, перспективи / Г. Іскакова // Політичний менеджмент. – К. – 2007. – №3. – С. 128-134.
65. Нечаева-Юрийчук Н. Особенности формирования молдавской государственности после обретения независимости / Н. Нечаева-Юрийчук // Русин. – 2010. – №4 (22). – С. 136-144.
66. Ляшенко Т. Молдова на шляху євроінтеграції: взаємовідносини влади та опозиції / Т. Ляшенко // Наукові записки ІПіЕНД ім.. І.Ф. Кураса НАН України. – 2015. – Вип.4 (78). – С. 361-376.
67. Молдавия: современные тенденции развития [/ Под. ред. Е.М. Кожокина]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – 494 с.
68. Олейник Л.Г. Политические трансформации на постсоветском пространстве: на примере Российской Федерации, Украины и Республики

Молдовы / Л.Г. Олейник // Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/politicheskie-transformatsii-na-postsovetском-prostranstve-na-primere-rossiiskoi-federatsii-#ixzz41qyd4X2Y> (дата обращения: 7 октября 2017). – Название с экрана.

69. Костюченко В.Н. Влияние международной миграции на посткризисное развитие экономики Молдовы и Украины / В.Н. Костюченко // Социально-экономическое развитие Украины и Республики Молдова в условиях глобализации: Междунар. симп. (23-24 мая 2012 г., г. Киев): сб. науч. ст. [отв. ред. А.А. Мазараки]. – К.: Киев. нац. торг. -экон. ун-т., 2012. – С. 57-70.

70. Макухин А.В. Современная миграционная ситуация в Республике Молдова и Приднестровье как череда «исходов» населения / А. Макухин // Politbook. – 2015. – № 1. – С. 69-82.

71. Кияк М.Т. Сучасний стан забезпечення національно-культурних потреб представників молдовського етносу в Україні. Аналітична записка / М. Кияк // Національний інститут стратегічних досліджень. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1254/> (Дата звернення: 7 жовтня 2017). – Назва з екрану.

References

BZHEZIN`SKYI, Z. (2000) *Velyka shachivnytsya*. L'viv-Ivano-Frankivsk: Lileya-NV.

1. YAZKOVA, A. (2014) *Vostochnoe partnerstvo*. *Vestnyk Evropy* №38-39. Moscow. [Online] Available from: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2014/39/15yaz.html> (Accessed: October 7, 2017)

2. VLACH, V. (2015) Proekt «Vostochnoe partnerstvo»: problemy i perspektivu razvytyya na sovremennom etape. *Vlast*. 2. P. 26-32. Moscow, In-t sotsyolohyy RAN.

3. KOVTUN, E. (2013) *Zapadnye novye nezavysymye hosudarstva i Vostochnoe partnerstvo ES. Vyzovy, problemy i perspektivy. Vostochnoe partnerstvo. Cely - opyt – vyzovy. Analiz processa ymplementacyy v hosudarstvax oxvachennyx prohrammoj.* Krakov. P. 119-132.
4. YUN, S. (2013) Evropejskaya polytyka sosedstva y urehulyrovanye postsovetskyx konflyktov. *Vestnyk Tomskoho hosudarstvennoho unyversyteta.* 375. P. 112-115.
5. KYRYLLOV, V., PUTYNCEV, Y. (2012) Otnosheniya Moldavy y ES v 1998-2012 hh. *Vestnyk MHYMO-Universyteta.* Moscow. 6. P. 26-33.
6. SHYSHKYNA, O. (2013) Konkurencyya Rossii y ES kak klyuchevyx vneshnepolytycheskyx partnerov Belorussii, Moldavii, Ukrainy. *Konkurencyya i konflyktnost` v myrovoj ekonomike i polytyke (Myrovoe razvytye. Vypusk 10).* Moscow: YMEMO RAN. P. 127-133.
7. SISCAN, Z. (2012) *Analysis of the EU - Republic of Moldova Relations in the Context of the EU 2014-2020 Financial Perspective.* Chisinau.
8. CIOBANU, C. (2011) *Moldova's European Way: Lessons from the Past and Priorities for the Future.* Institute for Public Policy 30.05. [Online] Available from: <http://www.ipp.md/libview.php?l=en&idc=167&id=569> (Accessed: October 7, 2017)
9. POPESCU, N., WILSON, A. (2009) *The Limits of Enlargement-lite: European and Russian Power in the Troubled Neighbourhood.* European Council on Foreign Relations. [Online] Available from: http://ecfr.3cdn.net/befa70d12114c3c2b0_hrm6bv2ek.pdf (Accessed: October 7, 2017).
10. KUDRIACHENKO, A. (ed.) (2009) *Ukrayina v Yevropi: poshuky spil`noho majbutn`oho.* Kyiv, In-t yevropejs`kyh doslidzhen` NAN Ukrainy.
11. SUSHKO, O. (ed.) (2014) *Uhoda pro asociaciyu Ukrayina-YeS: perspektyvy ta mexanizmy implementaciyi. Analitychna dopovid.* Kyiv, Fond Konrada Adenauera.
12. LYASHENKO, T. (2015) *Moldova na shlyahu yevrointehraciyi:*

vzajemovydnosyny vlady ta opozyciyi. *Naukovi zapysky IPIEND im.. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny*. Vyp.4 (78). P. 361-376.

13. MORARI, C. (2016) Realiarea dimensiunilor externe și interne în de Integrare Europeană a Republicii Moldova: evoluție și actualitate *Studia Universitatis Moldaviae*. Seria «Științe sociale» 3 (93). P.181-188. [Online] Available from: <http://ojs.studiamsu.eu/index.php/social/article/view/448/394> (Accessed: October 7, 2017).

14. LAVRENOV, S. (2015) Moldova mezhdru zhermovamy «bolshoj» politiki. *Prostranstvo i vremya*. 1-2 (19-20). P. 53-62.

15. HROMYKO, A., NOSOVA, M. (ed.) (2015) *Evropejskyj Soyuz v poiske hlobalnoj roly: polytyka, ekonomyka, bezopasnost*. Moscow, Ves Mir.

16. PARAHONSKYI, B., YAVORSKA, H. (2014) *Aktualni vyklyky ta zahrozy rehional`nij bezpeci: vysnovky dlya Ukrayiny*. Kyiv, Nacionalnyj instytut stratehichnyh doslidzhen.

17. PARAHONSKYI, B., YAVORSKA, H. (2016) *Systemna kryza mizhnarodnoyi bezpeky: Blyzkoshidno-Chornomorskyj prostir*. Kyiv, Nacionalnyj instytut stratehichnyh doslidzhen.

18. SHEVCHENKO, R. (2014) Moldova y NATO: istoriya sotrudnichestva. *Informacyonno-analytycheskyj portal Ava.md*. 03.02. [Online] Available from: <http://ava.md/analytics-commentary/023377-moldova-i-nato-istoriya-sotrudnichestva.html> (Accessed: October 7, 2017).

19. BANTASH, B., ANYKYN, V. (2010) Heopolytycheskye perspektivy Respubliki Moldova v sovremennyh uslovyyah. *Moldoscopie (Probleme de analiza politica)*. 2 (XLIX). P.120-129. Chisinau: CEP USM.

20. JUC, V., RUSANDU, I., UNGUREANU, V. (2010) Consolidarea securitatii politice a Republicii Moldova: aspect geopolitice. *Moldoscopie (Probleme de analiza politica)*. 2 (XLIX). P. 148-155. Chisinau: CEP USM.

21. LAVRIC, A. (2015) Casul Transnistrean in contextual crizei Ucrainene și securitatea Republicii Moldova, Ucrainei și Romaniei. *Conferențiã Științificã*

- Internatională Strategii XXI «Complexitatea și dinamismul mediului de securitate».* Vol. 1. P. 17-24. Centrul de Studii Strategice de Apărare și Securitate. București.
22. CROITORU, V. (2015) Securitatea Republicii Moldova în contextul crizei Ucrainene. *Conferența Științifică Internațională Strategii XXI «Complexitatea și dinamismul mediului de securitate».* Vol.,1. P. 80-89. Centrul de Studii Strategice de Apărare și Securitate. București.
23. VOROBIEV, V. (2011) Etapy formirovaniya Sodruzhestva nezavysymyh gosudarstv v 1990-e hody. *Vestnyk Chelyabynskoho gosudarstvennoho universiteta* 34. P. 90-96. [Online]. Available from: <http://cyberleninka.ru/article/n/etapy-formirovaniya-sodruzhestva-nezavisimyh-gosudarstv-v-1990-e-gody> (Accessed: October 7, 2017).
24. STARODUB, T., DANYL`CHUK, O. (2009) Pytannya spivrobitnyctva ODER-HUAM z OChES, YeS, NATO u formuvanni systemy bezpeky u Chornomors`ko-Kaspijs`komu rehioni. *Stratehichna panorama*. 1. P. 91-100.
25. PYNZAR, S. (2008) Moldova – HUAM. *Central`naya Aziya i Kavkaz* (specyalnyj vypusk). 3-4 (57-58). P. 144-153.
26. DMYTRYEV, A. (2005) Nash otvet HUAM. Proekt Ynstytuta nacyonal`noj stratehyy. *Nyzhnyj Novhorod. Ahenstvo polytycheskih novostej* 29.03. [Online] Available from: http://www.apn-nn.ru/pub_s/223.html (Accessed: October 7, 2017).
27. FLORYA, K. (2014) HUAM, ili soyuz obizhennyh na Rossiyu. *NOI.md*. [Online]. 13.11. Available from: http://www.noi.md/ru/news_id/50978 (Accessed: October 7, 2017).
28. HROZYN, A. (2008) SNG i HUAM. *Centralnaya Aziya i Kavkaz* (special`nyj vypusk). 3-4 (57-58). P. 240-249.
29. MEL`NYCHUK, H. (2010) Nejtral`nyj status yak harantiya nacional`noyi bezpeky Respubliky Moldova. *Rusyn*. №2 (20). P. 123-129.
30. NOVOSIOLOV, O. (2010) Stanovlennya ukrayins`ko-moldavs`kyh vzayemyn 1992-2000 rr. *Rusyn*. 2 (20). P. 117-122.
31. CHEKALENKO, L. (2006) *Ukrayins`ko-moldovs`ki vidnosyny*. Zovnishnya

polityka Ukrainy [Online] Available from: <http://westudents.com.ua/glavy/51671-52-ukransko-moldovsk-vdnosini.html> (Accessed: October 7, 2017).

32. PYROZHKOVA, S. (2007) Ukrajina ta Moldova: vid susidstva do partnerstva. *Ukrayina dyplomatychna : nauk. shhorichnyk*. Vyp. 8. P. 550–568.

33. NANTOJ, O. (2014) Nen`ka Ukraina, i – koe-cho pro Moldovu. *Informacyonno-analytycheskyj portal Ava.md* 23.01. [Online] Available from: <https://ava.md/2014/01/23/nen-ka-ukraina-i-koe-cho-pro-moldovu/> (Accessed: October 7, 2017).

34. CUKANOVA, O. (2011) Jetapy moldovo-pridnestrovskogo konflikta. *Probely v rossijskom zakonodatel'stve*. 2. P. 246-249.

35. CUKANOVA, O. (2011) Osnovnye jetapy peregovornogo processa v oblasti uregulirovanija moldovo-pridnestrovskogo konflikta. *Biznes v zakone*. №3. P. 135-139. Moscow.

36. MARKEDONOV, S. (2008) De-fakto gosudarstva postsovetskogo prostranstva: vybory i demokratizacija. *Vestnik Evrazii*. № 3.P. 77-98. Moscow.

37. VERGUS`, A.S. (2012) Mirotvorcheskaja operacija v Pridnestrov'e – reshajushhij faktor podderzhaniya mira i stabil'nosti v regione. *Armija i obshhestvo*. №1. P. 25-30. Moscow.

38. MARKEDONOV, S., GUSHCHIN, A. (2016) *Pridnestrov'e: dilemmy mirnogo uregulirovanija*. Rossijskij sovet po mezhdunarodnym delam. 21.01. [Online] Available from: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=7152#top-content (Accessed: October 7, 2017).

39. SHIRNIKOV, P. (2007) Status russkogo jazyka i grazhdanskij konflikt v Moldavii: istoriografija voprosa. *Rusin*. 3 (9). P. 36-56. Chisinau.

40. GROSUL, V. (2001) *Istorija Pridnestrovskoj Moldavskoj Respubliki*. Vol.2. Tiraspol', Riopgu, Pridnestrovskij Gosudarstvennyj Universitet im. T. G. Shevchenko.

41. LEONT`EVA, O. (2014) Politicheskie jelity Moldovy i Pridnestrov'ja v sovremennom politicheskom processe. *Politbook*. 2. P. 153-167. Cheboksary.

42. BABILUNGA, N. (2010) Raspad SSSR i krizis Moldavskoj gosudarstvennosti. *Rusin.* 4 (22). P. 112-135.
43. DYRUN, A. (2005) *Dynamika suspil'no-politychnoho rozvytku Respubliky Moldova v konteksti etnopolitychnoho konfliktu*. Abstract of unpublished thesis (PhD). Odesa, Odes'ka nac. yuryd. akad.
44. STATI, V. (2012) Mezhdru russkimi i rumynami. *Rusin.* № 1 (27). p. 130-136.
45. Caranov V. (2009) Moldavskoe gosudarstvo: izvilistyj put' razvitija. *Rusin.* 2 (16). p. 7-32.
46. PINCAK, V. (2010) Vijs'kovo-politychne protystojannja 1992 roku u Respublici Moldova. *Rusin.* 2 (20). P. 111-116.
47. KOLSTO, P. (ed.) (2002) *National Integration and Violent Conflict in Post-Soviet Societies. The Cases of Estonia and Moldova* [Online] Available from: <https://goo.gl/4MKTqu> (Accessed: October 7, 2017).
48. POPESCU, N. (2006) «Outsourcing» de facto Statehood Russia and the Secessionist Entities in Georgia and Moldova. *CEPS Policy Brief* 109. [Online] Available from: <https://www.ceps.eu/publications/outsourcing-de-facto-statehood-russia-and-secessionist-entities-georgia-and-moldova> (Accessed: October 7, 2017).
49. DEVJATKOV, A. (2009) Pridnestrovskij vopros kak labirint rossijskoj vneshnej politiki. *Vestnik Centra pogranich'ja.* 5 (8). P. 18-21. Herson.
50. DEVJATKOV, A. (2012) *Pered vyzovom evropeizacii: politika Rossii v pridnestrovskom uregulirovanii (1992-2012 gg.)*. Tjumen', Iz-vo Tjumenskogo gos. un-ta.
51. DEVJATKOV, A. (2006) Perspektivy uregulirovanija pridnestrovskogo konflikta. *Vestnik Evrazii.* 2. P. 134-153. Moscow.
52. KOLOSOV, V., ZAJAC, D. (2001) Moldova i Pridnestrov'e: nacional'noe stroitel'stvo, territorial'nye identichnosti, perspektivy razreshenija konflikta. *Vestnik Evrazii.* 1. P. 88-122. Moscow.
53. HARITONOVA, N. (2008) Pridnestrov'e: vojna i peremirie (1990-1992 gg.). *Novyj istoricheskij vestnik.* 17. P. 187-197. Moscow, Izd-vo Ippolitova.

54. DEVJATKOV, A. (2012) Pridnestrovskaja identichnost': mify i real'nost'. *Evropa: Mezhdunarodnyj al'manah*. Vyp. VIII. P. 28-34. Tjumen'.
55. DEVJATKOV, A. (2010) *Politika Rossii v otnoshenii Pridnestrovskoj Moldavskoj Respubliki (1992-2009 gg.)*. Abstract of unpublished thesis (PhD). Nizhnij Novgorod, GOU VPO, Tjumenskij gosudarstvennyj universitet.
56. PERPELICA, G. (2001) *Konflikt v Pridnestrov'e prichiny, prichiny, prognoz razvitija i problemy uregulirovanija*. Nacional'nyj institut strategicheskikh issledovanij. Kyiv, Stilos.
57. KOCUR, V. (2013) *Etnopolitichnyj konflikt u Pridnistrov'i u konteksti ukrains'ko-moldovs'kih mizhderzhavnih vidnosyn*. Kyiv, IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy.
58. DIACONU, V. (2008) Transtrisrian Conflict: Frozen, yet solvable. *Central Asia and the Caucasus*. 3-4 (51-52). P. 320-328. Luleå.
59. LITRA, L. (2013) *Ukraine's contribution to regional security: The case of Transnistrian conflict*. Institute of World Policy [Online] Available from: http://iwpp.org.ua/img/policy_brief_0913_eng.pdf (Accessed: October 7, 2017)
60. KOSIENKOWSKI, M., SCHREIBER, W. (ed.) (2012) *Moldova: Arena of International Influences* [Online]. Available from: <https://goo.gl/9natA2> (Accessed: October 7, 2017)
61. GONCHARENKO, I. (2009) *Dijal'nist' OON ta OBSE u vreguljuvanni konfliktiv na postradjans'komu prostori (90-ti roky XX stolittja)*. Abstract of unpublished thesis (PhD). Kyiv, Diplomat. akad. Ukraïni pri Min. .zakord. sprav Ukrainy.
62. BUL`VINSKIY, A.G. (ed.) (2016) *Krainy postradjans'kogo prostoru: viklyky modernizacii: zbirnyk naukovyh prac`*. Kyiv, DU «Institut vsesvitn'oi istorii NAN Ukrainy».
63. ISKAKOVA, G. (2007) *Politichni procesY na postradjans'komu prostori: tendencii, protirichchja, perspektiv*. Politichnij menedzhment. 3. P. 128-134. Kyiv.
64. NECHAEVA-JURIJCHUK, N. (2010) Osobennosti formirovanija moldavskoj

gosudarstvennosti posle obretenija nezavisimosti. *Rusin.* 4 (22). P. 136-144.

65. LIAZHENKO, T. (2015) Moldova na shljahu evrointegracii: vzajemovidnosini vladi ta opozicii. *Naukovi zapiski IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy.* Vyp.4 (78), P. 361-376. Kyiv.

66. KOZHOKIN, E.M. (ed.) (2004) *Moldavija: sovremennye tendencii razvitija.* Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija (ROSSPJeN). Moscow.

67. OLEJNIK, L. (2007) *Politicheskie transformacii na postsovetskom prostranstve :na primere Rossijskoj Federacii, Ukrainy i Respubliki Moldovy.* Nauchnaja biblioteka dissertacij i avtoreferatov disserCat. [Online]. Available from: <http://www.dissercat.com/content/politicheskie-transformatsii-na-postsovetskom-prostranstve-na-primere-rossiiskoi-federatsii-#ixzz41qyd4X2Y> (Accessed: October 7, 2017).

68. KOSTJUCHENKO, V. (2012) *Vlijanie mezhdunarodnoj migracii na postkrizisnoe razvitie jekonomiki Moldovy i Ukrainy.* Social'no-jekonomicheskoe razvitie Ukrainy i Respubliki Moldova v uslovijah globalizacii: Mezhdunar. simp.23-24.05. Kyiv.

69. MAKUHIN, A. (2015) Sovremennaja migracionnaja situacija v Respublike Moldova i Pridnestrov'e kak chereda «ishodov» naselenija. *Politbook.* Cheboksary, Politbook. 1, P. 69-82.

70. KIJAK, M.T. (2013) *Suchasnij stan zabezpechennja nacional'no-kul'turnih potreb predstavnykiv moldovs'kogo etnosu v Ukraini. Analitychna zapiska.* Nacional'nij institut strategichnih doslidzhen' [Online]. Available from: <http://www.niss.gov.ua/articles/1254/> (Accessed: October 7, 2017).

Iryna Vyshnia,
Graduate Student,
Institute of World History,
National Academy of Sciences of Ukraine

**UKRAINIAN-MOLDOVAN RELATIONS IN 1991-2014: REVIEW OF
DOMESTIC AND FOREIGN HISTORIOGRAPHY**

***Abstract.** The article analyses the main groups of scientific works in Ukrainian and foreign historiography. The main focus was made on dividing the existing historical researches into groups by their main object of study. Among them, one can distinguish the following ones: works reviewing the global and European political processes and the role of Ukraine and Moldova therein; the Ukrainian-Moldovan cooperation with the EU and NATO; Ukraine's and Moldova's participation in the integration processes on the post-Soviet space; the bilateral Ukrainian-Moldovan cooperation; the course and settlement of the Transnistrian conflict; political development of Ukraine and Moldova. Special attention is focused on the comparative analysis of the different perspectives of the Ukrainian, Moldovan (including Transnistrian), Russian and other authors on such issues as Transnistrian conflict, rapprochement of Ukraine and Moldova with the EU and NATO, the role of Russia in the Transnistrian conflict. The author underlines that the changes in political development of both countries, as well as those in the international relations greatly influenced the activity of researches surrounding bilateral relations of Ukraine and Moldova, so did they on such issues as Transnistrian conflict and the conflict in Donbas (Ukraine). It is concluded that even with numerous publications focused on Ukrainian-Moldovan relations existing, there is a huge number of unexplored issues in this category.*

***Key words:** Ukraine, Moldova, historiography, bilateral relations, Euro-Atlantic integration, post-Soviet space, Transnistria.*

УДК 323.1:81

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.08.125-146>

Ольга Казакевич,

кандидат історичних наук, доцент, докторант,

Національний педагогічний

університет імені М. П. Драгоманова

**ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЩОДО МОВ КОРИННИХ НАРОДІВ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА ПІВНІЧНОЇ ЄВРОПИ
(XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)**

Анотація. Статтю присвячено мовній політиці Російської імперії щодо корінних народів Центральної та Північної Європи у XIX – на початку XX ст. Політика Росії по відношенню до польської, литовської, білоруської, української, румунської, латиської, естонської та фінської мов розглядається в широкому історичному контексті. Автор порівнює мовну політику Російської імперії з подібними заходами, які впроваджувалися щодо регіональних та національних мов іншими державами зазначеної доби, зокрема, Великою Британією, Францією, Австро-Угорщиною. Зазначається, що найсуттєвішою рисою російської мовної політики була її вибірковість. Наприклад, якщо щодо української та, до певної міри, румунської мов застосовувалися суворі обмежувальні заходи, по відношенню до фінської було встановлено відносно ліберальний правовий режим. Залежно від внутрішньополітичної ситуації, активності національних рухів, міжетнічних протистоянь, русифікаційна політика центру могла впроваджуватися з більшою або меншою інтенсивністю. Тим не менше, її основна ціль – поширення російської мови як важливого елементу пануючої ідеологічної доктрини «Православ'я. Самодержав'я. Народність», залишалася незмінною. Заради досягнення цієї мети, імперська адміністрація застосовувала різноманітні заходи з метою зниження соціального престижу мов корінних народів, витіснення їх з

адміністративної та освітньої сфер, обмеження видавничої діяльності тощо. Водночас, зазначається, що спрямована на заборони та обмеження мовна політика виявилася ефективною лише у короткостроковій перспективі.

Ключові слова: Російська імперія, мовна політика, русифікація, Центральна та Північна Європа.

Однією з провідних ознак геополітичного розвитку Європи ХІХ – початку ХХ століття було існування великих імперій, поліетнічний склад населення яких зумовлював необхідність вирішення часто неминучих міжетнічних протистоянь. Складність управління багатонаціональною державою не в останню чергу була пов'язана зі зростанням національної свідомості представників «бездержавних народів», які поступово включалися до процесу націотворення та державного утвердження. Водночас успіх загальноімперської інтеграції до етносу – представника влади й асиміляційної політики, залежав у тому числі від методів проведення мовної політики центру.

Вироблення норм мовної політики для багатьох європейських країн у ХІХ столітті було вимушеним заходом державної етнополітики. У період формування модерних націй саме мова нерідко була однією з перепон, яку народи долали на шляху до творення нації, визнання й творення окремої національної держави. Мовна політика Франції ще з кінця ХVІІІ століття була спрямована на підтримку французької мови, яка повинна була витіснити регіональні мови та гарантувати лінгвістичне об'єднання мешканців країни. У Великій Британії мовна політика стосовно корінного населення Ірландії, Шотландії та Уельсу в ХІХ ст. не передбачала прямих заборон щодо використання у повсякденному житті чи видавничій справі ірландської, шотландської, гельських, скотс та валлійської. Виключними правами англійська мова користувалася в освітній сфері, що однак, не заважало вивченню регіональних мов у недільних початкових школах. Мовна асиміляція як у Франції, так і у Великій Британії супроводжувалася зростанням ролі й

зміцненням статусу французької та англійської мов відповідно, на тлі зменшення соціального престижу регіональних мов. В Австро-Угорській монархії правовий статус мов імперії був закріплений «Конституцією про загальні права громадян королівств і земель, представлених у Рейхстазі» від 21 грудня 1867 року, дев'ятнадцята стаття якої гарантувала непорушне право кожної народності держави на збереження й розвиток своєї національності та мови. «Усі народності Держави є рівноправними і кожна народність має непорушне право на збереження і розвиток своєї національності та мови. З боку держави визнається рівноправність усіх місцевих мов у школі, в урядуванні й публічному житті. У краю, де проживають декілька народностей, публічні навчальні заклади повинні бути влаштовані у такий спосіб, щоб без використання примусу до навчання другої місцевої мови, кожна з тих народностей отримала необхідні засоби для здобуття освіти своєю мовою» [1, с. 494]. Наявність подібної правової норми засвідчує, що мовне законодавство імперії Габсбургів було на той час чи не найбільш прогресивним та ліберальним.

Можна констатувати, що упродовж досліджуваного періоду підходи великих європейських держав щодо мов корінних народів суттєво відрізнялися. Свою специфіку мала й мовна політика Російської імперії, дослідження якої має важливе значення для кращого розуміння процесів націогенезу у Центральній та Північній Європі. Цій темі на сьогоднішній день присвячена низка досліджень [2-11], хоча дана проблема потребує подальшого дослідження, зокрема, шляхом визначення особливостей мовної політики Російської імперії у порівнянні з іншими європейськими державами XIX – початку XX ст.

У результаті військових конфліктів та міжнародних політичних домовленостей суттєвих трансформацій зазнала доля багатьох народів, які опинилися в межах Російської імперії. Одним із найчисельніших етносів, із тимчасово перерваною державною традицією та власною розвиненою

літературною мовою, який увійшов до імперії на рубежі XVIII – XIX ст. були поляки. Конституційна Хартія Царства Польського 1815 року гарантувала ведення державних справ у адміністративній, судовій і військовій сферах польською мовою. Знання останньої було й однією з умов для зайняття державних посад іноземцями. Як зазначає Н. Судакова, у першій чверті XIX століття школи з польською мовою навчання були широко розповсюджені не лише у Царстві Польському, але й на території Віленського навчального округу [12, с. 51]. Російська у закладах освіти викладалася як іноземна мова. Проте, після утвердження на російському престолі Миколи I й придушення Польського повстання 1830-31 років ситуація у мовній сфері змінилася. Було закрито Варшавський та Віленський університети. У західних губерніях імперії ліквідовувалась уніатська церква (1839), а польську мову забороняли використовувати у проповідях [4, с. 243]. Викладання російської мови у польських навчальних закладах стало обов'язковим, тоді як у Віленському навчальному окрузі польську було виключено із навчальних планів. На противагу їй з 1833 р. було дозволене викладання литовської мови [12, с. 52]. Микола I особисто розпорядився включити до програми гімназій церковнослов'янську мову, покликану спростити перехід до російськомовного навчання різним предметам [4, с. 102]. Загалом, однак, у Царстві Польському основною мовою шкільної освіти залишалася польська.

Русифікаторська політика центру далеко не завжди досягала мети у польськомовному середовищі. Так, не зважаючи на те, що російську вивчали у навчальних закладах Царства Польського, свідоцтво про знання російської мови необхідне для чиновницької служби стало предметом купівлі-продажу. Нова когорта російських чиновників, яка прибула до Царства Польського під час Січневого повстання, виявила знання російської мови лише у польських чиновників старшого покоління [13, с. 160].

Лібералізація суспільного життя після приходу до влади Олександра II сприяла відновленню діяльності вищих навчальних закладів із польською

мовою викладання, зокрема, Медико-хірургічної академії у Варшаві та Варшавської головної школи. У 1858 році у Віленському, а у 1860 році у Київському навчальних округах було відновлено навчання польській мові (за вибором учнів як одній із іноземних мов, ця норма не поширювалась на Вітебську та Могилівську губернії) [4, с. 128]. «Статутом про громадське виховання у Царстві Польському» від 8 травня 1862 року було відновлено систему шкіл з польською мовою викладання, при цьому у шкільних програмах кількість годин на вивчення російської була наполовину зменшена [14, с. 235].

Невдовзі, однак, Січневе повстання та його придушення російськими військами, мали наслідком посилення політики русифікації. А. Прохнік окреслив чотири шляхи політики русифікації в середній школі Царства Польського після 1864 року: 1) створення нових російських шкіл; 2) перетворення польських шкіл на російські; 3) повна русифікація польської шкільної освіти; 4) уніфікація шкільних програм й організації шкіл Царства Польського зі школами імперії [15, с. 9].

Нормативними документами й наказами 1868, 1869, 1872, 1873 рр. у Царстві Польському поступово впроваджувалася російська мова як основна мова навчання у середніх та вищих навчальних закладах. Згідно статуту Варшавського університету 1869 р. російська мала вживатися у викладанні, та загалом у всіх випробуваннях, творах, у публічних актах, діловодстві. Це ж положення було підтверджене й статутом 1893 року. Окремий циркуляр регламентував право вводити до гімназійних навчальних предметів вивчення польської мови для бажаючих. Водночас, у 1879 році гімназістам було заборонено розмовляти польською мовою у стінах шкіл (навіть на перервах) [6, с. 79]. Посилення русифікації торкнулося не лише Царства Польського, але й усіх інших земель, де польський вплив був традиційно сильним. Із 1863 року в середніх навчальних закладах і початкових народних училищах Віленського навчального округу мовою викладання стала російська. Початкове навчання литовською мовою повинно було супроводжуватися обов'язковим викладанням

російської. Польська мова була замінена російською у викладанні католицького Закону Божого в початкових та середніх навчальних закладах Північно-Західного краю [4, с. 232].

Паралельно йшов процес витіснення польської мови з діловодства краю. Указ від 24 червня 1840 року передбачав для західних областей імперії ведення усіх справ урядової і судової частини російською мовою за правилами й зразками, встановленими у загальному Зводі законів [16, с. 65]. Листування й справи в магістраті Варшави мали здійснюватися також російською мовою. Судовий статут 1892 року передбачав, що судочинство у Варшавському окрузі повинно відбуватися російською мовою. У гмінних судах при розгляді деяких справ допускалось використання рідної мови, хоча усі письмові акти, які виходили з суду мали бути підготовлені російською [16, с. 68-69].

Аналізуючи мовну політику Російської імперії у Царстві Польському не можна оминати увагою спробу перевести польську мову на кириличний шрифт. Ще у 1844 році була висунута пропозиція про використання в польській мові російської, а після Січневого повстання упродовж 1865-69 років у Петербурзі та Варшаві були видані підручники для початкових шкіл польською мовою кириличною абеткою. Б. Успенський справедливо зауважує, що використання російського алфавіту стало знаком ідеологічної програми, по суті відображеної в уварівській формулі «Православ'я, Самодержав'я, Народність», бо російська абетка перш за все сприймалася як слов'янська на відміну від латинської й вона ж протистояла за конфесійною ознакою, як православна католицькій [17, с. 126].

На зменшення польського культурного та освітнього впливу на литовське, білоруське та українське населення була спрямована низка документів, які забороняли використання у друці польського алфавіту. Зокрема, 7 квітня 1853 р. була видана заборона друкування «російських статей латино-польськими літерами» [18, арк. 5]. У 1859 р. Головне управління цензури визначило «заборонити друк абеток, що вміщували в собі застосування

польського алфавіту до російської мови, а також встановити правилом, щоб твори на малоросійському нарідччі, написані власне для поширення їх між простим народом, друкувалися не інакше, як російськими буквами, і щоб подібні народні книги, надруковані за кордоном польським шрифтом, не допускалися до ввезення в Росію» [18, арк. 5 зв.; 9, с. 17].

У 1865 році віленський генерал-губернатор К. П. Кауфман, особливим циркуляром заборонив видання та поширення будь-яких книг литовською мовою, надрукованих «латино-польським алфавітом». Циркуляром 1867 року було заборонено друкувати латинським шрифтом білоруські книги. Спеціальне положення Головного управління у справах друку 1869 року підтвердило заборону на використання латиниці в литовськомовних публікаціях. Такий захід, на думку частини його ініціаторів, був покликаний «захистити» литовців від полонізації й сприяти укріпленню литовськості [7, с. 240]. Д. Сталюнас відмічає, що у масовій історичній пам'яті литовців цей експеримент називається «забороною литовського друку» [7, с. 240]. М. Долбілов звертає увагу на те, що кирилізація литовської писемності була тісно пов'язана з освітньою реформою покликаною охопити селянство початковим навчанням. Цей захід ставав «для відомства народної просвіти - хай і в локальному масштабі – тестом на здатність вибудувати довгострокову політику за значно глибшого ніж раніше проникнення у маси» [3, с. 258]. Водночас, литовськомовні видання кирилицею не знайшли належної підтримки серед населення, їх ігнорували й майже не купували. Введена заборона спровокувала організацію друку литовських книг за кордоном із їх подальшим ввезенням до Російської імперії і поширенням серед литовців. На противагу русифікації в освітній сфері, для вивчення литовської мови в Литві організовувалися численні таємні школи з домашнім навчанням у селах та містечках, не зважаючи на введені штрафи за їх утримання.

До мовної політики дотичне й питання назв територій Російської імперії, їхні переіменування та заборони щодо використання попередніх. Указом

Сенату від 18 липня 1840 року було заборонено використовувати назви Білоруські та Литовські губернії, а натомість слід було зазначати поіменні назви губерній: Вітебська, Могилівська, Віленська і Гродненська [19, с. 53]. Названі губернії отримали офіційну назву – Північно-Західний край. Аналогічно українські губернії імперії: Київська, Волинська й Подільська отримали назву – Південно-Західний край. У 1860-х роках назва Царство Польське поступово витіснялася термінами «губернії Царства Польського» та «губернії Привіслинські», з утворенням у 1874 році Варшавського генерал-губернаторства переважно використовувалися назви «губернії Привіслинського краю» чи «Привіслинський край».

Засади мовної політики Російської імперії щодо української та білоруської мов базувалися на глибокому переконанні у тому, що ці мови є лише наріччями російської. Це створювало вкрай несприятливі умови для розвитку української та білоруської навіть у порівнянні з іншими мовами корінних народів імперії, які так чи інакше піддавалися русифікації. Можливість використовувати українську мову у початковому навчанні в недільних школах на початку 60-х років XIX ст. була настільки нетривалою й охоплювала настільки незначну частину населення, що не могла дати суттєвих результатів, на відміну від розгалуженої системи початкових шкіл з рідномовним навчанням, яка існувала серед фінів, естонців і латишів ще на початку століття. Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р., які докорінно обмежували сферу поширення української мови, стали результатом побоювань влади, що розвиток української мови може у майбутньому призвести до усвідомлення народом національної самобутності та проявів сепаратизму.

Слід зазначити, що політика імперської адміністрації щодо української й білоруської мов не мала чіткої програми, а її законодавчі та виконавчі ініціативи загалом мали ситуативний характер. Наприклад, деякий час, пропагування білоруської мови навіть заохочувалося урядом, адже вона мала

довести, що білоруси – не поляки, а росіяни. Так, наприклад, у 1863 р. попечитель Віленського навчального округу ініціював видання «Розповідей на білоруському нарiччi» [4, с. 169]. Проте, подальшого розвитку ця політика не зазнала, натомість русифікація білорусів, так само як і українців, поступово посилювалася. С. Токть зазначає, що Валувєвський циркуляр міг автоматично застосовуватися і до білоруських видань, як латиницею так і кирилицею [8, с. 301]. З 1864 по 1889 рік у Білорусі не з'явилося жодного друкованого твору білоруською мовою, а з 1863 до 1900 р. в Російській імперії було видано 9 білоруських книг, загальним обсягом 160 сторінок [8, с. 301]. Праці написані у 60-70-х роках ХІХ століття тривалий час залишалися в рукописах. Наприклад, п'єса В. Дуніна-Марцінкевича «Пінская шляхта», написана у 1866 році, була надрукована лише у 1918 р. [20, с. 85]. «У 1867 р. він намагався опублікувати свої білоруські вірші в журналі «Віленський вісник» уже кирилицею («гражданкою»), але отримав відмову і пораду залишити марні спроби підняти білоруську мову до рівня літературної мови» [8, с. 299].

Схожими шляхами здійснювалася русифікація земель Бессарабії, які були приєднані до Російської імперії у 1812 р. «Статут утворення Бессарабської області» від 29 квітня 1818 року визначав широкі автономні права Бессарабії. У діловодстві та судочинстві Бессарабії допускалося використання румунської (молдавської) та російської мов. Однак зменшення автономних прав області у 1828 році призвело до подальшого обмеження вживання румунської (молдавської) мови у діловодстві. У школах Бессарабії російська мова вже в першій половині ХІХ століття стала основною мовою навчання. Румунська (молдавська) мова застосовувалася у школах взаємного навчання та як навчальний предмет у декількох повітових училищах і в Кишинівській гімназії. «У 60-х роках ХІХ століття в церковно-приходських школах Бессарабії використовувались і російська і молдавська; в одних навчалися тільки російській мові, в других лише молдавській, а в третіх – обом мовам разом, що залежало здебільшого від рівня підготовки вчителя» [12, с. 185]. Поступове

витіснення румунської (молдавської) мови у третій чверті XIX століття з освітнього процесу завершилося забороною її викладання у школах Бессарабії. Румунська (молдавська) була також витіснена із церковного богослужіння. Мовна політика Російської імперії в Бессарабії була спрямована на посилення ваги російської мови в освіті та адміністративному житті, що призвело до білінгвізму, зміщення румунської (молдавської) мови упродовж XIX століття з адміністративного управління, зменшення її ваги у освітньому процесі, водночас для більшості населення румунська (молдавська) залишалася розмовною.

Суттєво меншою інтенсивністю характеризувалася політика русифікації Естонії та Латвії. За результатами Північної війни 1700-1721 рр. Естляндія, Курляндія і Ліфляндія були приєднані до Російської імперії. Мовна політика в Остзейському краї проходила в умовах сильного спротиву нововведенням із боку прибалтійського німецького дворянства. На початку XIX ст. основною мовою навчання у навчальних закладах Естонії та Латвії була німецька. Лише у 1820 році російська мова була включена до обов'язкових предметів гімназійного курсу. Випускники гімназій, які вступали до Дерптського університету повинні були показати достатній рівень володіння російською мовою й знання російської літератури та історії відповідно до приписів Міністерства народної освіти від 8 липня 1845 року [12, с. 12]. У 60-х роках XIX століття у Дерптському університеті мовою навчання стала російська.

Згідно правил для православних шкіл у Ліфляндії від 1 травня 1850 року учні мали навчатися читанню й письму російською та латиською або естонською [12, с. 44-45]. Можливість здобувати початкову освіту у школах Естонії та Латвії у 60-70-х роках XIX ст. німецькою, естонською, латиською мовами зберігалася. Обов'язковим вивчення російської мови у початковій школі стало у 1874 році. Учбовий статут 1893 року передбачав що, «в губерніях Естляндській, Ліфляндській, Курляндській в сільських школах ... і однокласних та двокласних училищах МНП [Міністерства народної освіти] у перший рік

[навчання] викладання відбувається російською, естонською або латиською, але в останній рік навчання усі предмети, окрім Закону Божого і церковного співу – російською» [16, с. 73].

У діловодстві Остзейських губерній бажана для влади русифікація проходила вкрай повільно. Розпорядження Комітету міністрів про введення в коронних офіційних установах Прибалтійських губерній листування російською мовою й про призначення з 1 січня 1858 року в усі означені місця лише чиновників, які можуть здійснювати діловодство російською мовою, станом на 1867 рік залишалися практично нереалізованими через нестачу відповідних кадрів [16, с. 287]. У сфері управління російська мова була визнана обов'язковою у 1867 році, однак, навіть у 1892 році виникла необхідність підтвердити, що губернатори та усі представники влади в Ліфляндській, Естляндській і Курляндській губерніях мають вести справи, а також листуватися з вищими державними закладами і установами, що знаходяться за межами Прибалтійських губерній, тільки російською. При цьому, внутрішнє листування німецькою, латиською та естонською мовами дозволялося. Російською мовою здійснювалося також судочинство. Лише у мирових судах були дозволені словесні скарги рідною мовою через перекладача [16, с. 66-67]. Статут Військової повинності 1897 року дозволяв у Прибалтійському краї, у випадку незнання призовником російської, формулювати усні питання й відповіді його рідною мовою. Рішення по заявах, які подавалися німецькою або латиською мовами мали супроводжуватися відповідними перекладами [16, с. 66].

Найбільшою лояльністю щодо рідної мови корінного населення відзначалася політика імперської адміністрації у Фінляндії. Частина земель цієї країни опинилася у складі Російської імперії ще у першій половині XVIII століття, а після російсько-шведської війни 1808-1809 років Фінляндія цілком потрапила до її складу. Велике князівство Фінляндське отримало широкі автономні права у 1809 році. На думку А. Каппелера, ця обставина заклала

підвалини й визначила рамки становлення Фінської держави та утворення нації [2, с. 80].

Мовну ситуацію у Великому князівстві Фінляндському визначали у першу чергу шведська та фінська мови, між якими відбувалося протистояння. Частина населення використовувала також російську та німецьку. Фінська у першій половині XIX ст. залишалася переважно мовою нижчих соціальних прошарків, тоді як мовою діловодства та освічених верств була шведська. Російське керівництво обрало модель поступового впровадження російської мови в адміністративне життя князівства та освітній процес.

Й. Ремі відзначає два ключових положення імперської політики щодо Фінляндії: по-перше, основи соціального устрою країни мали залишатися недоторканими; по-друге, Фінляндія мала бути ізольована від впливу Швеції [21, с. 34]. З метою збереження існуючої ситуації у мовній сфері у 1850 році було заборонено видавати книжки фінською мовою, крім сільськогосподарської та релігійної літератури [22, с. 44]. Проте, лояльність російському урядові, продемонстрована фінським населенням у період Кримської війни переконала владу не тільки зняти існуючі обмеження, але навпаки сприяти розвитку фінської мови на противагу шведській. Такі цілі імперської політики, як зазначає Й. Ремі, виявилися співзвучними прагненням фінського національного руху [21, с. 34].

У 1858 році була відкрита перша середня школа з фінською мовою навчання, а вже у 1863 році імператор Олександр II надав фінській мові статус рівний шведській [23, с. 232]. Одночасно було скасовано обов'язкове викладання російської мови у початкових школах та гімназіях. Фінська мова впроваджувалася у сферу вищої освіти. Ще раніше була відмінена необхідність для чиновників отримувати свідоцтва про знання російської мови.

Своєрідний «альянс» між імперською адміністрацією та фінським національним рухом виявився, однак, недовготривалим. Ставлення до російської мови у Великому князівстві Фінляндському часто залишалось

зневажливим, і фіни вважали гідним вчинком не вчити російську мову [24, с. 33].

Водночас, наприкінці XIX ст. уряд суттєво інтенсифікував політику мовної русифікації Фінляндії одночасно зі звуженням її автономних прав. Постанова від 19 липня (1 серпня) 1891 року «Про деякі зміни порядку справочинності й заміщення посад у вищих урядових закладах Великого князівства Фінляндського» серед іншого регламентувала використання російської мови у діловодстві: «2) Міністру статс-секретарю супроводжувати генерал-губернатору краю тексти найвищих постанов, а також законопроектів і пропозицій сейму, тільки російською мовою. Рівночасно і генерал-губернатор повідомляє такі фінляндському сенату російською мовою. Так само російською мовою надходять до генерал-губернатора всі відгуки й подання фінляндського сенату. Переклади оригіналів документів на шведську й фінську мови, рівночасно як і переклади подань і відгуків сенату на російську мову, покласти, за розпорядженням сенату, на відповідальних присяжних перекладачів. Усепіданнійше подання фінляндського сейму перекладається тим же порядком на російську мову» [25, с. 208-209]. Посаду статс-секретаря Фінляндії і канцелярії генерал-губернатора могли займати тільки «російські чиновники, які закінчили університетський курс і які вивчили докладно фінляндські закони, а також із фінів із вищою освітою, але лише ті, хто ґрунтовно володів російською мовою» [25, с. 209]. Це правило поширилось й на зайняття інших посад: перевага мала надаватися тим, хто знав російську мову. 7 червня 1900 року було прийнято маніфест «Про поступове введення російської мови у діловодство», а 19 червня 1902 року постанову про вживання російської мови у вихідних документах від фінляндських урядових закладів.

Проте, на хвилі післяреволюційної обмеженої лібералізації суспільного життя імперії зазначені заходи були скасовані. Постанова від 20 квітня (13 травня) 1906 року стосовно російської мови у діловодстві адміністративних закладів Фінляндії передбачала, що «Усепідданійші проекти сеймових

пропозицій і законів, які вони вміщують, рівночасно як і постанов, що підлягають оприлюдненню адміністративним порядком, викладаються як російською, так і фінською і шведською мовою» [6, с. 75]. Паралельно з російською мовою поверталася вага шведської та фінської мов у веденні діловодства.

Аналіз політики мовної русифікації європейських етносів, які у XIX ст. перебували у складі Російської імперії, засвідчує, що ця політика мала суттєві відмінності у кожному окремому регіоні. Так, зокрема, політика щодо польської мови відзначалася послідовним та інтенсивним курсом на витіснення цієї мови зі сфери державного управління та освіти після Листопадового та Січневого повстань. Здійснювалися також спроби зближення польської та литовської мов із російською шляхом переведення їх на кириличний алфавіт. Політика щодо української та білоруської мов, будувалася з огляду на упереджене ставлення до них, як до діалектів або наріч російської, й також реалізовувалася шляхом заборон та обмежень. Поступове, але неухильне витіснення румунської (молдавської) мови з управлінської, освітньої та релігійної сфер здійснювалося в Бессарабії. Водночас, значно менш інтенсивною була політика русифікації в Естонії та Латвії, а в Фінляндії мова корінного населення тривалий час не лише мала можливості для свого розвитку, але й отримувала необхідну для цього законодавчу підтримку від вищої влади імперії. Процес мовної русифікації цих регіонів країни був розпочатий значно пізніше ніж на інших західних територіях імперії.

Таку нерівномірну динаміку запровадження мови імперського центру, в залежності від локальних умов, можна вважати ключовою особливістю мовної політики Росії в порівнянні з іншими великими європейськими державами XIX ст. Вона дає привід деяким дослідникам вживати замість терміну «русифікація» підконтрольних імперії Романових народів, слово «русифікації» у множині [26, с. 54-77], підкреслюючи, таким чином, фактичну відсутність єдиної мовної політики центру. Водночас, навряд чи з таким підходом можна однозначно

погодитись. Основна мета русифікації – поширення російської мови як важливого елементу пануючої ідеологічної доктрини «Православ'я. Самодержав'я. Народність», залишалася незмінною. Крім того, незважаючи на певні регіональні особливості, політика мовної русифікації мала в своїй основі єдиний арсенал шляхів та методів реалізації.

Свого підданого імперія прагнула бачити, не лише лояльним, але й бажано російськомовним, православним, цілком відданим імператорові, міцно інтегрованим до всього «загальноросійського» та причетним до творення спільної «російськості». Уніфікація, поступове звуження автономних прав, зміна адміністративного устрою, запровадження губерній, підпорядкування навчальних закладів Міністерству народної освіти неодмінно супроводжувалося посиленням мовної русифікації краю й збільшенням ваги «російського» на етнічно неросійських територіях імперії. Здебільшого відбувалася поступова відмова від ведення діловодства, судочинства й урядування місцевою мовою, запроваджувалося діловодство декількома мовами, чи допускалися переклади документації або ж цілком відбувався перехід на російську мову.

Основними засобами мовної русифікації неросійськомовних підданих було здобуття ними освіти в навчальних закладах імперії російською мовою, а також запровадження системних заходів покликаних перешкоджати зростанню соціального престижу мов корінного населення. Серед методів проведення мовної політики, які застосовувала Російська імперія можна виокремити наступні: переведення діловодства краю на російську; обмеження (повне або часткове) на викладання й навчання рідною мовою; спроби переведення національних алфавітів із латиниці на кириличний шрифт, з одночасною заборонаю використання латинської абетки у друці; обмеження друкування мовами корінних народів; впровадження російської мови у релігійне життя.

Інтенсивність запровадження політики мовної русифікації залежала від багатьох чинників, до яких можна віднести внутрішньополітичну ситуацію в

імперії, прояви етнічного чи регіонального сепаратизму, конфлікти між різними етносами на підконтрольних територіях тощо. Ситуативно уряд міг послаблювати русифікаторські заходи, а інколи навіть сприяти розвитку мов корінного населення з метою послаблення у певному регіоні впливу німецької, шведської чи польської мов. Однак стратегічне завдання мовної уніфікації суспільного життя імперії залишалося непохитним.

Системні заборони, які були покликані знизити престиж місцевих мов, й натомість збільшити вагу російської на практиці мали радше тимчасовий ефект, аніж довготривалий й ґрунтовний результат. Політика заборон та примусового насадження російської мови наштовхувалася на спротив місцевих освічених прошарків, реакцією яких було прискорення вироблення національних лінгвістичних стандартів й творення літературних мов. Вивчення впливу політики мовної русифікації на культурно-освітню діяльність інтелектуальних еліт європейських етносів, які у XIX – на початку XX ст. входили до складу Російської імперії, становить перспективний напрямок подальших досліджень.

Список використаних джерел та літератури:

1. Zasadnicza ustawa państwowa z dnia 21 Grudnia 1867 r., o ogólnych prawach obywateli Państwa dla królestw i krajów // Przekłady Ustaw, Rozporządzeń i Obwieszczeń z Dziennika Praw Państwa dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi, tudzież Wielkiego Księstwa Krakowskiego. Rocznik 1867. – Lwów: Z ces. król. galicyjskiej Drukarni rządowej. – 1867. – S. 491-495.
2. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія. Виникнення. Історія. Розпад / А. Каппелер. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. – XII+360 с., 11 карт.
3. Долбилов М. Превратности кирилизации: запрет латиницы и бюрократическая русификация литовцев в Виленском генерал-губернаторстве 1864-1882 гг. / М. Долбилов // *Ab Imperio*. – 2005. – № 2. – С. 255-296.

4. Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – 608 с.
5. Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.) / А. Миллер. – СПб.: Алетейя, 2000. – 260 с.
6. Руднев Д. В. Политика Российской империи в отношении западных окраин / Д. Руднев // Государственная языковая политика: проблемы информационного и лингвистического обеспечения. – СПб.: СПбГУ. – 2007. – С. 69-91.
7. Сталюнас Д. Идентификация, язык и алфавит литовцев в российской национальной политике 1860-х годов / Д. Сталюнас // *Ab Imperio*. – 2005. – № 2. – С. 225-254.
8. Токть С. Латиница или кирилица: проблема выбора алфавита в белорусском национальном движении во второй половине XIX – начале XX века / С. Токть // *Ab Imperio*. – 2005. – № 2. – С. 297-319.
9. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів [Упор. Г. Боряк; вступ. ст. В. Шандра; П. Гриценко]. – К.: ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2015. – LXII; 810 с.
10. Cotelnic T. Rusificarea Basarabiei sub dominația țaristă (1812-1918) / T. Cotelnic // *Philologia*. – 2015. LVII. – № 1-2 (277-278) – P. 47-59. [Electronic resource] – Mode of Access: http://www.if.asm.md/reviste/philologia_1-2-2015.pdf (Last Access: October 3, 2017). – Title from the Screen.
11. Remy J. The Ukrainian Alphabet as a Political Question in the Russian Empire before 1876 / J. Remy // *Ab Imperio*. – 2005. – № 2. – P. 167-190.
12. Судакова Н. Я. Из истории методики преподавания русского языка в нерусской школе. Часть 1 / Н. Судакова. – Махачкала: Дагестанское учебно-педагогическое издательство, 1972. – 247 с.

13. Горизонтов Л. Е. Парадоксы имперской политики: Поляки в России и русские в Польше / Л. Горизонтов. – М.: Издательство «Индрик», 1999. – 272 с.
14. Шиллер-Валицка И. Мифы и стереотипы: несколько замечаний об истории образования в Царстве Польском в XIX веке / И. Шиллер-Валицка // Вопросы образования. – 2014. – № 3. – С. 223-243.
15. Próchnik A. Rusyfikacja szkoły polskiej po powstaniu styczniowym // Walka o szkołę Polską w 25-lecie strajku szkolnego [/ pod red. S. Drzewieckiego, Z. Nowickiego i T. Wojeńskiego]. – Warszawa: Drukarnia «Stołeczna», 1930. – S. 9-25.
16. Дякин В. С. Национальный вопрос во внутренней политике царизма (XIX – начало XX вв.) / В. Дякин. – СПб.: «ЛИСС», 1988. – 1000 с.
17. Успенский Б. А. Николай I и польский язык (Языковая политика Российской империи в отношении Царства Польского: вопросы графики и оргфографии) // Историко-филологические очерки / Б. Успенский. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 123-173.
18. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 294, оп. 1, од. зб. 4-А.
19. Гісторыя Беларусі канца XVIII – пачатку XX ст. у дакументах і матэрыялах [/ Уклад., навук. рэд. А. Ф. Смалянчук]. – Вільня: ЕГУ, 2007. – 302 с.
20. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы [/ Пад рэд. А. Я. Баханькова]. – Мінск: «Навука і тэхніка», 1994. – 463 с.
21. Remy J. The National Development of Finns and Ukrainian under Russian Empire. Some Comparative Aspects / J. Remy // Етнічна історія народів Європи. – 2000. – № 5. – С. 31-38.
22. Савойська С. В. Комунікативна політика Фінляндії в якості мовного досвіду для сучасної України / С. Савойська // Наукові праці МАУП. – 2016. – Вип. 50 (3). – С. 42-47.

23. Бахтурина А. Ю. Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914-1917 гг.) / А. Бахтурина. – М.: РОССПЭН, 2004. – 392 с.
24. Вихавайнен Т. Столетия соседства. Размышления о финско-русской границе / Т. Вихавайнен. – СПб.: Нестор-История, 2012. – 248 с.
25. Корево Н. Сеймовый устав для Великого Княжества Финляндскаго, Высочайше утвержденный 20 июля 1906 года. С прил. и алф. указ. / Н. Корево. – СПб.: Государственная Типография, 1913. – VIII, 390 с.
26. Миллер А. Империя Романовых и национализм. Эссе по методологии исторического исследования / А. Миллер. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – 248 с.

References:

1. Zasadnicza ustawa państwowa z dnia 21 Grudnia 1867 r., o ogólnych prawach obywateli Państwa dla królestw i krajów (1867) // *Przekłady Ustaw, Rozporządzeń i Obwieszczeń z Dziennika Praw Państwa dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi, tudzież Wielkiego Księstwa Krakowskiego. Rocznik 1867.* Lwów: Z ces. król. galicyjskiej Drukarni rządowej. S. 491-495.
2. KAPPELLER, A. (2005) *Rosiia yak polietnichna imperiia. Vynyknennia. Istoriiia. Rozpad.* Lviv: Vydavnytstvo Ukrayinskoho Katolytskoho Universytetu.
3. DOLBILOV, M. (2005) Prevratnosti kirilizatsyi: zapret latynitsy i biurokratycheskaia rusifikatsyia litovtsev v Vilenskom heneral-hubernatorstve 1864-1882 hh. *Ab Imperio.* № 2. S. 255-296.
4. *Zapadnyie okrainy Rossiyskoi imperii.* (2006). Moskva: Novoie literaturnoie obozreniie.
5. MILLER, A. (2000) «Ukrainskii vopros» v politieke vlastei v russkom obshchestviennom mnenii (vtoraia polovina XIX v.). Sankt-Peterburg: Aleteiia.
6. RUDNIEV, D. (2007) Politika Rossiiskoi imperii v otnoshenii zapadnekh okrain. *Hosudarstvennaia yazykovaia politika: problemy informatsyonnoho i*

- lingvisticheskoho obespecheniia*. Sankt-Peterburg: SPbHU. S. 69-91.
7. STALIUNAS, D. (2005) Identifikatsiia, yazyk i alfavit litovtsev v rossiiskoi natsyonalnoi politikiie 1860-kh hodov. *Ab Imperio*. № 2. S. 225-254.
  8. TOKT, S. (2005) Latinitsa ili kirilitsa: probliema vybora alfavita v belorusskom natsyonalnom dvizhenii vo vtoroi polovinie XIX – nachalie XX vieka. *Ab Imperio*. № 2. S. 297-319.
  9. Ukraïnska identychnist i movne pytannia v Rosiiskii imperii: sprobha derzhavnoho rehuliuвання (1847–1914). Zbirnyk dokumentiv i materialiv (2015). Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Klio»».
  10. COTELNIC, T. (2015) Rusificarea Basarabiei sub dominația țaristă (1812-1918). *Philologia*. № 1-2 (277-278). P. 47-59. [Online] Available from: http://www.if.asm.md/reviste/philologia_1-2-2015.pdf (Accessed: October 3, 2017).
  11. REMY, J. (2005) The Ukrainian Alphabet as a Political Question in the Russian Empire before 1876. *Ab Imperio*. № 2. P. 167-190.
  12. SUDAKOVA, N. (1972) *Iz istorii metodiki prepodavaniia russkoho yazyka v nerusskoi shkolie. Chast 1*. Makhachkala: Dahestanskoie uchebno-pedahohicheskoe izdatelstvo.
  13. HORIZONTOV, L. E. (1999) *Paradoksy imperskoi politiki: Poliaki v Rossii i russkiiie v Polshe*. Moskva: Izdatelstvo «Indrik».
  14. SHYLLER-VALYTSKA, I. (2014) Mify i sterieotypy: neskolko zamechaniï ob istorii obrazovaniia v Tsarstve Polskom v XIX vieke. *Voprosy obrazovaniia*. № 3. S. 223-243.
  15. PRÓCHNIK, A. (1930) Rusyfikacja szkoly polskiej po powstaniu styczniowem. *Walka o szkołę Polską w 25-lecie strajku szkolnego*. Warszawa: Drukarnia «Stołeczna». S. 9-25.
  16. DIAKIN, V. (1988) *Natsyonalnyi vopros vo vnutrienniïi politikiie tsarizma (XIX-nachalo XX vv.)*. Sankt-Peterburg: «LISS».
  17. USPENSKII, B. (2004) Nikolai I i polskii yazyk (Yazykovaia politika

- Rossiiskoi imperyii v otnoshenii Tsarstva Polskoho: voprosy hrafiki i orhfohrafii). *Istoriko-filolohichieskiie ochierki*. Moskva: Yazyki slavianskoi kultury. S. 123-173.
18. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi. F. 294, op. 1, od. zb. 4-A.
19. SMALIANCHUK, A. (ed.) (2017) *Historyia Belarusi kantsa XVIII – pachatku XX st. u dokumentakh i materyalakh*. Vilnia: EHU.
20. BAKHANKOV, A. (ed.) (1994) *Leksikalohiia suchasnai belaruskai literaturnai movy*. Minsk: «Nauka i tekhnika».
21. REMY, J. (2000) The Nacional Development of Finns and Ukrainian under Russian Empire. Some Comperative Aspects. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. № 5. S. 31-38.
22. SAVOISKA, C. (2016) Komunikatyvna polityka Finlyandii v yakosti movnoho dosvidu dlia suchasnoi Ukrainy. *Naukovi pratsi MAUP*. Vyp. 50 (3). S. 42-47.
23. BAKHTURINA, A. (2004) *Okrainy Rossiiskoi imperii: hosudarstviennoie upravlieniie i natsionalnaia politika v hody Pervoi mirovoi voiny (1914-1917 hh.)*. Moskva: ROSSPEN.
24. VIKHAVAINEN, T. (2012) *Stoleiia sosedstva. Razmyshleniia o finsko-russkoi hranitse*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istorii.
25. KOREVO, N. (1913) *Sieimovy i ustav dlia Vielikoho Kniazhestva Finliandskaho, Vysochaishe utverzhdiennyi 20 iiulia 1906 hoda. S pril. i alf. ukaz*. Sankt-Peterburg: Hosudarstviennaia Tipohrafii.
26. MILLER, A. (2006) *Imperiia Romanovykh i natsionalizm Esse po metodolohii istoricheskoho issledovaniia*. Moskva: Novoie literaturnoie obozreniie.

Olga Kazakevych,

Ph. D. (History), associate professor

National Pedagogical Dragomanov University

**POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE TOWARDS THE NATIVE PEOPLES’
LANGUAGES IN CENTRAL AND NORTHERN EUROPE (19 – Early 20th
CENTURIES)**

***Abstract.** The article delivers the linguistic policy of the Russian empire towards the native peoples of Central and Northern Europe during the 19th – early 20th cc. It surveys the Russian policy towards the Polish, Lithuanian, Belorussian, Ukrainian, Romanian, Latvian, Estonian and Finnish languages in the broad historical context. The author compares the Russian imperial linguistic policy with those pursued by other states of the period, including the United Kingdom, France and Habsburg monarchy. It is stated that the main specific feature of the Russian linguistic policy was its selectivity. For example, while the Ukrainian and, to some extent, Romanian languages were subjected to severe restrictions, the Finnish enjoyed relative freedom. Depending on political situation, activity of local national movements, potential for ethnic conflicts etc., the imperial policy of russification could be either slowed down or intensified in some regions. However, its main goal – the expansion of the Russian language as a component of the dominant ideological doctrine “Orthodoxy, Autocracy and Nationality” remained unchangeable. To achieve this goal, the imperial authorities took different measures to reduce the social prestige of the native population’s languages, drove them out from the administrative and educational spheres, marginalized publishing activities etc. Thus, this restrictive policy achieved effect only in the short-term perspective.*

***Key words:** Russian empire, linguistic policy, Russification, Central and Northern Europe.*

УДК 94:323(481+489)

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.08.147-164>

Дмитро Лакішик

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ У НОРВЕГІЇ ТА ДАНІЇ

Анотація. Аналізується консолідуючий потенціал політики пам'яті у Норвегії та Данії. Під час дослідження виявлено відмінні риси у реалізації політики пам'яті Норвегією та Данією. Як і у більшості країн Європи політика пам'яті скандинавських країн знаходить своє відображення на державному рівні після подій Другої світової війни. Але процес примирення з минулим у Норвегії та Данії у 1970-х рр. почав відрізнятись від аналогічного західноєвропейського. Північ європейського континенту виявилася пронизаною радикальними викликами до повоєнної історіографії, яка традиційно продовжувала представляти досить уніфіковану версію трактування подій Другої світової війни. Інтенсифікація вивчення пам'яті припала на початок ХХІ ст., особливо відчутно цей процес спостерігався у Данії, де публікувалась велика кількість книг про «темні плями» історії війни, натомість у Норвегії кількість публікацій була значно меншою.

Важливим елементом у формуванні політики пам'яті є музеї та виставки, які відіграють важливу роль у представленні поглядів на Другу світову війну. Основною функцією музеїв у Норвегії та Данії було відновлення національної ідентичності після травматичного досвіду війни, яку вони виконують і до нині. Також невід'ємною складовою реалізації політики пам'яті в скандинавських країнах є заходи присвячені закінченню війни. У

Норвегії та Данії, як і в інших країнах світу, «дні пам'яті» є наріжним каменем у політиці пам'яті. Вони є важливим елементом для зміцнення групових ідентичностей і є центральним компонентом колективної пам'яті.

Ключові слова: Норвегія, Данія, політика пам'яті, Друга світова війна, історіографія, музеї.

З початку 1990-х рр. в міжнародній політиці відбулися кардинальні зміни, не в останню чергу через розпад СРСР, що актуалізувало питання щодо минулого європейських народів, одним з яких була Друга світова війна та її наслідки для Європи. У середині 1990-х рр. спалахнув «бум пам'яті», що був пов'язаний з 50-річчям закінчення Другої світової війни. На часі постала проблема зникнення покоління свідків тих подій та зростає вагомість усної історії як галузі історичного дослідження. Внаслідок цього публікується величезна кількість літератури, присвячена війні, а також пам'яті про неї. Основна кількість публікацій присвячена таким європейським країнам, як ФРН, Франція та Велика Британія, натомість скандинавським державам (Норвегії, Данії і Швеції), як європейські так і скандинавські дослідники приділяли недостатньо уваги. Але з кінця 1990-х рр. починає зростати увага норвезьких та данських науковців до сфери пам'яті, зокрема періоду окупації їх країн під час Другої світової війни та видаються ґрунтовні дослідження з цієї проблематики.

Досвід війни, втрати, поразки, приниження та переслідування, а також пам'ять про труднощі воєнних років залишили глибокий відбиток у колективній пам'яті скандинавів, а саме норвежців та данців, які на відміну від шведів пережили жахи окупації. У повоєнний період уряди та політичні сили використовували як символ для національного відродження країн рухи опору, які виникли на території Норвегії та Данії під час війни. В обох країнах рух опору надавав шанс для об'єднання націй заради спільної мети перемоги над нацизмом і повоєнної реінтеграції всіх верств населення.

Однак, у 1970-х рр. процес примирення скандинавів з минулим на деякий

час дещо відхилився від західноєвропейського. У той час, коли у країнах Західної Європи політика пам'яті, що ґрунтується на подіях Другої світової війни починає виходити на державний рівень, у Норвегії та Данії цей процес лише починає формуватися. Починаючи з середини 1990-х рр. скандинавські історики та соціологи роблять спроби вивчення пам'яті про війну, зокрема у Норвегії та Данії за останні 20 років публікується велика кількість книг про «темні плями» історії країн у війні [1].

Мета статі – дослідити особливості формування та реалізації політики пам'яті у Норвегії та Данії у повоєнний період.

Друга світова війна для Норвегії та Данії мала спільні риси, а саме – швидка і руйнівна військова поразка, окупація, співробітництво та колабораціонізм. Першою історіографічною базою подій війни стали матеріали повоєнних комітетів, що створювалися в Норвегії та Данії. Наприклад, перші історичні оцінки війни та окупації Норвегії у своїх роботах дали історики С. Стейн [2], М. Скодвін [3] та С. К'елдстадлі [4], які під час війни були безпосередніми учасниками руху опору. Історіографічна школа М. Скодвіна стала основою для подальших досліджень норвезьких науковців про події Другої світової війни, що стало одним із потужних інструментів у розробці політики пам'яті.

Наступним і не менш важливим елементом формування політики пам'яті Норвегії та Данії є музеї та виставки, які унаочнюють свідчення Другої світової війни – Музей норвезького опору (Norges Hjemmefrontmuseum, далі – ННМ) [5] і Музей свободи, офіційна назва Музей данської боротьби за свободу 1940-1945 рр. (Frihedsmuseum, або Museet for Danmarks Frihedskamp 1940-1945, далі – FM) [6]. Основною функцією цих музеїв було відновлення національної ідентичності після травматичного досвіду війни, яку вони виконують і до нині.

В Осло знаходиться низка музеїв та пам'ятників, які репрезентують політику пам'яті Норвегії, серед яких виділяється Музей норвезького опору, що виглядає як неприступна фортеця. Головним ініціатором створення ННМ був

Й.Х. Хауг, який в період Другої світової війни брав безпосередню участь у русі опору, а в повоєнний період займав високі посади в уряді Норвегії [7]. Відкриття музею відбулося 8 травня 1970 р., але експозиції доповнювалися щороку, до того ж метою ННМ було не висвітлення історії Норвегії під час Другої світової війни, а історії норвезького опору. Музей виконує подвійну функцію виступаючи також меморіалом, де проводяться урочисті заходи присвячені вшануванню бійців руху опору, які були страчені в період окупації.

ННМ є унікальним, оскільки містить найбільшу кількість архівних матеріалів про історію Норвегії у Другій світовій війні, що визначає його високий статус на національному рівні. Його документи використовують різні державні інститути, наприклад Національний пенсійний фонд (Rikstrygdeverket) щодо інформації про громадян, адже його архівний фонд співмірний з найбільшими державними архівами [8, с. 79-80]. Звичайно, якщо порівнювати з архівними фондами інших європейських країн, норвезький може видатись не таким масштабним, проте науковці які досліджують проблематику руху опору в Північній Європі звертаються саме до фондів ННМ.

У порівнянні з європейськими музеями у яких представлені експозиції про події Другої світової війни ННМ є невеликим, але займає чільне місце у відтворенні політики пам'яті Норвегії. З моменту відкриття і до 1995 р. Музей відвідали 2,5 млн. відвідувачів. Він є однією з головних туристичних пам'яток Осло і завжди включений до програми візитів високопоставлених осіб. Великою групою відвідувачів Музею є школярі, які складають 33% [8, с. 95]. ННМ співпрацює Міністерством освіти Норвегії та підтримує публікацію та поширення матеріалу про Другу світову війну у школах країни.

З 1971 р. по 1978 р. до архівних фондів Музею були передані справи судових процесів про зраду, які є важливим історичним джерело для вивчення колабораціонізму під час окупації Норвегії [8, с. 58].

Данський історик Е. Кельдбек розробив класифікацію військових музеїв, за якою він поділяє їх на три групи: 1) музей першого покоління, як правило,

засновується сучасниками тих подій, що представлені в матеріалах експозицій даних музеїв та їх основною функцією є висвітлення моменту перемоги через святкування та церемонії; 2) музей другого покоління, як правило, трансформується з музею першого покоління через впровадження нових концепцій та ідей внаслідок чого їх основною метою стає просвітницька місія [9, с. 120-123].

Згідно класифікації Е. Кельдбека, ННМ є музеєм другого покоління, адже він був створений у 1970 р. та на той час вже не міг слугувати лише пам'яткою та пам'ятником покоління сучасників, оскільки залучив нові концепції у представленні подій Другої світової війни, які спрямовувалися на наступне покоління [9, с. 120-123]. Специфікою ННМ є те, що початкові експозиції розробляли представники покоління війни, які були залучені і в подальшу роботу Музею.

Необхідно зазначити, що ННМ з 1995 р. і до нині входить до складу Музею Збройних Сил Норвегії (Forsvarets museer), що впливає на його внутрішню організаційну структуру. Основний штат співробітників ННМ складають військові Збройних Сил Норвегії, це пояснюється тим, що батьком-засновником музею був колишній міністр оборони країни Й.Х. Хауг. Він вважав, що однією із складових оборонної політики Норвегії є виховний та патріотичний компонент, який реалізовувався завдяки військовим співробітникам ННМ (така специфіка існує до нині) [8, с. 90].

Ще однією складовою реалізації політики пам'яті в скандинавських країнах є заходи присвячені закінченню війни. У скандинавських державах, як і в інших країнах світу, «дні пам'яті» є наріжним каменем у політиці пам'яті. Вони є важливим елементом для зміцнення групових ідентичностей і є «центральною компонентом колективної пам'яті» [10, с. 290]. У Норвегії та Данії свята пов'язані з святкуванням визволення від німецької окупації (Frigjøringsjubilee – норвезькою та Befrielsesjubilæe – данською).

Підготовка до цих урочистостей включає видання книг та мемуарів

свідків тих подій, телевізійних програм та фільмів про війну. Музеї та бібліотеки проводять спеціальні виставки, лекції та надають іншу додаткову інформацію.

Перші масштабні урочистості у Норвегії були проведені у 1955 р., з нагоди 10-річчя визволення країни і кожні п'ять років святкування ставали все масштабнішими. У їх підготовці були задіяні ветерани опору на прохання уряду Норвегії. Обов'язковим щорічним заходом стало покладання вінків до Пам'ятника загиблим норвезьким патріотам, який було відкрито у 1949 р.

У 1965 р. норвезький уряд призначив спеціальний комітет для підготовки до урочистостей на державному рівні. Комітет повинен був спланувати дві різні річниці – 20-річчя звільнення країни та 25-річчя нападу Німеччини та військову поразку Норвегії. Цього разу до комітету було залучено лише двох ветеранів руху опору [11, с. 94]. Ці заходи були більш масштабнішими, адже поряд з усталеними церемоніальними урочистостями для ветеранів та свідків тих подій, в них брало участь все населення країни.

Наступним великим святкуванням у Норвегії стало 25-річчя звільнення країни від нацистів. Цього разу спеціальний комітет для координації урочистостей очолив прем'єр-міністр держави. Святкування більш урочистими у зв'язку з відкриттям національного пам'ятника жертвам війни та Музею норвезького опору 7 травня 1970 р. [8, с. 53]. Ця дата була моментом, що спонукав до перегляду ставлення до подій війни у повоєнний період.

Під час святкування було запропоновано зробити наголос на подяці союзникам за звільнення країни, а також створити меморіальний фонд (5 млн. норвезьких крон), який мав підтримувати стипендіями молодь інших країн, яка бажала ознайомитися з воєнною історією Норвегією [11, с. 101].

У 1985 р. на 40-річчя звільнення країни від окупації було відкрито пам'ятник підпільній пресі та тим, хто загинув під час виготовлення чи розповсюдження нелегальних газет. Це супроводжувалося спеціальною виставкою у бібліотеці університету в Осло. Може здатись, що ця річниця

нічим не відрізнялась від попередніх. Але зазначимо, що у підготовці урочистостей взяла участь велика кількість ветеранів можливо тому, що це могло бути останнім для них святкуванням [12].

Найбільш масштабні урочистості проходили у Норвегії у 1995 р. у зв'язку з 50-річчям завершення Другої світової війни. Вони супроводжувалися хвилею публікацій та висвітленням подій війни у ЗМІ, зокрема телевізійних та радіопрограмах. Зазначимо, що під час урочистостей вперше була приділена увага жінкам, які були свідками та учасниками війни. В історіографії про війну в Норвегії, протягом тривалого часу жінки не розглядалися як учасники руху опору на рівні з чоловіками.

Було заплановано відкриття двох пам'ятників – Пам'ятника свободи (Frihedsmonument) у Нарвіку та Пам'ятника захисникам (Forsvarsmonument) в Осло. Перший був відкритий 7 травня 1995 р., а інший – не був реалізований, через протести мешканців столиці здебільшого щодо його неестетичності [11, с. 108].

У 2005 р. в Осло відбулися святкування 60-ї річниці звільнення країни, але вони були менш урочистими, хоч у ЗМІ їм було присвячено достатньо уваги. Це можна пояснити тим, що саме на цей рік припав столітній ювілей мирного розірвання унії між Норвегією та Швецією. Цій події була присвячена велика кількість спеціальних виставок, лекцій та телевізійних програм. Власне 1905 р. і 1945 р. мають величезне значення в сучасній історії Норвегії, як дати створення та відтворення незалежної норвезької нації. Тому їх святкування є беззаперечним елементом у реалізації політики пам'яті у Норвегії. У 2010 р. у Норвегії було змінено формат урочистостей і запропоновано цю дату затвердити як свято ветеранів усіх війн.

У 2015 р. у Норвегії пройшли урочистості з нагоди 70-ї річниці звільнення Норвегії та Дня ветеранів. Програма заходів передбачала покладання квітів першими особами держави до місця страти учасників руху опору, покладання квітів до монумента пам'яті, пам'ятника загиблим морякам,

відкриття частини експозиції у Музеї Збройних Сил Норвегії, присвяченої Другій світовій війні. Також відбулось вшанування полонених, які знаходилися в німецьких концентраційних таборах на півночі країни [13].

Історія Данії під час війни дещо відрізнялась від норвезької. Данія капітулювала протягом декількох годин і ця «коротка війна» згодом стала джерелом гіркоти для багатьох данців. Політика Данії перших трьох воєнних років дозволила країні вийти з війни у 1945 р. з найменшими руйнуваннями та кількістю жертв, але моральна ціна була вищою.

У повоєнний період перші фундаментальні спроби дослідження подій періоду Другої світової війни зробив Дж. Хеструп, який розпочав свою роботу самостійно, але в подальшому очолив дослідницький проект (Udgiverselskab for Danmarks Nyeste Historie), який фінансувався на державному рівні. Мета проекту полягала у підтримці історичних досліджень у галузі історії війни, використовуючи архівні джерела [14]. Дослідження цього проекту сприймалися з недовірою наступними поколіннями данських істориків, адже така історія «на замовлення» могла бути використана для виправдання колабораціонізму в країні під час війни.

Поряд з офіційною ранньою повоєнною історіографією виходить низка публіцистичних творів, у яких різнобічно було відображено події Другої світової війни. Наприклад, у романі «Невидима армія» К. Сьондербі розповідав історію групи диверсантів, які чинили опір німецьким окупантам [15]. Цей твір став бестселером, на основі якого було знято художній фільм. Потік книг, мемуарів, оповідань, статей у журналах сприяв формуванню об'єктивного погляду на війну та руху опору в Данії.

У 1970-х рр. у Данії, як і у Норвегії, відбувається перегляд («ревізія») ранньої повоєнної історіографії. Данські історики, починають аналізувати події Другої світової війни не з погляду консенсусу, а з конфліктного погляду. Певний період ці два «типи» історичних досліджень про війну та окупацію були протиставлені один одному, але на початку XXI ст. почали виникати

дискусії щодо їх несумісності [16]. Різке розходження між академічною історіографією, пам'яттю про війну та історичними дослідженнями існувало приблизно з 1970 р. Історіографія мала обмежений вплив на громадську практику пам'яті до кінця 1980-х рр. Але, як зазначають данські історики К. Брілд та А. Уоррінг, у 1990-х рр. відбулись зміни у пануючій парадигмі, що призвело не до аналізу власне подій війни, а до вивчення пам'яті про події війни [17].

Зазначимо, що велика кількість публікацій була приурочена до 60-річчя завершення Другої світової війни, у яких досліджувались деякі «білі плями» подій воєнного періоду. На початку ХХІ ст. було також перевидано ранньоісторіографічні видання з коментарями, які містили досвід історіографічних розвідок наступних поколінь. вийшла велика і особливо збільшення порівняно з попередніми роками [18].

Як зазначалося, у Данії, як і у Норвегії, музеї відіграють важливу роль у формуванні та збереженні політики пам'яті. У данському меморіальному ландшафті таку функцію виконує Музей свободи (Frihedsmuseet – далі FM), який було відкрито 15 жовтня 1957 р. в присутності Королівської сім'ї, а церемонія транслювалася по телебаченню та радіо. Ідея створення Музею належить А. Шоху, провідному діячу руху опору та одному із засновників Ради Свободи (Frihedsrådet) – неофіційного уряду Данії періоду окупації [19, с. 43].

Основним завданням FM було представлення історії руху опору у Данії під час Другої світової війни, зосереджуючись загалом на двох останніх роках, щоб показати данцям та іноземцям, що держава справедливо включена до країн, які боролись з нацизмом. Це завдання Музею переформується з його норвезьким «колегою» NHM.

Концепція FM не була сталою та змінювалася у зв'язку з новими дослідженнями щодо війни. Особливо це стало помітно у 1970-х рр. та інколи нові ідеї для висвітлення воєнних подій зазнавали спротиву ветеранів та вступали у конфлікт з їх спогадами та традиціями. Тому директори Музею, які

мали намір оновити виставку, повинні були узгодити інколи протилежні погляди дослідників та ветеранів, щоб знайти баланс порозуміння між ними [11, с. 162].

Головною проблемою, з якою довелося зіткнутися FM на середину 1980-х рр., стало те, що він досі залишався музеєм першого покоління. Ветерани керували екскурсіями, розповідали власну історію життя під час війни і це спрацьовувало протягом останніх двох поколінь після війни, але не для молоді 80-х. І, нарешті, останньою проблемою, яку мав вирішити FM, було питання про те, як інтегрувати нові педагогічні інструменти (введення інтерактивних елементів, включити нові технології та гаджети), щоб зацікавити і привернути увагу молодших відвідувачів [9, с. 120–123].

Результатом роботи над змінами стало відкриття оновленого Музею у 1995 р., на якому була присутня велика група запрошених гостей. Воєнний характер старої виставки було пом'якшено, але до нині ця складова залишається сильною (описано/показано життя під час окупації, контекстуалізація руху опору в Данії, введення нацистської ідеології та розкриття теми біженців). Співробітники Музею ставили за мету ознайомити молодь з ситуацією дефіциту протягом усієї війни. Були показані старі та нові фільми про війну та рух опору, організовано низку дискусій, що зосереджувались темах економічної співпраці, єврейських біженців, які були відправлені назад до Німеччини, німецьких біженців у післявоєнній Данії, співпраці данців тощо. Таке оновлення FM викликало хвилю позитивних відгуків відвідувачів та ЗМІ, що сприяло популяризації роботи Музею [20].

Невід'ємною складовою політики пам'яті у Данії, як і у Норвегії, є урочистості пов'язані із завершенням Другої світової війни. У перше повоєнне десятиліття лише ветеранські спілки, асоціації та клуби відзначали завершення війни та згадували загиблих. На державному рівні відбувались лише заходи локального характеру у пам'ять про події війни. 20-річчя звільнення Данії від нацистської окупації відзначали, як і в Норвегії, вже заходами

загальнонаціонального характеру. Це робилося для того, що молодь більше розуміла, що трапилося, і що ніхто не може жити окремо від історичного досвіду власного народу [11, с. 185].

У 1970 р. для святкування 25 річниці звільнення Данії було створено спеціальний комітет на чолі з прем'єр-міністром країни для планування урочистостей. Вперше були активно залучені ЗМІ країни – радіо і телебачення. Під час святкування стало очевидним, що населення починає втрачати зв'язок з минулим і що тема війни стає менш важливою для більшості молодих людей [17, с. 144].

40-річному ювілею звільнення Данії у країні було приділено значну увагу – навіть більше, ніж у Норвегії. Для ветеранів війни Данії, як і Норвегії, цей ювілей міг бути останнім святкуванням. Урочистості широко висвітлювались у ЗМІ, а також були опубліковані нові книги про окупацію, серед яких слід згадати книгу Д. Тамма про повоєнну «правову очистку» [21].

1995 р. став роком масштабних свят у всьому світі присвячених 50-річчю перемоги та закінчення Другої світової війни. Данія не стала виключенням: не лише Копенгаген, але вся країна відзначала цю подію. Під час святкування виступи офіційних осіб були позбавлені усіх суперечливих моментів війни, щоб уникнути критики (що було характерним і для тогочасних норвезьких урочистостей). Необхідно зазначити, що цей ювілей виявив нову тенденцію до поєднання святкових заходів з освітніми програмами [11, с. 200].

Святкування 2005 р. в Данії було особливим, адже ветеранів Другої світової війни залишилось зовсім небагато і на відміну від Норвегії, данські урочистості були більш масштабними (однією з причин цього був також вагомий внесок тогочасного прем'єр-міністра Данії А. Расмуссена).

У 2015 р. 8 травня в Копенгагені пройшли заходи з нагоди Дня пам'яті та примирення – офіційні особи поклали квіти до монументу загиблим воїнам радянської, польської та британської армій у часи Другої світової війни на цвинтарі Біспб'єрг [22].

Отже, політика пам'яті у Норвегії та Данії формувалася спираючись на широку основу, яка була пов'язана з подіями Другої світової війни, але особливості її реалізації мають специфічні риси. У Норвегії у повоєнний період дослідження істориків здебільшого концентрувались на русі опору та були менш підпорядковані офіційній цензурі, натомість в Данії існував жорсткий контроль над історіографією війни. У 1990-х рр. обидві країни вводять нові підходи у вивченні пам'яті, що надає сучасних обрисів нинішній політиці пам'яті.

Важливу роль у формуванні політики пам'яті у Норвегії та Данії відіграють музеї опору, історія створення яких була різною, але мала спільні риси. У Норвегії засновниками Музею опору були високоосвічені особи – професори, єпископи, юристи, бізнесмени та міністри уряду. Він став меккою для дослідників, які використовували його документальні фонди для вивчення подій війни. Натомість у Данії Музей опору фактично створили ветерани, які профінансували його та передали державі. Він виконує суто музейну функцію і не передбачає на його базі широких наукових досліджень.

Одним із спільних елементів для обох країн є те, що реалізація політики пам'яті спрямовується на подолання почуття провини через швидку поразку у війні та подальшу співпрацю з нацистським режимом. Тому основна увага зосереджувалася на русі опору та його героях, яких вшановували у повоєнний період. Обов'язковою складовою цих подій стали урочистості, що набували щораз більшої ваги та масштабів, до планування яких долучались високопосадовці. Ці святкування з нагоди завершення Другої світової війни та вшанування ветеранів, стали одним із виразників політики пам'яті обох скандинавських держав.

Список використаних джерел та літератури:

1. Bryld C. Besættelsestiden som kollektiv erindring. Historie og tradisjonsforvaltning af krig og besættelse 1945-1997 / C. Bryld, A. Warring. –

Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag, 1998. – 561 s.; Eriksen A. Det var noe annet under krigen: 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon / A. Eriksen. – Oslo: Pax Forlag, 1995. – 202 s.; Lenz C. Haushaltspflicht und Widerstand. Erzählungen norwegischer Frauen über die deutsche Besatzung 1940-1945 im Lichte nationaler Vergangenheitskonstruktionen / C. Lenz. – Tübingen: Edition diskord, 2003. – 269 s.

2. Steen S. Norges Krig 1940-1945 / S. Steen. – 3 volumes. – Vol. 1. – 1947; Vol. 2. – 1948; – Vol. 3. – 1950. – Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1950.

3. Skodvin M. Norsk historie 1939-1945. Krig og okkupasjon / M. Skodvin. – Oslo: Det Norske Samlaget, 1991. – 420 s.

4. Kjeldstadli S. Hjemmestyrkene. Hovedtrekk av den militære motstanden under okkupasjonen / S. Kjeldstadli. – Oslo: Aschehoug 1959. – 489 s.

5. Norges Hjemmefrontmuseum. [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://forsvaretsmuseer.no> (Last Access: October 14, 2017). – Title from the Screen.

6. Frihedsmuseum. [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://natmus.dk/museerne/frihedsmuseet> (Last Access: October 14, 2017). – Title from the Screen.

7. Njølstad O. Jens Chr. Hauge – fullt og helt / O. Njølstad. – Oslo: Aschehoug, 2008. – 893 s.

8. Færøy F. Norges Hjemmefrontmuseum: i stiftelsens år / F. Færøy. – Oslo: Norges Hjemmefrontmuseum, 1997. – 126 s.

9. Kjeldbæk E. Post-Modernism and the Three Generations of Museums / E. Kjeldbæk // Nordisk Museologi. – 2000. – № 1-2. – P. 119-126.

10. Binder B. Jahrestag / B. Binder // Gedächtnis und Erinnerung. Ein interdisziplinäres Lexikon / N. Pethes, J. Ruchatz (ed.). – Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 2001. – P. 290-291.

11. Maier C. Making Memories: The Politics of Remembrance in Postwar Norway and Denmark / C. Maier. – European University Institute. – July 2007. – 434 p. [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://link.library.eui.eu/portal/Making-memories--the-politics-of-remembrance->

in/hs_280YAYB8 (Last Access: October 14, 2017). – Title from the Screen.

12. Ustvedt Y. Slik greidde vi oss!: daglegliv under krigen 1940-45 / Y. Ustvedt, E. Læg Reid. – Oslo: Samlaget 1985. – 215 s.

13. 8 травня Норвегія відзначила День звільнення та День ветеранів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://norway.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/36367-8-travnya-norvegija-vidznachila-deny-zvilynennya-i-deny-veteraniv> (Дата звернення: 14 жовтня 2017 р.). – Назва з екрану.

14. Bryld C. Er vi selv historie? Kampen om samfundets legitime erindring / C. Bryld // Nordiske Historikermøde. – 2001. [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://aarhus2001.hum.au.dk/rundborde/bryldpdf.pdf> (Last Access: October 14, 2017). – Title from the Screen.

15. Sønderby K. Den usynlige hær / K. Sønderby. – København: Gyldendal, 1980. – 90 s.

16. Roslyng-Jensen P. Befrielsesjubilæet og den nyere besættelseslitteratur. Idealister og 'materialister' i besættelsesforskningen / P. Roslyng-Jensen // Historisk Tidsskrift. – 1995. – No. 95. – S. 367-398; Roslyng-Jensen P. Besættelsesforskningen 1995-2001. En national eller ideologisk historieskrivning? / P. Roslyng-Jensen // Historisk Tidsskrift. – 2001. – No. 101. – S. 480-530; Roslyng-Jensen P. Besættelseslitteraturen 2001-2006. Postmodernistisk variation og fortsat hausse / P. Roslyng-Jensen // Historisk Tidsskrift. – 2006. – No. 106. – S. 198-242.

17. Bryld C. Besættelsestiden som kollektiv erindring. Historie og tradisjonsforvaltning af krig og besættelse 1945-1997 / C. Bryld, A. Warring. – Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag, 1998. – 561 s.

18. Andersen C. Historie: Besat Af Besættelsen / C. Andersen // Politiken. 2005. [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://politiken.dk/kultur/boger/art4879237/Besat-af-bes%C3%A6ttelsen> (Last Access: October 14, 2017). – Title from the Screen.

19. Kjeldbæk E. Frihedsmuseet, Catalogue of Museet for Danmarks Frihedskamp 1940-1945 / E. Kjeldbæk. – Copenhagen: Nationalmuseet 1995. – 56 p.

20. Hellman H. Da husmoderen var helt / H. Hellman // Politiken. – 2005. [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://politiken.dk/arkiv/2005/10/7> (Last Access: October 14, 2017). – Title from the Screen.

21. Tamm D. Retsopgøret efter besættelsen / D. Tamm. – København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1985. – 827 s.

22. В Копенгагені вшановано пам'ять ветеранів та загиблих у Другій світовій війні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/36152-v-kopengageni-vshanovano-ramjaty-veteraniv-ta-zagiblih-u-drugij-svitovij-vijni> (Дата звернення: 14 жовтня 2017 р.) – Назва з екрану.

References:

1. BRYLD, C., WARRING, A. (1998). *Besættelsestiden som kollektiv erindring. Historie og tradisjonsforvaltning af krig og besættelse 1945-1997*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag; ERIKSEN, A. (1995) *Det var noe annet under krigen: 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Oslo: Pax Forlag; LENZ, C. (2003) *Haushaltspflicht und Widerstand. Erzählungen norwegischer Frauen über die deutsche Besatzung 1940-1945 im Lichte nationaler Vergangenheitskonstruktionen*. Tübingen: Edition diskord.

2. STEEN, S. (1950) *Norges Krig 1940-1945. 3 volumes*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

3. SKODVIN, M. (1991) *Norsk historie 1939-1945. Krig og okkupasjon*. Oslo: Det Norske Samlaget.

4. KJELDSTADLI, S. (1959) *Hjemmestyrkene. Hovedtrekk av den militære motstanden under okkupasjonen*. Oslo: Aschehoug.

5. Norges Hjemmefrontmuseum. [Online] Available from: <http://forsvaretsmuseer.no> (Accessed: October 14, 2017).

6. Frihedsmuseum. [Online] Available from: <http://natmus.dk/museerne/frihedsmuseet> (Accessed: October 14, 2017).

7. NJØLSTAD, O. (2008) *Jens Chr. Hauge – fullt og helt*. Oslo: Aschehoug.
8. FÆRØY, F. (1997) *Norges Hjemmefrontmuseum: i stiftelsens år*. Oslo: Norges Hjemmefrontmuseum.
9. KJELDBÆK, E. (2000) Post-Modernism and the Three Generations of Museums. *Nordisk Museologi*, 1-2, P. 119-126.
10. BINDER, B. (2001) Jahrestag. In: N. Pethes, J. Ruchatz (ed.), *Gedächtnis und Erinnerung. Ein interdisziplinäres Lexikon*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, P. 290-291.
11. MAIER, C. (2007) *Making Memories: The Politics of Remembrance in Postwar Norway and Denmark*. European University Institute. [Online] Available from: http://link.library.eui.eu/portal/Making-memories--the-politics-of-remembrance-in/hs_280YAYB8 (Accessed: October 14, 2017).
12. USTVEDT, Y., LÆGREID, E. (1985) *Slik greidde vi oss!: daglegliv under krigen 1940-45*. Oslo: Samlaget.
13. 8 travnya Norvehiya vidznachyla Den' zvil'nennya ta Den' veteraniv. [Online] Available from: <http://norway.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/36367-8-travnya-norvegija-vidznachila-deny-zvilynennya-i-deny-veteraniv> (Accessed: October 14, 2017).
14. BRYLD, C. (2001) Er vi selv historie? Kampen om samfundets legitime erindring. *Nordiske Historikermøde*. [Online] Available from: <http://aarhus2001.hum.au.dk/rundborde/bryldpdf.pdf> (Accessed: October 14, 2017).
15. SØNDERBY, K. (1980) *Den usynlige hær*. København: Gyldendal.
16. ROSLYNG-JENSEN, P. (1995) Befrielsesjubilæet og den nyere besættelseslitteratur. Idealister og 'materialister' i besættelsesforskningen. *Historisk Tidsskrift*, 95, S. 367-398; ROSLYNG-JENSEN, P. (2001) Besættelsesforskningen 1995-2001. En national eller ideologisk historieskrivning? *Historisk Tidsskrift*, 101, S. 480-530; ROSLYNG-JENSEN, P. (2006) Besættelseslitteraturen 2001-2006. Postmodernistisk variation og fortsat hausse. *Historisk Tidsskrift*, 106, S. 198-242.

17. BRYLD, C., WARRING, A. (1998) *Besættelsestiden som kollektiv erindring. Historie og tradisjonsforvaltning af krig og besættelse 1945-1997*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
18. ANDERSEN, C. (2005) Historie: Besat Af Besættelsen. *Politiken*. [Online] Available from: <http://politiken.dk/kultur/boger/art4879237/Besat-af-bes%C3%A6ttelsen> (Accessed: October 14, 2017).
19. KJELDBÆK, E. (1995) *Frihedsmuseet, Catalogue of Museet for Danmarks Frihedskamp 1940-1945*. Copenhagen: Nationalmuseet.
20. HELLMAN, H. (2005) Da husmoderen var helt. *Politiken*. [Online] Available from: <http://politiken.dk/arkiv/2005/10/7> (Accessed: October 14, 2017).
21. TAMM, D. (1985) *Retsopgøret efter besættelsen*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
22. V Kopenhaheni vshanovano pam'yat' veteraniv ta zahyblykh u Druhiy svitoviy viyni. [Online] Available from: <http://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/36152-v-kopengageni-vshanovano-pamjaty-veteraniv-ta-zagiblih-u-drugij-svitovij-vijni> (Accessed: October 14, 2017).

Dmytro Lakishyk

PhD (History), Senior Research Fellow,

Institute of World History of

the National Academy of Science of Ukraine

FEATURES OF IMPLICATION OF MEMORY POLICY IN NORWAY AND DENMARK

The consolidation potential of memory policy in Norway and Denmark is analyzed. During the study, the distinctive features of the implementation of the memory policy of Norway and Denmark have been revealed. As in most European countries, the policy of the memory of the Scandinavian countries is reflected at the state level after the events of the Second World War. But the process of reconciliation

with the past in Norway and Denmark in the 1970's began to differ from a similar Western-European one. The north of the European continent was permeated with radical challenges to post-war historiography, which traditionally continued to represent a rather unified version of the interpretation of the events of the Second World War. Intensification of the study of memory dates back to the beginning of the twenty-first century. This process was especially noticeable in Denmark, where a large number of books on "dark spots" of the history of war were published, while in Norway, the number of publications was much smaller.

Museums and exhibitions, which play an important role in representing the views of the Second Messenger War, are an important element in shaping memory policy. The main function of museums in Norway and Denmark was the restoration of national identity after the traumatic experience of war, which they still carry. Also, the integral parts of implementing the policy of memory in Scandinavian countries are measures devoted to the end of the war. In Norway and Denmark, as in other countries of the world, "memory days" are the cornerstone of memory policy. They are an important element for strengthening group identities and are a central component of collective memory.

Keywords: *Norway, Denmark, memory policy, Second World War, historiography, museums.*

УДК 327.57:355(1991–2017)

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.08.165-220>

Руслана Марценюк,
кандидат історичних наук,
докторант,
Київський національний університету
імені Тараса Шевченка

ВІЙСЬКОВА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ ТА КРАЇН БАЛТІЇ (1991–2017)

Анотація. У статті проаналізовано основні етапи військової співпраці України та країн Балтії (Латвія, Литва, Естонія) від встановлення дипломатичних стосунків після розвалу СРСР і до сьогодні. Розглянуто причини активізації вказаного співробітництва в умовах кризи міжнародної безпекової системи, пов'язаної з російською агресією та порушенням міжнародних безпекових договорів. Сьогодні для протидії збройній агресії в умовах мілітаризації Російської Федерації одним з актуальних напрямів забезпечення воєнної безпеки України є: ефективне використання двостороннього та багатостороннього співробітництва з партнерами і союзниками у військовій сфері; впровадження стандартів і принципів держав-членів НАТО; залучення Збройних Сил України до міжнародних операцій НАТО та ЄС. Тож на сьогодні в умовах збройної агресії Російської Федерації щодо України та загрози безпеки та спокою у Європі, балтійські країни надають Україні військову і економічну допомогу, як в рамках НАТО так і на двосторонній основі. Це і поставка боєприпасів, які так потрібні ЗСУ на фронті, і допомога в лікуванні і реабілітації наших поранених воїнів, чисельність яких вимірюється уже кількома сотнями, і активна допомога у забезпеченні професійними експертами-консультантами з ведення бойових дій та тактичної медицини. Безпековий вимір відносин між нашими країнами, це також і створення унікального міжнародного військового формування

ЛИТПОЛУКРБРИГУ, що дозволяє на практиці відпрацювати взаємодію і сумісність військових наших країн і є одним з найбільших і найбільш амбіцій проектів військового співробітництва.

Ключові слова: національна безпека, військова безпека, військова співпраця, безпекові виклики, російська агресія, країни Балтії, Україна.

Початок військовій співпраці України з країнами Балтії (Естонією, Латвією та Литвою) було закладено одразу з відновленням незалежності після розпаду СРСР та встановленням дипломатичних стосунків. Військова співпраця між нашими країнами стала важливим компонентом не лише національної безпеки, але й безпеки у балто-чорноморському регіоні. Проте в умовах сьогодення можна з упевненістю говорити і про запоруку європейської, чи навіть світової безпеки. Це зумовлено новими геополітичними реаліями, що виокремлюють Україну із сфери російського впливу і втягують її у європейський простір, адже сьогодні найбільше політичне лобі Україна має саме серед країн Балтики. Тож в умовах гібридної війни та агресивної поведінки, що веде Російська Федерація супроти нашої держави, вкрай важливою є військова співпраця, що й зумовлює до безпекооборонного вектора україно-балтійського співробітництва. Спільне минуле в СРСР та пережитий окупаційний досвід сприяють цілісному усвідомленню наявних безпекових викликів і загроз, не лише військовій безпеці, але безпеці національній. Звісно в сучасних умовах, визначення поняття національної безпеки є досить широким [1], але це насамперед концепція, згідно з якою уряд тієї чи іншої країни, поряд з парламентом, повинен захищати державу та її громадян від будь-яких «національних» криз шляхом різноманітних управлінських прогнозів, таких як політична влада, дипломатія, економічна сила, військова міць і т. д. Тож відповідно до законодавства України, національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення,

запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [2]. Виходячи із відповідної концепції, Україна поміж інших небезпек, мусить дбати і про воєнну безпеку, а отже і відповідно діяти у напрямі військової співпраці.

Отже, метою статті є дослідження військової співпраці України та країн Балтії (Латвії, Литви та Естонії) в сучасних умовах безпекових викликів. У цьому контексті військова співпраця України та країн Балтії є вкрай важливою, з огляду на підтримку в умовах російської агресії, яку Україна отримує і у військовій сфері від вказаних вище країн.

Однак, незважаючи на важливість та актуальність дослідження, історіографія військових взаємин України та країн Балтії, у її геополітичному безпекооборонному вимірі є по-суті відсутньою, не заперечуючи окремих згадок при аналізі політичного діалогу – Україна-Литва [3], Україна-Естонія та Україна-Латвія. Натомість українська історіографія рясніє дослідженнями

воєнного потенціалу та євроатлантичного вибору країн Балтії [4] тощо.

Щодо джерельної бази дослідження то її становитимуть офіційно доступні матеріали, які не містять грифу «таємно». Тож це будуть нормативні документи, відомості національних міністерств оборони, доступні чисельні та інформаційні дані, різного роду інтерв'ю, повідомлення, виступи тощо уповноважених осіб. Однак, основна увага при дослідженні та аналізі проблеми зосереджена на наявних в Україні джерелах та історіографії, що дозволить сконцентруватися на національних підходах та позиціях при висвітленні теми.

Отже, з розпадом СРСР і проголошенням незалежності 24 серпня 1991 року перед молодого українською державою постало і питання військової співпраці з країнами Балтії. Попри задекларовані міждержавні безпекові зобов'язання, було укладено і відповідні міжвідомчі угоди, які уже безпосередньо брали до уваги співпрацю військовій галузі.

Так, 20 квітня 1994 року було підписано Угоду між Міністерством оборони України і Міністерством оборони Естонської Республіки про військове співробітництво, 12 липня 1994 року – між Міністерством оборони України і Міністерством оборони Латвійської Республіки (поновлено Угодою між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Латвійської Республіки про співробітництво у сфері оборони від 15 грудня 2010 року).

У подальшому договірна база з балтійськими країнами у сфері військового співробітництва лише поглиблювалася та розширювалася. Про це свідчать і Протокол про поглиблення співробітництва між Міністерствами оборони України і Латвійської Республіки від 20 вересня 1995 року, і Угода між Державним комітетом у справах охорони державного кордону України та Державною прикордонною охороною Латвійської Республіки про співробітництво з питань охорони державних кордонів від 13 липня 1999 року, і такий же Протокол про співробітництво між Державним комітетом у справах охорони державного кордону України і Департаментом прикордонної охорони Естонської Республіки від 8 грудня 1999 року.

Щодо Литовської Республіки, то договір про співпрацю у військовій сфері був підписаний лише у 2000 році. «Незважаючи на підписання «Конституційного акту про неприєднання Литовської Республіки до пострадянських східних союзів», – вказує І. Туряниця, – Україна стала першою і єдиною державою колишнього СРСР (за винятком Латвії і Естонії), з якою Литва уклала договір про військове співробітництво...» [3, с. 43]. Згодом, 13 квітня 2011 року, між Міністерством оборони України та Міністерством охорони краю Литовської Республіки договір було поновлено. Співпраця з Литовською Республікою велася і у військово-технічній сфері, що включала в себе ремонт і технічне обслуговування техніки та озброєння на українських підприємствах і також технічне обслуговування військово-транспортних літаків (АН-26) литовської армії на українському авіаційному заводі у м. Київ [3, с. 43]. Також діяв з 1997 року план навчання литовських військових у Національній академії оборони України імені І. Черняховського.

Наступний крок співпраці у військовій сфері між Україною та балтійськими країнами, пов'язаний із вступом останніх у 2004 році до євроатлантичних структур – ЄС та НАТО. Відповідно і взаємини України з Естонією, Латвією та Литвою були побудовані через призму діяльності структур. Це дозволило розширити горизонти взаємовідносин та лобіювання спільних інтересів особливо в умовах сучасних безпекових викликів. Відповідно із власним вступом до вище вказаних структур балтійські країни є активним зовнішнім партнером України у поглибленнях взаємовідносин з ЄС та НАТО та сприяють євроатлантичному руху України через надання консультацій з питань і оборонного характеру та виконання положень НАТО «Партнерство заради миру», у якій наша країна бере участь з 1994 року.

Врешті за президентства В. Ющенка, Україна і сама виявляла інтерес до членства в Альянсі та його програм, про що неодноразово наголошувалося на офіційних зустрічах президентів. У 2006 році В. Ющенко з державними візитами відвідав країни Балтії, де одними з основних були також питання

безпеки у європейському просторі. Так, 27–28 квітня він відвідав Ригу, де зустрівся із президентом Латвійської Республіки В. Віке-Фрейберга, де обговорили проблеми партнерства в напрямку інтеграції до євроатлантичних спільнот. «Ми вважаємо, що кожна незалежна держава, – наголошувала президент Латвії, – має обирати свій механізм забезпечення безпеки, вибирати своїх партнерів у співпраці. Ми зробили свій вибір, і також Україна зробила свій вибір – інтеграцію в євроатлантичні структури» [5]. В. Віке-Фрайберга також зазначила, що дуже важливим є питання про адаптацію збройних сил України до стандартів НАТО для того, щоб отримати членство в Альянсі. Ці слова виявилися пророчими для України, з огляду сьогоденної геополітичної ситуації.

Проблеми безпеки не виходили з розгляду і під час робочого візиту В. Ющенка з 3 по 5 травня до сусідньої Литовської Республіки. У Вільнюсі В. Ющенко взяв участь у роботі конференції «Спільне бачення спільного сусідства», де обговорювалися питання перспективи демократії в Східному регіоні, роль нових демократичних держав у зміцненні стабільності на континенті, можливі шляхи їх інтегрування в європейські та євроатлантичні структури. У Вільнюсі глава держави також зустрівся із Президентом Литви В. Адамкусом, Президентом Естонії А. Рюйтелем, Президентом Грузії М. Саакашвілі, Президентом Молдови В. Вороніним, Президентом Польщі Л. Качинським, Президентом Румунії Т. Басеску, Генеральним секретарем Ради ЄС Х. Соланою та віце-президентом США Р. Чейні [6]. Президент Литви також у листопаді відвідав Україну, де в чергове держави домовилися про безпековий формат відносин [7].

Продовжуючи офіційні візити з нагоди 15-річчя встановлення дипломатичних стосунків В. Ющенко відвідав Естонську Республіку, де під час зустрічі з президентом Т. Х. Ільвесом 12 грудня 2006 року було підписано Спільну декларацію, у якій дві країни домовилися про подальше співробітництво у рамках інтенсивного діалогу України з НАТО, модернізацію

українського оборонного і безпекового середовища тощо.

Згідно з Декларацією, Естонія та Україна наголошували на важливості нової посиленої угоди між Україною та Євросоюзом. Також, для забезпечення повноправної участі України у європейській та регіональній системах колективної безпеки і надання допомоги щодо запрошення України до Плану дій щодо членства в НАТО, Україна та Естонія домовилися про подальше співробітництво у рамках інтенсифікованого діалогу України та НАТО, модернізацію українського оборонного і безпекового середовища та інформування української громадськості про діяльність НАТО [8].

Військове співробітництво між Україною і балтійськими країнами полягало також у військовій участі спільних військових формувань у миротворчих цілях. Такою стала підписана 13 березня 2007 року «Технічна угода між Міністерством оборони України та Міністерством охорони краю Литовської Республіки щодо направлення миротворчого персоналу України для виконання завдань у складі литовської групи з реконструкції афганської провінції Гор, що діє в рамках Міжнародних сил сприяння безпеці в Ісламській Республіці Афганістан» (втратила чинність 14 листопада 2008 року).

На початку наступного року, 15 січня 2008 року Україна офіційно подала заяву щодо можливості приєднання до Плану дій з членства (ПДЧ) в НАТО. 3 квітня 2008 року на Бухарестському самміті НАТО на рівні Глав держав та урядів країн-членів Північноатлантичної Ради одностайно було погоджено Декларацію, в якій закріплено, що Україна стане членом НАТО. Продовжуючи переговори, уже наприкінці року, у Таллінні, 12–13 листопада 2008 року відбулися шості неформальні консультації високого рівня Україна–НАТО на рівні міністрів оборони під головуванням генерального секретаря НАТО Я. де Хооп Схеффера. У них також взяв участь глава Пентагону Р. Гейтс, який закликав партнерів по НАТО одностайно підтримати підключення Києва до Плану дій для членства (ПДЧ) в Альянсі [9]. Важливою подією у напрямку військової співпраці України з країнами Балтії стала домовленість під час

зустрічі міністрів оборони ЄС у червні 2008 року про створення спільного литовсько-польсько-українського військового підрозділу, що мав наблизити Україну до стандартів Альянсу. Восени того ж року сторони погодились, що тип підрозділу буде бригада [10]. 16 листопада 2008 року у Брюсселі було підписано лист про наміри створення литовсько-польсько-української бригади (ЛІТПОЛУКРБРИГ). Документ був підписаний Міністром охорони краю Литви Р. Юкнявічене, в.о. Міністра оборони України В. Іваненком і заступником Міністра оборони Польщі С. Коморовським.

Підтримуючи Україну, в її прагненні приєднатися до НАТО, з 2009 року Литва, Латвія та Естонія надають активну підтримку реалізації програми «Східного партнерства» [11]. Метою програми є сприяння процесам реформ у країнах-партнерах, у т.ч. шляхом укладення угод про асоціацію., а також лібералізацію візового режиму. Зазначена ініціатива надає країнам Балтії додаткові можливості знизити бар'єри між цими країнами ЄС та їх східними сусідами, які обмежують використання їх транзитного потенціалу. Крім того, активна участь балтійських країн в реалізації програми «Східного партнерства» позитивно впливає на імідж в ЄС. Естонська сторона підтримує позиційні підходи України щодо зазначеної ініціативи та вважає, що Східне партнерство не може перетворитися в ініціативу, яка примусить Україну зробити крок назад, тим більше, що серед країн-учасниць Україна вважається найбільш просунутою у напрямку ЄС.

Проте з обранням у лютому 2010 році президентом України В. Януковича були згорнуті усі євроатлантичні програми. Спочатку Україна відклала своє рішення про вступ до НАТО, що і підтвердила на початку червня 2010 року. Так само на невизначений термін було відкладено домовленість 2008 року про створення міжнаціонального військового формування. Протокол про наміри щодо створення бригади був підписаний 16 листопада 2009 року у Брюсселі на засіданні комісії Україна–НАТО Міністром охорони краю Литви Р. Юкнявічене, заступником Міністра національної оборони Польщі

С. Коморовським (загинув при краху президентського літака під Смоленськом у квітні 2010 року) і в.о. міністра оборони України В. Іващенко. За умовами протоколу інші країни теж можуть приєднатися до тристоронньої угоди [12]. Бригада мала набути робочого статусу восени 2011 року, але у січні 2012 року початок співпраці відклали на деякий час у 2013 році. Проте згортання чіткого євроінтеграційного курсу не вплинуло на взаємовідносини України та країни Балтії у військовій сфері і підтримку чергових проектів.

У квітні 2010 року Делегації Міністерств оборони України та Латвії обговорили перспективи подальшого розвитку співробітництва між оборонними відомствами та збройними силами двох країн. Переговори військових делегацій на чолі із заступником міністра оборони України Б. Андресюком та державним секретарем Міністерства оборони Латвії Я. Сартсом пройшли у Києві. Сторони детально обговорили можливі напрями розвитку військового співробітництва між Україною і Латвією як на двосторонньому рівні, так і в рамках міжнародних багатосторонніх ініціатив, зокрема, Скандинавсько-Балтійської ініціативи Nordic-Baltic. Серед визначених сторонами напрямів співробітництва – захист навколишнього середовища від наслідків військової діяльності, підготовка кадрів для латвійської армії у вищих військових навчальних закладах України, підготовка вузькоспеціалізованих військових українських кадрів, зокрема водолазів, на території Латвії [13].

Також цього ж року, 15 жовтня між Міністерством оборони України та Міністерством охорони краю Литовської Республіки було підписано Меморандум про взаєморозуміння стосовно співробітництва у галузі військової географії [14]. Через кілька років, а саме 20 червня 2013 року було підписано і поновлену Програму двостороннього співробітництва між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Естонської Республіки.

Досвідом у спільній військовій діяльності може слугувати існування спільного україно-литовського батальйону, що діє на підставі «Технічної угоди між Міністерством оборони України та Міністерством охорони краю

Литовської Республіки стосовно направлення миротворчого персоналу України для виконання завдань у складі литовського контингенту, що діє в рамках Міжнародних сил сприяння безпеці в Ісламській Республіці Афганістан», від 13 квітня 2011 року (із змінами від 13 червня 2014 року).

Наприкінці 2013 року, відмовившись від європейського вибору на саміті країн ЄС у Вільнюсі, Україна прикувала до себе погляди світової спільноти подіями Революції Гідності, а серед латишів, литовців та естонців розгорнулася широка кампанія підтримки.

Особливо активними стосунки України з країнами Балтії у сфері військового співробітництва та дотримання міжнародних стандартів безпеки стали у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації та її зазіханням щодо територіальної цілісності та суверенітету України; окупації нею українських Криму та частин Донецької та Луганської областей і створенням на останніх підконтрольних їй ДНР/ЛНР.

Починаючи з 2014 року балтійські політики гаряче реагують на події в Україні, розуміючи реальність загрози і власним країнам. Адже, як звертає увагу С. Білоножко, на одну з паралелей України і країн у цьому контексті, є російська пропаганда та наявність ностальгуючого за радянським минулим проросійського населення [15, с. 133]. У зв'язку з цим, 1 березня 2014 року Міністр оборони Естонії У. Рейнсалу заявив, що Захід повинен застосувати санкції до політиків і чиновників РФ, відповідальних за можливе введення військ в Україну. За його словами, «елементарно, щоб відповідали політики і чиновники держави, що влаштовує анексію». І далі міністр підкреслив: «Європейський Союз і НАТО повинні обов'язково розглянути серйозні персональні санкції і ясно заявити про це, щоб відповідальні за ескалацію зрозуміли це» [16].

Україна та країни Балтії розуміють, що такі дії країни-агресора загрожують миру та спокою і лише посилюють рівень небезпеки у балто-чорноморському регіоні [17, с. 16]. Адже за влучним зауваженням українського

політолога М. Хилька: «Збройні сили та мобілізаційні ресурси усіх трьох балтійських держав за кількістю значно поступаються українським, а важкої військової техніки в країнах Балтії менше, а ніж у донецьких сепаратистів» [18]. Врахуємо також і те, що країни Балтії оточені російськими військами, дислокованими на території РФ, в Білорусі та в Калінінградській області.

Однак, Росія вступила на хибний шлях військової агресії, ще у 2007 році, оголосивши про вихід в односторонньому порядку із Договору про звичайні збройні сили в Європі, а 11 березня 2015 року, оформивши це офіційно. Ця держава фактично стала на шлях підготовки до нових конфліктів. Найбільш драматичними з яких стали російсько-грузинська війна 2008 року та розв'язана у 2014 році війна на сході нашої держави. Тому в сучасних умовах Україна опинилася своєрідним форпостом у стримуванні російської агресії. Тож актуальною стала тема відновлення спільної військової частини. Того ж року нові українська делегація відвідала штаб-квартиру НАТО у Брюсселі, де було проведено переговори із відновлення проекту та перетворення його в реальну військову одиницю. Офіційно було повідомлено, що формування буде брати участь у миротворчих місіях під егідою НАТО та ЄС, а її чисельність буде складати 4500 військовиків. В основу новоствореної бригади було покладено досвід литовсько-польського батальйону, що був включений до сил швидкого реагування ЄС у 2000 році, також використано досвід польсько-українського батальйону, що діяв у 1998-2010 роках та спільного формату за участі також литовців, що використовувався під час участі і місії НАТО (KFOR у Косово).

Міжнаціональна бригада складатиметься з міжнародного персоналу (в штаб-квартирі), трьох батальйонів і підрозділів спеціального призначення. Національні батальйони розміщуватимуться у своїх країнах, але збиратимуться для багатонаціональних операцій і навчань. Тож і для України, і для Балтійських країн та Польщі взаємну вигоду становить безпосередня співпраця в оборонній сфері. Перші кроки в даному напрямку вже зроблені. Як відзначив

міністр закордонних справ Литви Л. Лінкявічюс: «Цей проект має дуже велику вагу в тактичному і військовому плані» [19]. Адже, відповідно до угоди, метою утворення спільної бригади є: підвищення рівня взаємної довіри та співпраці між країнами, а також покращення безпекової ситуації в регіоні; зміцнення військової співпраці між державами, з метою опанування передовими оперативними стандартами підготовки військ та досягнення оперативної взаємосумісності; залучення визначеного комплексу сил та засобів Збройних Сил України до спільних заходів з підготовки штабів, тренувань, навчань для підвищення рівня оперативних спроможностей з метою виконання завдань за призначенням; поширення та впровадження сучасних підходів (стандартів) із планування, забезпечення та застосування військ (сил) у загальну систему підготовки Збройних Сил України; забезпечення національного внеску до багатонаціональних військових формувань високого рівня готовності (Резервні угоди ООН, Бойові тактичні групи ЄС, Сили реагування НАТО), а також міжнародних операцій з підтримання миру і безпеки під егідою ООН, ЄС, НАТО та інших міжнародних організацій у сфері безпеки на основі мандату Ради Безпеки ООН та у разі схвалення Парламентами країн-учасників.

Уже, 19 вересня 2014 року згідно з дорученням Кабінету міністрів України № 732 від 9 липня 2014 року, міністр оборони України В. Гелетей підписав угоду з Литвою і Польщею про створення спільної литовсько-польсько-української військової частини – LITPOLUKRBRIG (ЛИТПОЛУКРБРИГ, лит. *Lietuvos-Lenkijos-Ukrainos brigada*; пол. *Brygada litewsko-polsko-ukraińska*). Від України у спільну бригаду увійшли бійці 80-ї окремої аеромобільної бригади Збройних сил України, від Литви – особовий склад Уланського батальйону Великої княгині Біруте (лит. *Didžiosios kunigaikštienės Birutės ulonų batalionas*) та від Польщі – 21-ша Підгалянська стрілецька бригада (пол. *21 Brygada Strzelców Podhalańskich im. gen. bryg. Mieczysława Boruty-Spiechowicza*). Відповідно до угоди українські, литовські та польські військовики братимуть участь у спільних навчаннях, а пізніше разом

співдіятимуть у військових операціях.

У 2014 році відбулося кілька офіційних зустрічей та візит 23–24 вересня до Києва міністра оборони Латвії Р. Вейоніса, під час якого було обговорено латвійські можливості надання підтримки ЗСУ. Того ж року військовослужбовці національних Збройних сил Латвії брали участь у тактичних навчаннях «Rapid Trident-2014», які проходили на території міжнародного центру миротворчості і безпеки Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного у Львові.

Розуміючи зростання безпекових викликів в балто-чорноморському регіоні, все активнішими почали ставати і міжнародні заходи у цьому напрямі. Після проведення у вересні 2014 року самміту в Уельсі (*Wales summit NATO*) держави-члени НАТО заснували п'ять цільових фондів з метою допомогти Україні підвищити свій рівень безпеки. З вказаних п'яти цільових фондів, країни Балтії були залучені до трьох. Це – Цільовий фонд з модернізації системи командування, управління, комунікації і комп'ютеризації (Латвія, Литва), Цільовий фонд з кіберзахисту (Естонія), Цільовий фонд з медичної реабілітації (Естонія, Литва). Варто додати, що на прохання України у червні 2015 року Альянс погодився започаткувати шостий Цільовий фонд для протидії саморобним вибуховим пристроям та розмінування [20].

У листопаді 2014 року президент України П. Порошенко та президент Литви Д. Грибаускайте домовились про поставки елементів озброєння для українських військових. Литва також висловила готовність приймати українських силовиків на лікування та навчання у Литовську військову академію імені генерала Й. Жемайтиса (лит. *Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija*), проводити спільні військові навчання, а також завершити формування тристоронньої бригади Литви, України та Польщі, про яку йшлося вище. Відповідну допомогу Україна отримує і від Латвії та Естонії, приймаючи на лікування та навчання українських військовиків.

Найактивніше військова співпраця у діалозі, Україна – країни Балтії,

почала розвиватися з 2015 року. Основою її стало забезпечення врегулювання воєнно-політичної ситуації в нашій державі. Тож основні зусилля Міністерства оборони України у сфері міжнародного співробітництва, а звідси і у балтійському секторі, були зосереджені на: використанні механізму міжнародних консультацій зі світовою спільнотою для забезпечення миру, суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України; підтриманні діалогу з ключовими партнерами України, державами-сусідами, іншими провідними державами світу та міжнародними безпековими організаціями; реалізації заходів щодо європейської інтеграції України та адаптації національного законодавства в оборонній сфері до європейських стандартів; поглибленні співробітництва з НАТО з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства в цій організації; оснащенні Збройних Сил України модернізованими і новими зразками озброєння та військової техніки; продовженні участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки під проводом безпекових організацій відповідно до взятих Україною міжнародних зобов'язань; завершенні заходів з підготовки і створення спільної військової частини ЛИТПОЛУКРБРИГ та набуття підрозділом повних оперативних спроможностей до виконання завдань за призначенням.

Відповідно у 2015 році значно поглибилось воєнно-політичне співробітництво між Міністерством оборони України з одного боку та Міністерствами оборони Естонської та Латвійської Республік і також Міністерством охорони краю Литовської Республіки. Співробітництво мало вигляд дво- та багатосторонніх форматів. Також сюди слід залучити і Річні національні програми співробітництва Україна–НАТО, які включають співпрацю нашої держави з Балтійськими країнами, а також окремо з Литовською Республікою, котра з 1 січня 2015 до кінця 2018 року виконуватиме роль контактного посольства НАТО в Україні. Особливо важливим це є в сучасних умовах забезпечення стратегічного військового партнерства. Адже такий діалог це – проведення демократичних реформ і

забезпечення регіональної безпеки, реформування сектору безпеки і оборони відповідно до стандартів НАТО, здійснення коротко- та середньострокових заходів щодо підвищення обороноздатності України, зокрема проведення спільних навчань, безпекове планування, участь в операціях НАТО з підтримання миру та безпеки, створення ефективного механізму реагування на кризові ситуації, які становлять загрозу національній безпеці тощо. Усі ці програми мають на меті наблизити вступ України до НАТО, що був задекларований рішенням Бухарестського саміту НАТО (*Bucharest summit NATO*) ще у 2008 році.

Відповідно до задекларованих положень співпраці контактне литовське посольство НАТО в Україні займатиметься логістикою, моніторингом та аналітикою питань, що стосуються співпраці Альянсу та України. Важливою складовою його діяльності є також координація співпраці посольств країн-членів НАТО в Києві. З цією метою організовуватимуться регулярні брифінги та зустрічі послів, на яких погоджується спільна комунікаційна стратегія стосовно НАТО в Україні. Адже для пересічних українців вагомими є кампанії з інформування та просвітництва щодо Альянсу, які ініціює Посольство Литви. Як вважає, О. Бетлій: «Військова співпраця з Литвою відкриває перед Україною перспективу тісної співпраці з країною НАТО без членства в Альянсі» [21, с. 53].

Також до цільових Річних програм із співпраці з НАТО включено і співпрацю за програмою «Удосконалення військової освіти» (*Defense Education Enhancement Program, DEEP*) [22], розроблену Робочою групою з питань розвитку освіти Консорціуму оборонних академій та дослідницьких інститутів з питань безпеки програми «Партнерство заради миру», що дозволить Україні активніше залучати військові навчальні заклади країн Балтії. Метою програми є надання підтримки у розвитку та реформуванні системи військової освіти. Щоправда Україна розпочала співпрацю з країнами НАТО за цією програмою ще у 2012 році, але лише після реформування армії в умовах війни,

співробітництво та навчання вийшло на новий рівень.

Сьогодні в Україні працює уже близько 50 литовських інструкторів, які з початку 2015 року, активно допомагають у реформуванні сержантського корпусу Збройних Сил України за стандартами НАТО. Також у тому ж році і Латвія взяла на себе фінансування навчання українських військових у Балтійському оборонному коледжі (*БалтДефКол, Baltic Defense College*), що знаходиться у м. Тарту, Естонія. Свої двері для навчання українських військових та їх стажування відкрила і згадана Литовська військова академія. У цих, та інших, навчальних закладах українські військові не тільки вивчають військову справу, а й отримують можливість дізнатися більше про військовий досвід балтійців стосовно євроатлантичної інтеграції. Відповідні спільні навчання відбуваються і в Україні, зокрема, на базі навчального центру «Десна», а також у Яворові та Хмельницькому. Також важливою, завдячуючи балтійським інструкторам, є і розробка нових програм для військових ВНЗ, що передбачає їх зміну та адаптацію до освітніх стандартів країн-учасниць НАТО.

Активну співпрацю у напрямі кіберзахисту Україна веде із Естонією. З цього приводу Командувач Сил оборони Естонії генерал-лейтенант Р. Террас висловив ряд пропозицій. «Україна для країн Балтії та усієї Європи – це своєрідний форпост на шляху агресора до інших європейських країн, – наголосив Р. Террас. – Естонія виступає за підтримку санкцій проти Російської Федерації й готова усіляко підтримувати прагнення українців до миру та свободи» [23]. Як зауважив Муженко, російська агресія – це виклик не лише Україні, а й всій Європі та НАТО. «Ми вже маємо реальний бойовий досвід протистояння цій агресії і готові ним поділитися з партнерами», - зазначив він і додав, що «нам у нагоді стане естонський досвід реформування армії, яка розбудовувалася на радянському спадку» [24].

У 2015 році продовжилася також і робота над створенням ЛИТПОЛУКРБРИГ. 4 лютого 2015 року Верховна Рада України ратифікувала Угоду між урядами України, Литви і Польщі щодо створення спільної

військової частини [25]. Це дозволило українським солдатам і офіцерам навчитися військовим стандартам Альянсу. Національні батальйони бригади будуть дислоковані на територіях країн звідки походять, а при виконанні бойових завдань вони будуть об'єднуватися. Після ратифікації Угоди Верховною Радою України, 20 лютого 2015 року Президент України П. Порошенко підписав Закон «Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Литовської Республіки, Урядом Республіки Польща стосовно створення спільної військової частини». Відповідні дії з ратифікації здійснили й інші країни-учасниці. Так, 20 березня Сейм Республіки Польща [26] та 26 березня 2015 року Сейм Литовської Республіки [27] проголосували за ратифікацію угоди про створення спільної Литовсько-польсько-української міжнародної бригади.

Ключовим досягненням 2015 року у діяльності ЛИТПОЛУКРБРИГУ можна вважати підписання 24 липня у Львові міністрами оборони Польщі (Т. Семеняк), Литви (Ю. Олекас) та України (С. Полторак) «Технічної угоди між Міністерством охорони краю Литовської Республіки, Міністерством національної оборони Республіки Польща та Міністерством оборони України щодо детальних аспектів функціонування спільної литовсько-польсько-української військової частини «ЛИТПОЛУКРБРИГ» («LITPOLURKBRIG») та її командування» [28], що ознаменувало перехід від юридичної до практичної площини створення бригади. Передбачалось, що повна операційна готовність бригади буде досягнута найпізніше наприкінці 2016 року. Та вже восени цього року бійці бригади брали участь у багатонаціональних навчаннях «Кленова арка – 2015» (*Maple Arch – 2015*) в Литві. Перші спільні такого роду навчання відбулися неподалік Любліна (Польща) ще у 2014 році [29]. Як і тоді так і у 2015 році такі навчання проводяться під керівництвом канадських інструкторів. З українського боку було задіяно 120 військовослужбовців. Основні зусилля під час проведення навчання були спрямовані на підготовку керівництва багатонаціонального батальйону та офіцерів підпорядкованих йому підрозділів

у форматі командно-штабного навчання. Увага приділялася особливостям збройних конфліктів сучасності. Зокрема, розглядалися методи протидії ворожій пропаганді, співробітництва з місцевим населенням та засобами масової інформації тощо. Ключову функцію у цьому аспекті підготовки відіграли також українські фахівці з відповідним досвідом роботи в інформаційному полі миротворчих та стабілізаційних операцій [30].

Створення ЛИТПОЛУКРБРИГ дозволило Збройним Силам України втілити передові світові стандарти підготовки військ та підвищити їх рівень сумісності з НАТО. Співробітники бригади братимуть участь у спільних військовій підготовці та навчанні, сама бригада або її елементи будуть розгорнуті в міжнародних операціях, санкціонованих Радою Безпеки ООН, в той час як рішення про розгортання ЛИТПОУКРБРИГ міжнародних операцій буде проводитися за спільною згодою всіх країн-учасниць [30].

Як би не дивно це звучало, але каталізатором тіснішої військової співпраці України та країн Балтії, виступає Російська Федерація, і не тільки своєю агресивною поведінкою на сході нашої країни, але й у Балтійському та довкола балтійському регіоні. У липні 2015 року вона уже відпрацьовувала сценарій швидкої окупації однієї з країн. Відтак, як вважають експерти, можливість військової загрози з боку Росії є цілком реальною [15, с. 134].

Тому не дивно, що ще наприкінці травня 2015 року на запрошення Міністра охорони краю Литовської Республіки Ю. Олекаса Міністр оборони України С. Полторак вперше взяв участь у спільному робочому засіданні оборонних відомств Балтійських держав, що відбувалося у м. Паневежис (Литва).

Наступна подібного роду зустріч відбулася 14 грудня 2015 року, уже в м. Києві, куди з'їхалися представники оборонних відомств Латвійської, Литовської і Естонської Республік та Республіки Польща, під час якої було підписано «Спільну заяву за підсумками спільної робочої зустрічі з питань розвитку співробітництва в оборонній сфері» [31]. У заяві визначені напрями

співробітництва оборонних відомств 5-ти держав на майбутнє. Ця зустріч, за влучним висловом Міністра оборони України С. Полторака: «Стала важливим свідченням цілеспрямованої та послідовної підтримки нашої країни Естонською, Латвійською, Литовською Республіками та Республікою Польща у боротьбі проти агресії Росії» [32]. У свою чергу закордонні партнери висловили свою підтримку та готовність й надалі допомагати українським Збройним Силам як у навчаннях, так й у лікуванні поранених, а також схвалили прагнення України до змін, зокрема, реформи, які наразі відбуваються в українському війську. Уже в самому документі було вчергове наголошено, що міністри оборони займають тверду позицію щодо забезпечення територіальної цілісності України, а питання протидії російській агресії в Україні залишається на міжнародному порядку денному. Також спільна заява задекларувала готовність до подальшого поглиблення взаємодії в оборонній сфері в двох та багатосторонньому форматах. Зокрема, мова йде про спільну участь у заходах підготовки військ, у військово-медичній сфері та військово-технічну співпрацю. Наступного дня, міністри оборони п'яти держав виїхали на Львівщину, де проходили спільні міжнародні навчання. Загалом, за 2015 рік Міністерством оборони України було проведено 1078 заходів міжнародного співробітництва, серед яких чільне місце зайняли і згадані вище заходи із співпраці з балтійськими країнами.

Співпраця у контексті безпекооборони між нашими країнами значно поживилася і у 2016 році. 18 квітня 2016 року було укладено Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Литовської Республіки щодо реалізації заходів військової підготовки Збройних Сил України. У документі йдеться про базову, колективну та спеціальну військову підготовки, військові консультації щодо розвитку сил спеціальних операцій, реформування сегменту сержантського складу, реформа системи базової військової підготовки, боротьби з корупцією і аудиту, військової поліції тощо [33].

Окремо необхідно зазначити залучення військових інструкторів Збройних Сил Литовської, Латвійської та Естонської республік до процесу створення в Збройних Силах України Сил спеціальних операцій за стандартами НАТО. Таким чином, військова співпраця з балтійськими країнами і справді відкриває перед Україною перспективу тісної співпраці з країною НАТО без членства в Альянсі. З іншого боку, досвід українських військових, отриманий в умовах проведення АТО, є дуже важливим з огляду на агресивну і непередбачувану політику Кремля щодо балтійських та скандинавських країн і велику ймовірність диверсій уже не тільки в повітрі, а й на суші. Розуміючи наявність загроз безпеці Балто-чорноморського регіону, балтійські, та й європейські аналітики, які сходяться на тому, що наявний в Естонії, Латвії та Литві потенціал стримування можливих агресивних дій РФ незначний, а тому використання досвіду України для посилення безпеки в регіоні є необхідним.

Адже, постійні залякування Росії про перекидання до Калінінградської області комплексу «Іскандер» (створення А2/AD ситуації) та проведення масштабних військових навчань «Захід», не тільки провокує політичну напругу, а й не випускає країни НАТО за межі нав'язаного РФ порядку денного. У такому випадку українські військовики, а особливо розвідка, які уже добре вивчили таку тактику росіян, можуть бути залучені як консультанти. Врешті формат співпраці України з одного боку та Естонії, Латвії та Литви з іншого, міг би передбачити й можливість посилення оборонного потенціалу балтійських країн Україною.

Розуміючи це Литва, поки що єдина з усіх балтійських держав, яка у 2016 року передала Україні летальну зброю. Це 146 одиниць летальної зброї розробки та виробництва колишнього СРСР, зокрема 60 кулеметів КПВТ (великокаліберний кулемет Владімірова танковий, калібр 14,5 мм, встановлюється на БТР) та 86 кулеметів ДШК (великокаліберний кулемет Дехтярьова-Шпагіна, калібр 12,7 мм, використовується на станку та встановлюється на техніку). Ці кулемети перебувають на озброєнні Збройних

сил України та активно використовуються у протистоянні російській агресії [34]. Також Литва поставила Україні 150 тонн боєприпасів, які зберігалися на території країни ще з радянських часів. І хоча це зброя радянського зразка, яка не використовується після переходу литовських збройних сил на стандарти НАТО, але, як вважає О.Бетлій, Вільнюс таким чином, створив прецедент і дав приклад іншим країнам Альянсу продемонструвати свій рівень підтримки України [21, с. 54]. Загалом же за 2014–2016 роки Литва надала Україні допомогу на суму 4,5 млн євро, з яких на гуманітарну допомогу було виділено понад 1,18 млн євро.

Також, з 1 по 12 серпня 2016 року українські артилеристи з 80-ої окремої десантно-штурмової бригади вперше взяли участь у міжнародних артилерійських маневрах – тактичному навчанні «Полум'яний грім – 2016» (*Flaming Thunder – 2016*) у Литві поблизу м. Пабраде. В навчанні брали участь також військові Збройних Сил США, ФРН, Бельгії, Латвії, Литви та Португалії. При цьому українське командування відзначило зростання інтересу в країнах НАТО до досвіду українських артилеристів – учасників АТО. Така увага закономірна й зумовлена отриманим воєнним досвідом українців, який можна розширювати через розробку проектів із залучення українських військовиків до нордично-балтійських безпекових форматів у рамках реалізації *smart defence* концепції. «*Smart defence*» (розумна оборона) – це нове мислення, яке дає країнам можливість вести спільну роботу для створення і підтримки потенціалів, які вони не могли б дозволити собі створити або закупити самостійно, а також звільнити ресурси для створення інших потенціалів. Проте «*smart defence*» – це значно ширше поняття. Це – зміна в мисленні, можливість вироблення нової культури співпраці, у якій першочергового значення набуває багатонаціональне співробітництво [35, с. 104–105].

У цьому контексті співробітництво України з балтійськими країнами є досить показовим. Підтримкою нашої країни в умовах російської агресії, стала участь у військовому параді з нагоди Дня незалежності України, Міністра

оборони Естонії Х. Хансо. Останній у рамках візиту також відвідав одну з військових частин Збройних Сил України, де естонські інструктори проводять навчання українських військовослужбовців та висловив задоволення від побаченого. У ході переговорів між очільниками силових відомств було домовлено і про спільні, у 2017 році військові навчання на території України та Естонії. Окрім того, Міністр оборони Естонії повідомив, що залишився у захваті від військового параду. «Переглядаючи парад, я стояв поруч з колега [36] – сказав він.

Із зворотнім візитом, у вересні офіцери Управління комунікацій та преси Міністерства оборони України та Управління зв'язків з громадськістю Збройних Сил України здійснили робочий візит до Естонської Республіки, у рамках якого познайомилися з досвідом створення системи стратегічних комунікацій на рівні держави, оборонного відомства та Сил Оборони Естонської Республіки. Важливою складовою програми були зустрічі і конструктивні дискусії з представниками Департаментів Стратегічних комунікацій в апараті Прем'єр-міністра Естонської Республіки, відповідних структур у Міністерстві оборони та в Силах Оборони цієї країни, які відповідають за практичне втілення принципів ефективного зв'язку із засобами масової інформації та з громадськістю. Крім того, представники Міністерства оборони України та Генерального штабу ЗС України познайомилися із роботою комунікаційного офісу Кайтселіту (Ліги оборони Естонії), яка поєднує навколо ідеї захисту Батьківщини практично усі верстви населення країни та відіграє важливу роль як в її обороні, так і у підготовці мобілізаційного резерву для Сил Оборони Естонії. Представники Міністерства оборони та Генерального штабу Збройних Сил України також взяли участь у семінарі, який було організовано за сприяння Таллінського Міжнародного Центру безпеки й оборони. Захід в рамках цієї дослідницької організації був цілком присвячений розвитку ситуації на сході України, зокрема, в районах проведення АТО, а також заходам Міністерства Оборони і Генерального Штабу [37].

У жовтні, уже представники Сил Оборони Естонської Республіки відвідали з робочим візитом Центр розмінування Головного управління оперативного забезпечення Збройних Сил України та обговорили з командуванням Центру попередній план заходів військового співробітництва на 2017 рік. Представників Інженерної школи і Центру знешкодження вибухонебезпечних предметів Департаменту Рятувальних робіт Сил Оборони та рятувальної служби Естонської Республіки ознайомили з основними завданнями Центру розмінування, організацією підготовки та виконання завдань з розмінування і пошуку, знешкодження (знищення) вибухонебезпечних предметів та саморобних вибухових пристроїв (ВНП, СВП).

Естонські військові також ознайомились з навчальною матеріально-технічною базою під час відвідування планових занять з саперами, водолазами та розрахунками мінно-розшукової служби. Жваве зацікавлення викликав досвід українських саперів у проведенні антитерористичної операції на сході України. Зокрема, щодо застосування різних типів боєприпасів, вибухонебезпечних предметів та саморобних вибухових пристроїв, які використовують російські окупаційні війська та підтримувані ними незаконні збройні формування в окремих районах Донецької та Луганської областей [38].

У ході зустрічі також було домовлено про майбутній візит українських саперів у 2017 році до Інженерної школи та Центру знешкодження вибухонебезпечних пристроїв Республіки Естонія. Натомість Естонія направить у Центр розмінування Збройних Сил України своїх фахівців із спеціальним обладнанням для проведення сумісних тренувань. Домовилися сторони і поглиблене навчання естонських військових в інженерних частинах і підрозділах Кам'янець-Подільського гарнізону. Крім того, представники Центру знешкодження вибухонебезпечних пристроїв та рятувальної служби Естонської Республіки запропонували своїм українським колегам створити спільний навчальний курс розрахунків мінно-розшукової служби та водолазів.

Зворотні візити для обміну військовим та воєнним досвідом було здійснено в листопаді 2016 року у рамках офіційного візиту до країн Балтії української делегації під керівництвом начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України генерала армії України В. Муженка. Серед них, зустріч, що відбулася в одному з підрозділів Сил спеціальних операцій Сил Оборони Естонської Республіки, де відбулася робоча зустріч членів української делегації з командиром підрозділу підполковником Р. Отегі. Було обговорено питання бойової підготовки підрозділів, технічного, методологічного та інструкторського забезпечення, можливість проведення спільних навчальних заходів та ефективнішого запровадження й адаптації стандартів НАТО у підготовку спецпризначенців. Також В. Муженко та командувач Сил Оборони Естонської Республіки генерал-лейтенант Р. Террас провели переговори, під час яких обговорили питання військового співробітництва, залучення естонських фахівців до навчальних програм підготовки українських військових у різних сферах. Подібні питання порушувалися і на переговорах головнокомандувача Збройних Сил України з Головою ради безпеки і оборони Естонської Республіки М. Міхкельсоном та з Міністром оборони Естонської Республіки Х. Хансо. Було обговорено стан і перспективи реформування безпекового сектору в Україні, можливості дорадчого та технічного використання досвіду Естонії із запровадження стандартів НАТО.

Наступною країною, яку відвідала українська делегація була Латвія. 24 листопада за підтримки Надзвичайного і Повноважного Посла України в Латвійській Республіці Є. Перебийніса відбулася зустріч В. Муженка з командувачем Національних Збройних сил Латвійської Республіки генерал-лейтенантом Р. Граубе. У ході переговорів було обговорено актуальні питання двостороннього співробітництва в оборонній та безпековій сферах в Україні й Балтійському регіоні, виклики, які постали перед обома країнами, способи реагування на них та інструменти реального вирішення проблемних питань,

пов'язаних з відкритою агресією Росії. Актуальним під час переговорів було питання стратегічних комунікацій, що надасть необмежені можливості протистояння на фронті інформаційної війни та засилля російської пропаганди.

Такою ж насиченою та плідною була зустріч В. Муженка з Міністром оборони Латвійської Республіки Р. Бергманісом, на якій йшлося про навчання українських військовослужбовців інструкторами латвійської складової багатонаціональної навчальної групи «Україна», у якій задіяні представники зі Сполучених Штатів, Канади, Великобританії, Литви, Латвії, Польщі та Естонії. Переговори з міністром згодом перейшли у повноформатну робочу зустріч двох делегацій з акцентом на питаннях розвитку та застосування найкращого досвіду, який накопичений представниками Командування сил спеціальних операцій Національних Збройних сил Латвійської Республіки для українських колег із Сил спеціальних операцій Збройних Сил України. У травні 2016 року відбувся перший випуск піврічних тренувань, які українські військові проходили на території бази Окремого полку спеціального призначення Збройних Сил України. Співпраця у цьому напрямі продовжуватиметься і уже заплановані нові навчання військовиків. У рамках співпраці з НАТО, а саме програми «DEEP» у 2016 році було продовжено підготовку та підвищення кваліфікації фахівців з екологічної безпеки ЗС України у Центрі бойової підготовки Міністерства охорони краю Литовської Республіки імені генерала Адольфаса Раманаускаса за підтримки НАТО.

Також під час свого візиту до країн Балтії В. Муженко відвідав і українських військових, які проходять медичну та психологічну реабілітацію у медичних та психологічних реабілітаційних центрах Естонії, Латвії та Литви. Це ще одна неоціненна допомога, яку надають країни Балтії Україні, адже лікують поранених українських військовиків за власний кошт, починаючи ще з 2013 року, коли прийняли на лікування постраждалих у кривавих подіях Революції Гідності.

Завдяки злагодженій роботі дипломатів балтійських країн уже понад сто

поранених українців були відправлені з госпіталів у Дніпрі та Харкові на реабілітацію до Литви, 40 військових прийняла на реабілітацію Естонія, і планує це робити й у 2017 році, 25 бійців лікуються також за кошт Латвійської держави. Особливо допомагає впоратись із браком належної кількості реабілітаційних центрів в Україні Військовий реабілітаційний центр у місті Друскінінкай (Литва). Відгуки українських військовослужбовців про перебування в Литві свідчать не тільки про хороший медичний догляд, а й про тепле та щире ставлення. Крім того, Естонія, завдячуючи волонтерським коштам, організувала курси для 80 інструкторів із тактичної медицини.

Опрацьовуються підходи з допомоги різним категоріям постраждалих – дітям, цивільному населенню, яке пережило травматичний досвід, військовополоненим, жінкам-військовослужбовцям та іншим. Станом на вересень 2016 року кількість демобілізованих сягала 160 тисяч, із яких щонайменше 20% визначалися як такі, що потребують психосоціальної реабілітації. До того ж про започаткування цього виду співпраці йшлося й під час засідання спільної комісії з євроінтеграції влітку 2016 року [39].

Окремо слід сказати і про діяльність ЛИТПОЛУКРБРИГ у 2016 році, адже з 25 січня у Любліні (Польща) розпочала свою роботу штаб-квартира міжнародної бригади. Виступаючи на її відкритті Міністр оборони України С. Полторак наголосив, що існування цього військового підрозділу «... – це практичний внесок наших країн у спільну європейську безпеку» [40]. До керівного складу бригади ввійшли – командувач бригадний генерал А. Йокс (Польща), його заступником призначено полковника В. Юданова (Україна), начальником штабу став підполковник Збройних сил Литовської Республіки Е. Сенуліс. Командувач призначається установчими країнами на основі ротації спільною згодою. На командування бригади розповсюджується законодавство Польщі, а також відповідні норми міжнародного права. З 1 лютого 2016 року там же розпочалося навчання «Brave Band» за участю командування бригади. Військовослужбовці з Литви, Польщі та України опрацьовують порядок

отримання бойового розпорядження та прийняття рішень на застосування батальйонів. Під час заходу бойової підготовки близько сотні офіцерів набувають навичок управління військовими частинами трьох країн під час миротворчих операцій. «*Brave Band*» – це перше навчання, яке мало на меті адаптувати військовослужбовців трьох країн до єдиного робочого середовища [41].

У подальшій діяльності заплановано, що спільна бригада візьме участь в одному із завдань НАТО, аби посилити її контингент в одній із країн Близького Сходу. Вважається, що бригада має стати прикладом співпраці у багатонаціональному середовищі, а відповідні тренування, за словами її очільника мають стати «...наступним кроком на шляху до набуття повної бойової готовності та виконання реальних операцій у будь-якій точці планети» [42].

Наприкінці березня відбулося також засідання координаційної групи з питань функціонування, підготовки особового складу та застосування багатонаціональної військової частини. Учасники засідання заслухали доповідь командира бригадного генерала А. Йокса щодо стану справ та порядку використання бюджетних коштів. Також офіцери обговорили питання залучення особового складу управління та приданих батальйонів до міжнародних навчань «*Anaconda – 2016*», «*Triple Brave – 2016*» і «*Common Challenge – 2017*».

6 червня 2016 року Литовсько-польсько-українська бригада розпочала польовий вишкіл за сценарієм операцій зі стабілізації в рамках навчання «*Анаконда-2016*», яке тривало на полігоні Нова Демба у Польщі до 17 червня 2016 року. У навчанні взяло участь понад 31000 військовослужбовців із 23 країн світу. Церемонія відкриття навчання відбулася під керівництвом бригадного генерала А. Йокса, який, під час вступного слова, наголосив на важливості участі багатонаціональних підрозділів в «*Анаконді-2016*» [43], нагадавши, що завдяки цьому навчанню офіцери штабу та командири усіх

рівнів підвищили свій професіоналізм, польову виучку та взаєморозуміння під час виконання завдань. 21 вересня 2016 року А. Йокса як керівника бригади змінив полковник Збройних Сил Польщі З. Бжушко.

Формування також взяло участь у командно-штабних навчаннях «Кленова арка – 2016», що проходили із 7 по 21 листопада уже в Україні на базі Міжнародного центру миротворчості та безпеки. У спільних військових навчаннях взяли також участь і канадські військовики. За свідченнями українських військових такий розвиток подій, який існує сьогодні переконує в актуальності таких навчань, зважаючи, що однією зі складових забезпечення національної безпеки є участь й у системі колективної безпеки [44].

11 грудня 2016 року, на базі загальновійськового полігону Збройних Сил Республіки Польща «Демба», відбулась офіційна церемонія відкриття міжнародного командно-штабного навчання «Common Challenge-16» за участі командування Литовсько-польсько-української бригади та десантно-штурмового батальйону ВДВ ЗС України [45]. За результатами навчань бригада підтвердила набуття повних операційних спроможностей. Таким чином підтверджено готовність бригади виконувати місії з підтримки миру відповідно до стандартів НАТО, а командування ЛИТПОЛУКРБРИГ є цілком боєздатним підрозділом.

Загалом 2016 рік був дуже плідним роком у налагодженні співпраці та спільних візитах у напрямку військової співпраці, що полягали насамперед у перейманні військового досвіду, бойовій підготовці підрозділів, технічного, методологічного та інструкторського забезпечення, можливості проведення спільних навчальних заходів та ефективнішого запровадження й адаптації стандартів НАТО у підготовці спецпризначенців.

Завершити аналіз здобутків військової співпраці між Україною та країнами Балтії у 2016 році та продовжити у 2017, хотілося б словами запевнення збереження миру та безпеки в регіоні, що лунали з уст очільників держав присвячені 25-річчю встановлення дипломатичних стосунків між

нашими державами. 12 грудня 2016 року Україну з робочим візитом відвідала Президент Литовської Республіки Даля Грибаускайте. У своєму виступі присвяченому річниці встановленню дипломатичних відносин, вона наголосила, що Литва і надалі продовжуватиме надавати допомогу Україні у військовій сфері, зокрема в наданні військових інструкторів та поглибленню взаємодії між українськими та литовськими військовими, а також і у форматі спільного Литовсько-Польсько-Українського батальйону [46]. Уже наступного року, 13 лютого на запрошення Державного секретаря МЗС Латвії А. Пілдеговичса відбувся візит держсекретаря МЗС України А. Зайця до Латвії, у ході якого було поінформовано латвійську сторону про останній розвиток ситуації на Сході України та умови, необхідні для забезпечення прогресу в рамках Мінського процесу [47]. Наступним кроком у спільних заявах підтримки миру та безпеки в регіоні став офіційний візит Президента України П. Порошенка до Естонської Республіки, де очільник держави зустрівся із естонським президентом К. Кальюлайд. Щодо військової співпраці, то обидва президенти наголосили на тому, що «...Україна та Естонія продовжують засуджувати триваючу агресію Росії в Україні та підтримувати продовження реалізації ефективної політики невизнання незаконної тимчасової окупації та анексії частини території України – Автономної Республіки Крим та міста Севастополь. Президент К. Кальюлайд висловила постійну підтримку Естонії суверенітету та територіальної цілісності України та відданість спільній політиці ЄС у відповідь на агресію Росії» [48]. Продовжуючи офіційні візити, 4 квітня 2017 року П. Порошенко прибув до Латвії. У Ризі він зустрівся з Президентом Латвійської Республіки Р. Вейонісом. У ході зустрічі П. Порошенко наголосив на важливості військової співпраці та допомоги у реформуванні Збройних сил України, підготовки та реабілітації українських військових тощо. У свою чергу Р. Вейоніс, підкреслив, що його країна, як і усе міжнародне співтовариство, категорично засуджує агресивні дії Росії і твердо підтримує Україну [49]. Р. Вейоніс висловив повну підтримку Нормандського

формату та Тристоронньої контактної групи, які покликані сприяти повному виконанню Мінських домовленостей. Президент Латвії також висловив переконання, що перегляд європейської санкційної політики по відношенню до Росії можливий лише за повної імплементації Мінських домовленостей: виведення військових формувань, найманців та військової техніки з території України та повний контроль українсько-російського кордону. Він особливо підкреслив, що дуже важливим є продовження політики підтримки України з боку Європейського Союзу [50]. Тож підтримка України та продовження військової співпраці були офіційно скріплені офіційними заявами очільниками держав.

Як наслідок, 1 лютого 2017 року було підписано План двостороннього співробітництва між Міністерством оборони України та Міністерством охорони краю Литовської Республіки, який налічує 51 захід у порівнянні з 34 у 2016 році та 21 у 2015 році. Заходи включатимуть у себе такі напрямки, як візити на вищому воєнно-політичному та військовому рівнях, мовну, фахову та спеціальну підготовки, спільну участь у міжнародних навчаннях, реабілітацію поранених українських військовослужбовців, консультативно-дорадчу допомогу та інше. Для прикладу, план кадрового забезпечення міжнародних програм навчання військовослужбовців та працівників Збройних Сил України у військових навчальних закладах іноземних держав у 2017 році, включає в себе і підготовку в балтійських військових навчальних закладах. Так, у Балтійському оборонному коледжі (м. Тарту, Естонія) українські військовослужбовці підвищуватимуть кваліфікацію з питань воєнної безпеки та оборони за програмами підготовки офіцерів об'єднаних командувань та генеральних штабів (*Joint Command and General Staff Course (JCGSC)*) та вищого командного складу (*Higher Command Studies Course*); у Військовій академії Литовської Республіки імені генерала Йонаса Жемайтиса (м. Вільнюс, Литва) проходитиме курс підготовки молодших штабних офіцерів Сухопутних військ (*Junior Staff Officer Course*) спеціально для підвищення кваліфікації офіцерського складу з

питань бойового застосування підрозділів родів військ СВ ЗС України, високомобільних десантних військ ЗС України, Сил спеціальних операцій ЗС України, підрозділів бойового, технічного та тилового забезпечення, які служитимуть у ЛИТПОЛУКРБРИГ, також вони проходять мовні курси з підвищення рівня володіння англійською мовою; у Мовній школі Національних Збройних Сил Латвійської Республіки (м. Рига, Латвія), українські військовослужбовці удосконалюватимуть свої знання на курсах вивчення англійської мови (*English Language Training Course*).

Також, у лютому 2017 року, відбулася зустріч представників УКРОБОРОНПРОМу з відповідними литовськими інституціями щодо поглиблення військово-технічного співробітництва, а також визначено перспективні напрямки інвестування у спільні проекти оборонного характеру обох країн. І відповідно у жовтні цього ж року оборонний комплекс України представлятиме власні досягнення на міжнародній виставці військової техніки та озброєння, що відбудеться у жовтні в Литві.

Однак, не менш важливою є і реабілітація українських військових та підтримка вимушених українських біженців. У 2017 році Латвія уже надала Україні 23 тонни гуманітарної допомоги у східні території України. Також Надзвичайний та Повноважний посол Латвії в Україні Ю. Пойканс у лютому провів дводенну офіційну зустріч в рамках співпраці з Національною Гвардією України, з місцевими органами самоврядування, громадськими організаціями [51].

Загалом Латвія займає позицію допомоги біженцям, лікування та психологічної реабілітації поранених українських військових, лікування яких частково фінансує з власного бюджету. Вартість допомоги, яку Латвія передала Україні уже перевищує 1,5 млн. євро. Це обладнання для лікарень, предмети першої необхідності для військових на передовій, допомога родинам переселенців і з зони проведення АТО. У цих проектах задіяні громадські організації, що діють на території Латвії, найбільшою з яких є «SOS допомога Україні».

Продовжуючи співпрацювати у різноманітних площинах забезпечення миру та спокою, 6–7 квітня 2017 року у Києві проходив 10 безпековий форум за участі також і Ю. Ратаса прем'єр-міністра Естонії, Т. Рийваса, віце-спікера парламенту Естонії, прем'єр-міністра Естонії (2014–2016); Р. Каробліса, міністра національної оборони Литви, С. Скверняліса, прем'єр-міністра Литви, А. Кубілюса, члена Сейму, прем'єр-міністра Литви (2008–2012) та М. Кучінкіса, прем'єр-міністра Латвії. Однак, це не вперше, що представники балтійських країн беруть участь у подібних заходах. Особливо активними і представницькими такі зустрічі стали з 2015 року, тобто з 8-го Київського безпекового форуму, і з того часу проблема безпеки та підтримки балтійськими країнами знаходить вирішення і у підтримці на більш широкому міжнародному рівні, яким сьогодні можна вважати «Новий європейський план для України», або як його уже охрестили у пресі за відомою аналогією – «план Маршалла».

Цей план був озвучений колишнім прем'єр-міністром Литви А. Кубілюсом, саме на 10-му Київському безпековому форумі, і про що не забула згадати у своєму виступі Л. Шевцова, представник Британського Chatman House. Сьогодні основними пріоритетами є фінансова допомога Україні, що дозволить нашій державі стати економічно сильнішою, чого на думку А. Кубілюса, зовсім не бажає В.Путін [52]. Остаточна доля вказаного плану має вирішитися на самміті «Східного партнерства» наприкінці листопада у Брюсселі. З цього приводу 7–8 вересня Міністр закордонних справ України П. Клімкін перебував з робочим візитом в Естонській Республіці, яка до кінця 2017 року головує у Раді ЄС. Ця зустріч має насамперед важливе значення для безпекової політики України, адже метою є залучення країн Східного Партнерства до співпраці. У своїх розмовах із главою зовнішньополітичного відомства Естонської Республіки С. Міксером, П. Клімкін, наголошував на російській пропаганді, постійних загрозах кібератак, необхідності постійно зміцнювати кордон та внутрішню безпеку тощо [53]. Подібна тема була піднята і при зустрічі П. Клімкіна 29–30 вересня 2017 року під час робочого візиту до

Латвійської Республіки з Віце-президентом Єврокомісії з питань євро і соціального діалогу В. Домбровскісом в інтерактивній дискусії «Україна: східний форпост Європи» та з Міністром закордонних справ Литовської Республіки Л. Лінкявічюсом під час тематичної сесії «Україна: майбутні альтернативи». Усі були учасниками «Ризької конференції 2017» [54].

Однак, безпосередня військова співпраця України та країни Балтії все таки відбувається на рівні військових відомств та на полігонах. Тим паче, що з лютого 2017 року на Яворівському полігоні розпочалися тренування у рамках «Об'єднаної багатонаціональної тренувальної групи – Україна» (JMTG-U), де тренування проводять військові інструктори ЗС США, Канади, Великобританії, Данії, Литви та Польщі. Цьогоріч командування штабом місії перебрала бойова група 45-ої піхотної бригади Національної гвардії США (штат Оклахома) [55]. Загалом таке командування зберігатиметься до 2020 року, тоді планується, що українські військові уже самостійно зможуть вести командування групою.

Також, 19 травня 2017 року з офіційним візитом Литву відвідав Міністр оборони України С. Полторак. Під час зустрічі з литовського боку пролунало запевнення розширити співпрацю у сферах демократичного контролю збройних сил, кібербезпеки і освітніх програм. Також Литва виступила з ініціативою збільшити кількість військових інструкторів для потреб ЗС України [56]. За активну підтримку України та її обороноздатності Литва отримала схвальні відгуки не лише з українського боку, їх висловив і президент США Д. Трамп [57].

Черговий виток у військовій співпраці та нових домовленостях припав на серпень 2017 року. У переддень 26-річниці незалежності України відбулася зустріч Секретаря Ради національної безпеки й оборони України О. Турчинов із Міністром оборони Естонської Республіки Ю. Луйком. У ході зустрічі останній наголосив, що «...Естонія високо цінує співпрацю з Україною і сподівається і надалі поглиблювати двостороннє співробітництво» [58]. Балтійські країни насправді активно підтримують Україну в контексті євроінтеграції та протидії

російської агресії. Наприклад, Естонія – це країна, яка в перерахунку на душу населення, найбільше допомагає Україні. Також балтійські країни виділяють кошти для підтримки реформ в Україні, а також на лікування і реабілітацію українських бійців, сімей та дітей із зони АТО. Вони допомагають тримати санкційний фронт і лобіюють посилення співпраці України з НАТО. Про що і йшлося у розмові 23 серпня 2017 року Президента України з Міністром оборони Литовської Республіки Р. Кароблісом, Міністром оборони Латвійської Республіки Р. Бергманісом, Міністром оборони Естонської Республіки Ю. Луйком та Міністром оборони Чорногорії П. Бошковичем. Співрозмовники також обговорили широке коло питань розвитку відносин у військово-технічній сфері та зміцненні оборонного потенціалу нашої держави в умовах протидії російських агресії [59].

Наступного дня, 24 серпня, на Хрещатику під час параду до Дня Незалежності України серед парадних розрахунків головною вулицею країни пройшли армії із Естонії, Литви та Латвії. Замикали ходу українські військові-десантники зі складу спільної Литовсько-польсько-української бригади. Набувши повної бойової готовності, наприкінці минулого року бригада і надалі бере участь у військових вишколах, серед яких штабне навчання «Brave Brother» у рамках провебдення «Dragon-17», «Rapid Trident-17» [60], які проводилися в Україні та «Saber Guardian-17» [61] – в Угорщині, Румунії та Болгарії.

Також, цього року 5 жовтня, міністри оборони Польщі А. Мацєревич, Литви Р. Каробліс та України С. Полторак у Любліні з нагоди урочистих заходів, присвячених 2 річниці створення Литовсько-Польсько-Української бригади, підписали тристоронню угоду, що передбачає надання бригаді імені Великого гетьмана Литовського Костянтина Острозького, а також створення правової бази, яка дозволить бригаді брати участь у міжнародних операціях. Покровителем бригади Острозький став, завдяки вдалому командуванню польсько-литовських сил під час війни з Росією, кульмінацією якої стала

переможна битва під Оршею у 1514 році. Водночас новий статус бригади дозволить їй брати участь у миротворчих операціях і у Східній Європі.

Водночас з початком жовтня в Україні перебуває група литовських військових інструкторів із Драгунського батальйону в Клайпеді. Це вже друга група військових, що складається з представників Драгунського батальйону. Протягом двох місяців на Яворівському полігоні (Львівська область) литовські військові будуть навчати українців планування операцій, проводити й оцінювати навчання, стрільби та інше. Адже литовські військові інструктори з серпня 2015 року беруть участь у підготовці українських військових [62].

Тож на сьогодні в умовах збройної агресії Російської Федерації щодо України та загрози безпеки та спокою у Європі, балтійські країни надають Україні військову і економічну допомогу, як в рамках НАТО так і на двосторонній основі. Це і поставка боєприпасів, які так потрібні ЗСУ на фронті, і допомога в лікуванні і реабілітації наших поранених воїнів, чисельність яких вимірюється уже кількома сотнями, і активна допомога у забезпеченні професійними експертами-консультантами з ведення бойових дій та тактичної медицини. Безпековий вимір відносин між нашими країнами, це також і створення унікального міжнародного військового формування ЛИТПОЛУКРБРИГУ, що дозволяє на практиці відпрацювати взаємодію і сумісність військових наших країн і є одним з найбільших і найбільш амбіцій проектів військового співробітництва.

Список використаних джерел та літератури

1. Корнієвський О. Національна безпека / О.Корнієвський // Політична енциклопедія. [Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.] – Київ: Парламентське видавництво, 2011. – С. 489; Горбулін В. П. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки: монографія / В.Горбулін, А.Качинський. – Київ: НІСД, 2010. – 288 с.; Горбулін В. Українська політика національної безпеки: актуальні виклики – актуальні

відповіді / Горбулін В., Литвиненко О// Дзеркало тижня. – 2009. – № 11 (739). 28 березня – 4 квітня; Богданович В. Ю. Воєнна безпека України: методологія дослідження та шляхи забезпечення / В.Богданович. – Київ, 2003. – 323 с.; Бірюченко А. Демократичний цивільний контроль над воєнною сферою у контексті національної безпеки України: дис. канд. пол. наук: 21.01.01. / Бірюченко Андрій Олександрович. – Київ, 2006. – 185 с.; Палій О. Національна безпека України в контексті євроатлантичної інтеграції: дис. канд. пол. наук: 21.01.01. / Палій Олександр Андрійович. – Київ, 2006. – 179 с. та ін.

2. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39.

3. Туряниця І. Українсько-литовське міждержавне співробітництво у політичній сфері (1991–2004 рр.) / І.Туряниця // Мандрівець. – 2013. – № 6. – С. 41–45.

4. Ліпкевич С. Я. Історичний досвід входження колишніх членів організації Варшавського договору та держав Балтії до НАТО (в контексті перспектив України): автореф. дис. канд. іст. наук /С.Я.Ліпкевич. – Нац. ун-т «Львівська політехніка». – Львів, 2007. – 19 с.; Ліпкевич С. Оборонна політика Латвійської республіки щодо інтеграції у північноатлантичний альянс / С.Ліпкевич // «Схід». – Донецьк, 2006. – № 5 (77); Замікула М.О. Євроатлантична інтеграція країн Балтії: досвід для України /М.Замікула // Актуальні проблеми міжнародних відносин : [зб. наук. пр]. – К., 2008. – Вип. 73. – ч. 2. – С. 233-235; Замікула М.О. Партнерство країн Балтії у форматі функціонування об'єднаних військових підрозділів /М.Замікула // Історичні і політологічні дослідження: Збірник наукових праць. –2009. – № 2. – С. 268; Замікула М.О. Євроатлантична інтеграція країн Балтії (1991–2004): автореф. дис. канд. іст. наук / М.О.Замікула. Д–онецьк. нац. ун-т, Донецьк, 2013. – 20 с. та ін.

5. President Viktor Yushchenko states hope for Ukraine's accession to NATO's map in November 2006. [Electronic Resource] – Mode of Access:

https://www.ukrinform.net/rubric-other_news/352111-president-viktor-yushchenko-states-hope-for-ukraines-accedence-to-natos-map-in-november-2006-73689.html

(Last Access: August 6, 2017). – Title from the Screen.

6. Президент Украины отбыл с двухдневным визитом в Литву для участия в Вильнюсской конференции «Общее видение общего соседства». [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish/article?art-id=35545683> (Дата обращения: 06.08.2017). – Название с экрана.

7. Віктор Ющенко і Валдас Адамкус відзначають високий рівень співробітництва України і Литви і наголошують на перспективності енергетичних і транспортних проєктів двох країн [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/411219-vktor-yushchenko-valdas-adamkus-vdznachayut-visokiy-rven-spvrobtnitstva-ukrani-litvi-nagoloshuyut-na-perspektivnost-energetichnih-transportnih-proektv-dvoh-kran-520408.html> (Дата звернення: 06.08.2017) – Назва з екрану.

8. Президенти України і Естонії підписали Спільну декларацію. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.unian.net/ukr/news/news-176699.html (Дата звернення: 06.08.2017). – Назва з екрану.

9. Схеффер: в 2009 году членов НАТО будет на две страны больше. Украины среди них нет. 13 ноября 2008 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://rus.newsru.ua/ukraine/13nov2008/cheferr.html> (Дата обращения: 01.09.2017). – Название с экрана.

10. List intencyjny w sprawie LITPOLUKRBRIG podpisany [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://archiwalny.mon.gov.pl/pl/artykul/8211> (Last Access: September 1, 2017). – Title from the Screen.

11. Оборонна політика: потреба реформ Збройних Сил України. Збірник матеріалів за результатами публічних консультацій [// За заг. ред. проф. Богатирьова Р. В.] – К.: Заповіт, 2011. –148 с.

12. Ukraine, Poland, Lithuania sign agreement to form joint peacekeeping

brigade [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/ukraine-poland-lithuania-sign-agreement-to-form-joint-peacekeeping-brigade-365316.html> (Last Access: September 2, 2017). – Title from the Screen.

13. Україна і Латвія обговорили військову співпрацю [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.unian.ua/society/364750-ukrajina-i-latviya-obgovorili-viyskovu-spivpratsyu.html> (Дата звернення: 02.09.2017). – Назва з екрану.

14. Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством оборони України та Міністерством охорони краю Литовської Республіки стосовно співробітництва в галузі військової географії від 15 жовтня 2010 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/440-078> (Дата звернення: 02.09.2017). – Назва з екрану.

15. Білоножко С.В. Західний вектор зовнішньої політики країн Балтії: шлях від незалежності до євроінтеграції / С.Білоножко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2015. – Вип. 44. – Т. 2. – С. 130–135.

16. Міністр оборони Естонії закликав Захід до санкцій щодо російських політиків і чиновників. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/103699> (Дата звернення: 02.09.2017). – Назва з екрану.

17. Гладиш М.Л. Безпекові аспекти зовнішньої політики країн Балтії /М.Гладиш // «Виклики політики безпеки: історія та сучасність: Збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції 16–18 червня 2016 р. – Львів: НАСВ, 2016. – С. 16–17.

18. Безпека країн Балтії: загрози Росії, можливості НАТО та фактор Білорусі [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ea-ua.info/main.php?parts_id=5&news_id=11058&news_show_type=1 (Дата звернення: 02.09.2017). – Назва з екрану.

19. Литва готова створити спільний батальйон з Україною і Польщею

[Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.obozrevatel.com/ukr/politics/95847-litva-gotova-stvoriti-spilnij-bataljon-z-ukrainoyu-i-polscheyu.htm> (Дата звернення: 02.09.2017). – Назва з екрану.

20. Бюлетень НАТО (липень 2016 р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу:

http://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_07/20160627_1607-factsheet-nato-ukraine-support-ukr.pdf (Дата звернення: 13.09.2017). – Назва з екрану.

21. Бетлій О. Аудит зовнішньої політики: Україна–Литва: дискусійна записка /О.Бетлій. – Київ, 2016. – 56 с.

22. Reviewing progress on enhancing defence education in Ukraine [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_139933.htm?selectedLocale=en (Last Access: September 13, 2017). – Title from the Screen.

23. У Міністерстві оборони України відбулася зустріч із представниками оборонного відомства Естонської Республіки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art-id=248074639> (Дата звернення: 05.10.2017). – Назва з екрану.

24. Естонія хоче поділитися з Україною досвідом кіберзахисту [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.unian.ua/world/1064133-estoniya-hoche-podilitisya-z-ukrajinoyu-dosvidom-kiberzahistu.html> (Дата звернення: 13.09.2017). – Назва з екрану.

25. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Литовської Республіки, Урядом Республіки Польща стосовно створення спільної військової частини: Закон України від 04.02.2015 р. № 143-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 13. – С. 89.

26. Ustawa z dnia 20 marca 2015 r. o ratyfikacji Umowy między Rządem Republiki Litewskiej, Rządem Rzeczypospolitej Polskiej i Gabinetem Ministrów

Ukrainy o utworzeniu wspólnej jednostki wojskowej, sporządzonej w Warszawie dnia 19 września 2014 r. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.dziennikustaw.gov.pl/DU/2015/648> (Last Access: September 13, 2017). – Title from the Screen.

27. Lenkijos Respublikos vyriausybės, Lietuvos Respublikos vyriausybės ir Ukrainos Ministrų Kabineto susitarimas dėl bendro karinio vieneto įsteigimo [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/d3338b10dde411e48b678a6bad30f55f> (Last Access: September 13, 2017). – Title from the Screen.

28. Угода між Урядом Литовської Республіки, Урядом Республіки Польща та Кабінетом Міністрів України стосовно створення спільної військової частини від 19.09.2014 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998-548> (Дата звернення: 05.10.2017). – Назва з екрану.

29. Maple Arch 14 – Enduring Relevance for a Multinational Exercise [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.army-armee.forces.gc.ca/en/news-publications/national-news-details-no-menu.page?doc=ex-maple-arch-14-enduring-relevance-for-a-multinational-exercise/i0dsjyht> (Last Access: September 13, 2017). – Title from the Screen.

30. Maple Arch 2015: Ukrainian servicemen took part in the Multinational Exercise [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.mil.gov.ua/en/news/2015/11/20/maple-arch-2015-ukrainian-servicemen-took-part-in-the-multinational-exercise> (Last Access: September 13, 2017). – Title from the Screen.

31. У Києві відбулося засідання спільної робочої групи Україна-НАТО з оборонно-технічного співробітництва [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/news/2017/06/15/u-kievi-vidbulosya-zasidannya-spilnoi-robochoi-grupi-ukraina-nato-z-oboronno-tehnichnogo-spivrobitnicztva> (Дата

звернення: 20.09.2017). – Назва з екрану.

32. Міністри оборони України, Польщі та країн Балтії підписали спільну заяву про співпрацю [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://dt.ua/POLITICS/ministri-oboroni-ukrayini-polschi-ta-krayin-baltiyyi-pidpisali-spilnu-zayavu-pro-spiivprasyu-194073-html> (Дата звернення: 20.09.2017). – Назва з екрану.

33. Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Литовської Республіки щодо реалізації заходів військової підготовки Збройних Сил України від 18 квітня 2016 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/440-091> (Дата звернення: 20.09.2017). – Назва з екрану.

34. Литва і надалі постачатиме Україні надлишки радянської зброї [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://milnavigator.com.ua> (Дата звернення: 20.09.2017). – Назва з екрану.

35. Коцюруба О.О. Концепція «smart defense» як вимушений тренд сучасного глобалізованого світу / О.Коцюруба // Проблеми міжнародних відносин: [зб. наук. праць / наук. ред. Канцелярук Б. та ін.]. – Київ: КиМУ, 2013. Вип. 6. – С. 99–111.

36. Поліковська Ю. Україна та Естонія планують спільні військові навчання у 2017 році [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zaxid.net/ukrayina_ta_estoniya_planuyut_spilni_viyskovi_navchannya_u_2017_n1401587 (Дата звернення: 20.09.2017). – Назва з екрану.

37. Військова делегація України ознайомила із структурою стратегічних комунікацій Естонії // Народна армія. – 2016. – Вересень [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://na.mil.gov.ua/36825-vijskova-delegatsiya-ukrayiny-oznajomylasya-iz-strukturey-strategichnyh-komunikatsij-estoniyi> (Дата звернення: 20.09.2017). – Назва з екрану.

38. Про Заяву Верховної Ради України Про відсіч збройній агресії

Російської Федерації та подолання її наслідків: Постанова Верховної Ради України від 21 квітня 2015 року № 337–VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 22. – С. 153.

39. Бетлій О. Розбудова безпекової та оборонної співпраці / О.Бетлій // Аудит зовнішньої політики: Україна–Литва. Дискусійна записка. – Київ, 2016. – С. 30–37.

40. Степан Полторак: ЛитПолУкрбриг – це практичний внесок наших країн у спільну європейську безпеку [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248705753 (Дата звернення: 20.09.2017). – Назва з екрану.

41. Військовослужбовці ЛИТПОЛУКРБРИГ у Любліні розпочали перше спільне навчання «Brave Band» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/news/2016/02/01/vijskovosluzhbovczi-litpolukrbrig-u-lyublini-rozpochali-pershe-spilne-navchannya-brave-band--> (Дата звернення: 20.09.2017). – Назва з екрану.

42. Командування ЛИТПОЛУКРБРИГ проходить новий тренувальний екзамен [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/news/2016/03/23/komanduvannya-litpolukrbrig-prohodit-novij-trenavalnij-ekzamen--> (Дата звернення: 27.09.2017). – Назва з екрану.

43. У Польщі розпочалися навчання НАТО «Анаконда-2016» // International Weekly. – 2016. – № 10. – С. 17.

44. Міжнародне навчання «Кленова арка – 2016» стартувало на Львівщині [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/news/2016/11/07/mizhнародne-navchannya-klenova-arka-%E2%80%93-2016-startovalo-na-lvivshhini> (Дата звернення: 27.09.2017). – Назва з екрану.

45. Розпочалося міжнародне сертифікаційне навчання «Common Challenge – 16» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/news/2016/12/11/rozpochalosya-mizhнародne-sertifikacijne->

navchannya-common-challenge-16 (Дата звернення: 27.09.2017). – Назва з екрану.

46. Робочий візит Президента Литовської Республіки Далі Грибаускайте до України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/53127-robochij-vizit-prezidenta-litovsykoji-respubliki-dali-gribauskajte-do-ukrajini> (Дата звернення: 27.09.2017). – Назва з екрану.

47. Держсекретар МЗС України отримав запевнення Латвії у підтримці України і необхідності продовження санкцій до повного виконання Москвою Мінських домовленостей [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://council.mfa.gov.ua/ua/press-center/mfa-news/54665-derzhavnij-sekretar-mzs-ukrajini-v-rizi-otrimav-zapevnennya-latviji-u-pidtrimci-ukrajini> (Дата звернення: 27.09.2017). – Назва з екрану.

48. Joint statement by President of Estonia Kersti Kaljulaid and President of Ukraine Petro Poroshenko [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.president.gov.ua/en/news/spilna-zayava-prezidentiv-ukrayini-petra-poroshenka-i-estons-39686> (Last Access: September 27, 2017). – Title from the Screen.

49. President about the Ukraine-Latvia cooperation: We share a common commitment to European values [Electronic Resource] - Mode of Access: <http://www.president.gov.ua/news/nas-obyednuye-spilna-viddanist-yevropejskim-cinnostyam-prezi-40794> (Last Access: September 27, 2017). – Title from the Screen.

50. Російській агресії ми можемо протистояти лише об'єднавши зусилля – Президент [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/rosijskij-agresiyi-mi-mozhemo-protistoyati-lishe-obyednavshi-40782> (Дата звернення: 01.10.2017). – Назва з екрану.

51. Павло Жебрівський зустрівся з делегацією Латвійської Республіки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://snip.net.ua/20170222/pavlo->

zhebrivskij-zustrivsyia-z-delegatsiyeyu-latvijskoyi-respubliky (Дата звернення: 01.10.2017). – Назва з екрану.

52. Банахевич Ю. Андрюс Кубілюс, экс-прем'єр-міністр Литви: Захід не повинен дозволити Путіну виграти битву в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2304574-andrus-kubilus-ekspremeministr-litvi.html> (Дата звернення: 01.10.2017). – Назва з екрану.

53. Міністр закордонних справ України Павло Клімкін провів зустріч з Міністром закордонних справ Естонської Республіки Свенном Міксером у рамках його робочого візиту в Україну [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/59726-ministr-zakordonnih-sprav-ukrajini-pavlo-klimkin-proviv-zustrich-z-ministrom-zakordonnih-sprav-jestonsykoji-respubliki-svenom-mikserom-u-ramkah-jogo-robochogo-vizitu-v-ukrajinu> (Дата звернення: 05.10.2017). – Назва з екрану.

54. Павло Клімкін перебуватиме з робочим візитом в Латвійській Республіці [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/60126-pavlo-klimkin-perebuvatime-z-robochim-vizitom-v-latvijskij-respublici> (Дата звернення: 05.10.2017). – Назва з екрану.

55. JMTG-U: На Львівщині розпочався черговий етап підготовки підрозділів ЗС України за участі іноземних інструкторів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/news/2017/02/02/jmtg-u-na-lvivshhini-rozpochavsya-chergovij-etap-pidgotovki-pidrozdiliv-zs-ukraini-za-uchasti-inozemnih-instruktoriv> (Дата звернення: 05.10.2017). – Назва з екрану.

56. Литва планує збільшити кількість військових інструкторів в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/1931091-litva-planue-zbilshiti-kilkist-viyskovih-instruktoriv-v-ukrajini.html> (Дата звернення: 05.10.2017). – Назва з екрану.

57. Trump congratulates Lithuania, with focus on Ukraine, defense spending, fighting ISIS [Electronic Resource] – Mode of Access:

https://www.baltictimes.com/trump_congratulates_lithuania__with_focus_on_ukraine__defense_spending__fighting_isis (Last Access: October 5, 2017). – Title from the Screen.

58. Secretary of the NSDC of Ukraine Oleksandr Turchynov held a meeting with Minister of Defense of the Republic of Estonia Juri Luik [Electronic Resource] - Mode of Access: <http://www.rnbo.gov.ua/news/2861.html> (Last Access: October 5, 2017). – Title from the Screen.

59. Президент України провів зустріч з міністрами оборони Литви, Латвії, Естонії та Чорногорії [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-proviv-zustrich-z-ministrami-oboroni-litv-42850> (Дата звернення: 05.10.2017). – Назва з екрану.

60. На Львівщині стартували українсько-американські командно-штабні навчання «Репід Трайдент–2017» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://loda.gov.ua/news?id=30205> (Дата звернення: 05.10.2017). – Назва з екрану.

61. Kershner A. (USAREUR) Exercise Saber Guardian 2017 to take place in July [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.army.mil/article/188997/exercise-saber-guardian-2017-to-take-place-in-july> (Last Access: October 5, 2017). – Title from the Screen.

62. Jareckas R. Soldiers of the Hussar Battalion deployed to serve as part of the Joint Multinational Training Group-Ukraine [Electronic Resource] - Mode of Access: http://kam.lt/en/news_1098/current_issues/soldiers-of-the-hussar-battalion-deployed-to-serve-as-part-of-the-joint-multinational-training-group-ukraine.html (Last Access: October 5, 2017). – Title from the Screen.

References

1. KORNIIEVSKYI, O. (2011) *Natsionalna bezpeka. Politychna entsyklopediia*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, P. 489; HORBULIN, V.; KACHYNSKYI, A. (2010) *Stratehichne planuvannia: vyrishennia problem natsionalnoi bezpeky*. Kyiv: Natsionalny instytut stratehichnykh doslidzen;

HORBULIN V., LYTUVYENKO, O. (2009) Ukrainska polityka natsionalnoi bezpeky: aktualni vyklyky – aktualni vidpovidy. *Dzerkalo tyzhnia*, 11 (739), 28th Mar. – 4th Apr.; BOHDANOVYCH, V. (2003) *Voienna bezpeka Ukrainy: metodolohiia doslidzhennia ta shliakhy zabezpechennia*. Kyiv; BIRIUCHENKO, A. (2006) *Demokratychnyi tsyvilnyi kontrol nad voiennoiu sferoiu u konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy*: Unpublished thesis (PhD). Kyiv: Natsionalnyi instytut problem mizhnarodnoi bezpeky; PALIY, O. (2006) *Natsionalna bezpeka Ukrainy v konteksti yevroatlantlychnoi intehratsii*. Unpublished thesis (PhD) Kyiv: Natsionalnyi instytut problem mizhnarodnoi bezpeky.

2. VERKHOVNA RADA UKRAINY (2003) Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 19 chervnia 2003 r. Nr. 964–IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 39.

3. TURIANYTSIA, I. (2013) Ukrainsko-lytovske mizhderzhavne spivrobitnytstvo u politychnii sferi (1991–2004 rr.). *Mandrivets*, 6, P. 41–45.

4. LIPKEVYCH, S. (2007) *Istorychnyj dosvid vkhodzhennia kolyshnykh chleniv orhanizatsii Varshavskoho dohovoru ta derzhav Baltii do NATO (v konteksti perspektyv Ukrainy)*. Unpublished thesis (PhD). Lviv: Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnika»; LIPKEVYCH, S. (2006) *Oboronna polityka Latviiskoi respubliky shchodo intehratsii u pivnichnoatlantlychni alyians*. *Skhid*, 5(77); ZAMIKULA, M. (2008) *Yevroatlantlychna intehratsiia krain Baltii: dosvid dlia Ukrainy*. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 73, vol. 2, P. 233-235; ZAMIKULA, M. (2009) *Partnerstvo krain Baltii u formati funktsionuvannia obiednanykh viiskovykh pidrozdiliv*. *Istorychni i politolohichni doslidzhennia*, 2, P. 268; ZAMIKULA, M. (2013) *Yevroatlantlychna intehratsiia krain Baltii (1991–2004)*. Unpublished thesis (PhD). Donetsk: Donetskyyi natsionalnyi universytet.

5. President Viktor Yushchenko states hope for Ukraine's accedence to NATO's map in November 2006 (2006) *Ukrinform*. [Online] – Available from: https://www.ukrinform.net/rubric-other_news/352111-president-viktor-yushchenko-states-hope-for-ukraines-accedence-to-natos-map-in-november-2006-73689.html

(Accessed: August 6, 2017).

6. Prezident Ukrainy otbyl s dvukhdnevnyim vizitom v Litvu dlia uchastiia v Vilniuskoii konferentsii “Obshchee videnie obshchego sosestva” (2006) *Ukrinform*. [Online] – Available from: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish/article?art-id=35545683> (Accessed: August 6, 2017).

7. Viktor Yushchenko i Valdas Adamkus vidznachaiut vysoky riven spivrobitnytstva Ukrainy i Lytvy i naholoshuiut na perspektyvnosti enerhetychnykh i transportnykh proektiv dvokh krain (2006) *Ukrinform*. [Online] - Available from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/411219-vktor-yushchenko-valdas-adamkus-vdznachayut-visokiy-rven-spvrobnitstva-ukrani-litvi-nagoloshuyut-na-perspektivnost-energetichnih-transportnih-proektiv-dvoh-kran-520408.html> (Accessed: August 6, 2017).

8. Prezydenty Ukrainy i Estonii pidpysaly Spilnu deklaratsiiu (2006) *UNIAN*. [Online] – Available from: <http://www.unian.net/ukr/news/news-176699.html> (Accessed: August 6, 2017).

9. Skheffer: v 2009 godu chlenov NATO budet na dve strany bolshe. Ukrainy sredi nikh net (2008) *NEWSru.ua*. [Online] – Available from: <http://rus.newsru.ua/ukraine/13nov2008/cheferr.html> (Accessed: August 6, 2017).

10. ROCHOWICZ, R. (2009) List intencyjny w sprawie LITPOLUKRBRIG podpisany. *Ministerstwo Obrony Narodowej*. [Online] – Available from: <http://archiwalny.mon.gov.pl/pl/artykul/8211> (Accessed: August 6, 2017).

11. BOHATYRIOV, R. (ed) (2011) *Oboronna polityka: potreba reform Zbroinykh Syl Ukrainy. Zbirnyk materialiv za rezultatamy publichnykh konsultatsii*. Kyiv: Zapovit.

12. Ukraine, Poland, Lithuania sign agreement to form joint peacekeeping brigade (2014) *Kyivpost*. [Online] – Available from: <https://www.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/ukraine-poland-lithuania->

sign-agreement-to-form-joint-peacekeeping-brigade-365316.html (Accessed: September 2, 2017).

13. Ukraina i Latvii obhovoryly viiskovu spivpratsiu (2010) UNIAN. [Online] – Available from: <https://www.unian.ua/society/364750-ukrajina-i-latviya-obgovorili-viyskovu-spivpratsyu.html> (Accessed: September 2, 2017).

14. MINISTERSTVO OBORONY UKRAINY (2010) Memorandum pro vzaiemorozuminnia mizh Ministerstvom oborony Ukrainy ta Ministerstvom okhorony kraiu Lytovskoi Respubliky stosovno spivrobotnytstva v haluzi viiskovoi heohrafii vid 15 zhovtnia 2010 roku. *Verkhovna Rada Ukrainy*. [Online] – Available from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/440-078> (Accessed: September 2, 2017).

15. BILONOZHKO, S. (2015) Zakhidnyi vektor zovnishnioi polityky krain Baltii: shliakh vid nezalezhnosti do yevrointehratsii. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizhskoho natsionalnoho universytetu*. 44, vol. 2, P. 130–135.

16. Ministr oborony Estonii zaklykav Zakhid do sanktsii shchodo rosiiskykh politykiv i chynovnykiv (2014) *Tyzhden.ua*. [Online] – Available from: <http://tyzhden.ua/News/103699> (Accessed: September 2, 2017).

17. HLADYSH, M. (2016) Bezpekovi aspekty zovnishnioi polityky krain Baltii. *Vyklyky polityky bezpeky: istoriia ta suchasnist. Proceedings of International scientific conference, 16-18 June 2016*. Lviv: Natsionalna akademiia sukhoputnykh viisk, P. 16–17.

18. Bezpeka krain Baltii: zahrozy Rosii, mozhyvosti NATO ta faktor Bilorusi (2015) *Ea-Ua.info. Evroatlantychna Ukraina*. [Online] - Available from: http://www.ea-ua.info/main.php?parts_id=5&news_id=11058&news_show_type=1 (Accessed: September 2, 2017).

19. Lytva hotova stvoryty spilnyi batalion z Ukrainoiu i Polshcheiu (2014) *Obozrevatel.ua*. [Online] – Available from: <https://www.obozrevatel.com/ukr/politics/95847-litva-gotova-stvoriti-spilnij-bataljon-z-ukrainoyu-i-polscheyu.htm> (Accessed: September 2, 2017).

20. NATO. PUBLIC DIPLOMACY DIVISION (2016) *Pidtrymka Ukrainy*

z boku NATO. *Byuleten* (lypen 2016 r.). [Online] Available from: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_07/20160627_1607-factsheet-nato-ukraine-support-ukr.pdf (Accessed: September 13, 2017).

21. BETLIY, O. (2016) *Audyt zovnishnoi polityky: Ukraina–Lytva: dyskusiina zapyska*. Kyiv: Instytut svitovoi polityky.

22. Reviewing progress on enhancing defence education in Ukraine (2016) *NATO* [Online] – Available from: http://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_139933.htm?selectedLocale=en (Accessed: September 13, 2017).

23. U Ministerstvi oborony Ukrainy vidbulasia zustrich iz predstavnykamy oboronnoho vidomstva Estonskoi Respubliki (2015) *Uriadovi portal*. [Online] - Available from: <http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art-id=248074639> (Accessed: October 5, 2017).

24. Estoniia khoche podilytysia z Ukrainoiu dosvidom kiberzakhystu (2015) *UNIAN*. [Online] – Available from: <https://www.unian.ua/world/1064133-estoniya-hoche-podilitysya-z-ukrajinoju-dosvidom-kiberzahistu.html> (Accessed: September 2, 2017).

25. PREZYDENT UKRAINY PETRO POROSHENKO (2015) *Zakon Ukrainy “Pro ratyfikatsiiu Uhody mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy ta Uriadom Lytovskoi Respubliki, Uriadom Respubliki Polshcha stosovno stvorennia spilnoi viiskovoi chastyny”* vid 04.02.2015 r. Nr. 143-VIII. *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrainy*, 13, P. 89.

26. PREZYDENT RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ BRONISLAW KOMOROWSKI (2015) *Ustawa z dnia 20 marca 2015 r. o ratyfikacji Umowy między Rządem Republiki Litewskiej, Rządem Rzeczypospolitej Polskiej i Gabinetem Ministrów Ukrainy o utworzeniu wspólnej jednostki wojskowej, sporządzonej w Warszawie dnia 19 września 2014 r.* *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. [Online] – Available from: <http://www.dziennikustaw.gov.pl/DU/2015/648> (Accessed: September 13, 2017).

27. LIETUVOS RESPUBLIKOS VYRIAUSYBĖS (2014) Lenkijos Respublikos vyriausybės, Lietuvos Respublikos vyriausybės ir Ukrainos Ministrų Kabineto susitarimas dėl bendro karinio vieneto įsteigimo. TAR, 2015-04-08, Nr. 5398. *Teisės aktų registras*. [Online] – Available from: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/d3338b10dde411e48b678a6bad30f55f> (Accessed: September 13, 2017).

28. KABINET MINISTRIV UKRAINY (2014) Uhoda mizh Uriadom Lytovskoi Respubliky, Uriadom Respubliky Polshcha ta Kabinetom Ministriv Ukrainy stosovno stvorennia spilnoi viiskovoyi chastyny vid 19.09.2014 r. *Verkhovna Rada Ukrainy*. [Online] – Available from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_548 (Accessed: October 5, 2017).

29. STEWART, E. (2014) Maple Arch 14 – Enduring Relevance for a Multinational Exercise. *Canadian Army*. [Online] – Available from: <http://www.army-armee.forces.gc.ca/en/news-publications/national-news-details-no-menu.page?doc=ex-maple-arch-14-enduring-relevance-for-a-multinational-exercise/i0dsjyht> (Accessed: September 13, 2017).

30. MINISTRY OF DEFENSE OF UKRAINE (2015) Maple Arch 2015: Ukrainian servicemen took part in the Multinational Exercise. *Ministry of Defense of Ukraine*. [Online] – Available from: <http://www.mil.gov.ua/en/news/2015/11/20/maple-arch-2015-ukrainian-servicemen-took-part-in-the-multinational-exercise> (Accessed: September 13, 2017).

31. MINISTERSTVO OBORONY UKRAINY (2017) U Kyievi vidbulosia zasedannia spilnoi robochoi hrupy Ukraina-NATO z oboronno-tehniknoho spivrobotnytstva. *Ministry of Defense of Ukraine*. [Online] – Available from: <http://www.mil.gov.ua/news/2017/06/15/u-kievi-vidbulosya-zasedannya-spilnoi-robochoi-grupi-ukraina-nato-z-oboronno-tehniknogo-spivrobotnicztva> (Accessed: September 20, 2017).

32. Ministry obrony Ukrainy, Polshchi ta krain Baltii pidpysaly spilnu zaiavu pro spivpratsiu (2015) *ZN,UA*. [Online] – Available from:

<https://dt.ua/POLITICS/ministri-oboroni-ukrayini-polschi-ta-krayin-baltiyyi-pidpisali-spilnu-zayavu-pro-spiivpracyu-194073-html> (Accessed: September 20, 2017).

33. MINISTERSTVO OBORONY UKRAINY (2016) Memorandum pro vzaiemorozuminnia mizh Ministerstvom oborony Ukrainy ta Ministerstvom natsionalnoi oborony Lytovskoi Respubliki shchodo realizatsii zakhodiv viiskovoi pidhotovky Zbroinykh Syl Ukrainy vid 18 kvitnia 2016 r. *Verkhovna Rada Ukrainy*. [Online] – Available from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/440-091> (Accessed: September 20, 2017).

34. Lytva i nadali postachatyme Ukraini nadlyshky radianskoi zbroi (2017) *Viiskovyi navihator Ukrainy*. [Online] – Available from: <http://milnavigator.com.ua> (Accessed: September 20, 2017).

35. KOTSIURUBA, O. (2013) Kontsepsiia «smart defense» yak vymushenyi trend suchasnoho hlobalizovanoho svitu. *Problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 6. P. 99–111.

36. POLIKOVSKA, Y. (2016) Ukraina ta Estoniia planuiut spilni viiskovi navchannia u 2017 rotsi. *Zaxid.net*. [Online] – Available from: https://zaxid.net/ukrayina_ta_estoniya_planuyut_spilni_viiskovi_navchannya_u_2017_n1401587 (Accessed: September 20, 2017).

37. Viiskova delehatsiia Ukrainy oznajomylasia iz strukturoiu stratehichnykh komunikatsii Estonii (2016) *Narodna armia*. [Online] – Available from: <http://na.mil.gov.ua/36825-vijskova-delegatsiya-ukrayiny-oznajomylasya-iz-strukturoyu-strategichnyh-komunikatsij-estoniyi> (Accessed: September 20, 2017).

38. VERKHOVNA RADA UKRAINY (2015) Pro zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy “Pro vidsich zbroinii ahresii Rosiiskoi Federatsii ta podolannia yii naslidkiv”. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 21 kvitnia 2015 roku Nr. 337–VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 22, P.153.

39. BETLIY, O. (2016) *Audyt zovnishnoi polityky: Ukraina–Lytva. Diskusiina zapyska*. Kyiv: Instytut svitovoi polityky, P. 30–37.

40. Stepan Poltorak: LytPolUkrbryh – tse praktychnyi vnesok nashykh krain

u spilnu yevropeisku bezpeku (2015) *Uriadovyi portal*. [Online] – Available from: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248705753 (Accessed: September 20, 2017).

41. MINISTERSTVO OBORONY UKRAINY (2016) Viiskovosluzhbovtsi LITPOLUKRBRYH u Liublani rozpochaly pershe spilne navchannia «Brave Band». *Ministry of Defense of Ukraine*. [Online] – Available from: <http://www.mil.gov.ua/news/2016/02/01/vijskovosluzhbovczi-litpolukrbrig-u-lyublani-rozpochali-pershe-spilne-navchannya-brave-band--> (Accessed: September 20, 2017).

42. MINISTERSTVO OBORONY UKRAINY (2016) Komanduvannia LITPOLUKRBRYH prokhodyt novyi trenuvalnyi ekzamen. *Ministry of Defense of Ukraine*. [Online] – Available from: <http://www.mil.gov.ua/news/2016/03/23/komanduvannya-litpolukrbrig-prohodit-novij-trenuvalnij-ekzamen--> (Accessed: September 20, 2017).

43. U Polshchi rozpochalysia navchannia NATO «Anakonda-2016» (2016) *International Weekly*, 10, P. 17.

44. MINISTERSTVO OBORONY UKRAINY (2016) Mizhnarodne navchannia «Klenova arka – 2016» startovalo na Lvivshchyni. *Ministry of Defense of Ukraine*. [Online] – Available from: <http://www.mil.gov.ua/news/2016/11/07/mizhnarodne-navchannya-klenova-arka-%E2%80%93-2016-startovalo-na-lvivshhyni> (Accessed: September 20, 2017).

45. MINISTERSTVO OBORONY UKRAINY (2016) Rozpochalosia mizhnarodne sertyfikatsiine navchannia «Common Challenge–16». *Ministry of Defense of Ukraine*. [Online] – Available from: <http://www.mil.gov.ua/news/2016/12/11/rozpochalosya-mizhnarodne-sertifikacijne-navchannya-common-challenge-16> (Accessed: September 27, 2017).

46. MINISTERSTVO ZAKORDONNYKH SPRAV UKRAINY (2016) Robochyj vizyt Prezydenta Lytovskoi Respubliki Dali Hribauskaite do Ukrainy. *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*. [Online] – Available from:

<http://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/53127-robochij-vizit-prezidenta-litovsykoji-respubliki-dali-gribauskaite-do-ukrajini> (Accessed: September 27, 2017).

47. Derzhsekretar MZS Ukrainy otrymav zapevnennia Latvii u pidtrymtsi Ukrainy i neobkhidnosti prodovzhennia sanktsii do povnoho vykonannia Moskvoiu Minskykh domovlenosti (2017) *Hromadska rada pry Ministerstvi zakordonnykh sprav Ukrainy*. [Online] – Available from: <http://council.mfa.gov.ua/ua/press-center/mfa-news/54665-derzhavnij-sekretar-mzs-ukrajini-v-rizi-otrimav-zapevnennya-latviji-u-pidtrimci-ukrajini> (Accessed: September 27, 2017).

48. PRESIDENT OF UKRAINE PETRO POROSHENKO (2017) Joint statement by President of Estonia Kersti Kaljulaid and President of Ukraine Petro Poroshenko. *President of Ukraine. Petro Poroshenko. Official web-site*. [Online] – Available from: <http://www.president.gov.ua/en/news/spilna-zayava-prezidentiv-ukrajini-petra-poroshenka-i-estons-39686> (Accessed: September 27, 2017).

49. PRESIDENT OF UKRAINE PETRO POROSHENKO (2017) President about the Ukraine-Latvia cooperation: We share a common commitment to European values. *President of Ukraine. Petro Poroshenko. Official web-site*. [Online] – Available from: <http://www.president.gov.ua/news/nas-obyednuye-spilna-viddanist-yeuropejskim-cinnostyam-prezi-40794> (Accessed: September 27, 2017).

50. PRESIDENT OF UKRAINE PETRO POROSHENKO (2017) President: We can counter Russian aggression only with joint efforts. *President of Ukraine. Petro Poroshenko. Official web-site*. [Online] – Available from: <http://www.president.gov.ua/news/rosijskij-agresiyi-mi-mozhemo-protistoyati-lishe-obyednavshi-40782> (Accessed: October 1, 2017).

51. Pavlo Zhebrivskyi zustrivsia z delehatsiieiu Latviiskoi Respubliky (2017) *Snip.net.ua*. [Online] – Available from: <http://snip.net.ua/20170222/pavlo-zhebrivskij-zustrivsyia-z-delegatsiyeyu-latvijskoyi-respubliky> (Accessed: October 1, 2017).

52. BANAKHEVICH, Y. (2017) Andrius Kubilius, eks-premier-ministr

Lytvy: Zakhid ne povynen dozvolyty Putinu vyhraty bytvu v Ukraini. *Ukrinform.ua*. [Online] – Available from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2304574-andrus-kubilus-ekspremierministr-litvi.html> (Accessed: October 1, 2017).

53. MINISTERSTVO ZAKORDONNYKH SPRAV UKRAINY (2017) Ministr zakordonnykh sprav Ukrainy Pavlo Klimkin proviv zustrich z Ministrom zakordonnykh sprav Estonskoi Respubliki Svenom Mikserom u ramkakh joho robochoho vizytu v Ukrainu. *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*. [Online] - Available from: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/59726-ministr-zakordonnih-sprav-ukrajini-pavlo-klimkin-proviv-zustrich-z-ministrom-zakordonnih-sprav-jestonsykoji-respubliki-svenom-mikserom-u-ramkah-jogo-robochogo-vizitu-v-ukrajinu> (Accessed: September 30, 2017).

54. MINISTERSTVO ZAKORDONNYKH SPRAV UKRAINY (2017) Pavlo Klimkin perebuvatyme z robochym vizytom v Latviiskii Respublitsi. *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*. [Online] – Available from: <http://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/60126-pavlo-klimkin-perebuvatime-z-robochim-vizitom-v-latvijskij-respublici> (Accessed: October 5, 2017).

55. MINISTERSTVO OBORONY UKRAINY (2017) JMTG-U: Na Lvivshchyni rozpochavsia cherhovyi etap pidhotovky pidrozdiliv ZS Ukrainy za uchasti inozemnykh instruktoriv. *Ministry of Defense of Ukraine*. [Online] – Available from: <http://www.mil.gov.ua/news/2017/02/02/jmtg-u-na-lvivshhini-rozpochavsya-chergovij-etap-pidgotovki-pidrozdiliv-zs-ukraini-za-uchasti-inozemnih-instruktoriv> (Accessed: October 5, 2017).

56. Lytva planuje zbilshyty kilkist viiskovykh instruktoriv v Ukraini (2017) *UNIAN*. [Online] - Available from: <https://www.unian.ua/politics/1931091-litva-planue-zbilshiti-kilkist-viyskovih-instruktoriv-v-ukrajini.html> (Accessed: October 1, 2017).

57. BNS/TBT STAFF (2017) Trump congratulates Lithuania, with focus on Ukraine, defense spending, fighting ISIS. *The Baltic Times*. [Online] – Available from:

https://www.baltictimes.com/trump_congratulates_lithuania__with_focus_on_ukraine__defense_spending__fighting_isis (Accessed: September 30, 2017).

58. NATIONAL SECURITY AND DEFENSE COUNCIL OF UKRAINE (2017) Secretary of the NSDC of Ukraine Oleksandr Turchynov held a meeting with Minister of Defense of the Republic of Estonia Juri Luik. *National Security and Defense Council of Ukraine*. [Online] – Available from: <http://www.rnbo.gov.ua/news/2861.html> (Accessed: October 1, 2017).

59. PREZYDENT UKRAINY PETRO POROSHENKO (2017) Prezydent Ukrainy proviv zustrich z ministramy oborony Lytvy, Latvii, Estonii ta Chornohorii. *President of Ukraine. Petro Poroshenko. Official web-site*. [Online] – Available from: <http://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-proviv-zustrich-z-ministrami-oboroni-litv-42850> (Accessed: October 1, 2017).

60. PRESS-SLUZHBA LODA (2017) Na Lvivshchyni startuvaly ukraïnsko-amerykanski komandno-shtabni navchannia «Rapid Trident-2017». *Lvivska oblasna derzhavna administratsiia*. [Online] – Available from: <http://loda.gov.ua/news?id=30205> (Accessed: October 6, 2017).

61. KERSHNER, A. (2017) Exercise Saber Guardian 2017 to take place in July. *The Official Hope Page of the United States Army* [Online] – Available from: <https://www.army.mil/article/188997/exercise-saber-guardian-2017-to-take-place-in-july> (Accessed: October 6, 2017).

62. JARECKAS, R. (2016) Soldiers of the Hussar Battalion deployed to serve as part of the Joint Multinational Training Group-Ukraine. *Ministry of national Defense Republic of Lithuania*. [Online] – Available from: http://kam.lt/en/news_1098/current_issues/soldiers-of-the-hussar-battalion-deployed-to-serve-as-part-of-the-joint-multinational-training-group-ukraine.html (Accessed: October 5, 2017).

Ruslana Martseniuk,

Ph.D (history),

Post-Doctoral Fellow

Taras Shevchenko National University of Kyiv

**MILITARY COOPERATION OF UKRAINE AND THE BALTIC STATES
(1991–2017)**

***Abstract.** The article analyzes the main stages of military cooperation between Ukraine and the Baltic States (Latvia, Lithuania, Estonia) from the establishment of diplomatic relations after the collapse of the USSR and to this day. The reasons for the activation of the mentioned cooperation in the conditions of the crisis of the international security system, which is connected with Russian aggression and violation of international security agreements. Today, in order to counteract the armed aggression in the militarization of the Russian Federation, one of the most urgent areas for ensuring Ukraine's military security is the following: effective use of bilateral and multilateral cooperation with partners and allies in the military sphere; implementation of standards and principles of NATO member states; involvement of the Armed Forces of Ukraine in the international operations of NATO and the EU. So today in the conditions of the armed aggression of the Russian Federation towards Ukraine and the threat of security and tranquility in Europe, the Baltic countries provide Ukraine with military and economic assistance both within NATO and on a bilateral basis. This is the supply of ammunition that the Ukrainian Armed Forces needs in the forefront and assistance in the treatment and rehabilitation of our wounded soldiers and active assistance in providing professional advisers for military affairs and tactical medicine. The security dimension of relations between our countries is also the creation of a unique international military formation of LITPOLUKRBRIG, which practically allows us to work out our military interoperability and compatibility and is one of the largest and ambitious military cooperation projects.*

***Key words:** national security, military security, military cooperation, security challenges, Russian aggression, Baltic countries, Ukraine.*

УДК 94(477) «1992-2014»

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.08.221-230>

Вікторія Медвідь,

аспірантка,

Інститут історії України НАН України

ОСНОВНІ ЕТАПИ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМИ ДОНОРАМИ У СФЕРІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОЕКТІВ МІЖНАРОДНОЇ ТЕХНІЧНОЇ ДОПОМОГИ (1992-2014 рр.)

***Анотація.** У статті досліджено ключові аспекти співпраці України з міжнародними донорами у період з 1992 по 2014 рр.; сформульовано основні етапи міжнародної співпраці у напрямі впровадження проектів міжнародної технічної допомоги в Україні; визначено основні тенденції залучення допомоги з розвитку в Україні. Також окреслено історичні передумови такого поняття як «допомога з розвитку», наведені основні наукові позиції щодо впливу донорської допомоги з розвитку на країну-реципієнта.*

Наведено та проаналізовано дані Міністерства економічного розвитку та торгівлю України, що стосуються кількості зареєстрованих проектів у період з 1996 по 2014 рр.; було висунуто можливі причинно-наслідкові зв'язки між кількістю проектів міжнародної технічної допомоги та суспільно-політичною ситуацією в Україні. Було визначено вектори міжнародної співпраці у рамках реалізації проектів міжнародної технічної допомоги, їх взаємозалежність із суспільно-політичними питаннями та державною політикою. Означено нормативно-правове поле, в межах якого здійснюється реалізація проектів міжнародної технічної допомоги в Україні. Загалом, у статті зроблена спроба хронологічно виділити та обґрунтувати основні етапи залучення допомоги з розвитку в Україні з 1992 по 2014 рр.

***Ключові слова:** проект, міжнародна технічна допомога, допомога з розвитку, донор, суспільство.*

Концепт міжнародної допомоги з розвитку сягає ХХ століття і пов'язаний із післявоєнною економічною кризою. Зокрема, у 1929 році Велика Британія прийняла Закон про колоніальний розвиток. Відповідно, що це не мало вигляду матеріально-технічної допомоги в сучасному вигляді, проте це стало початком залучення коштів на розвиток на суспільно-необхідні сфери.

Наступним етапом у становленні практики надання допомоги з розвитку став період після Другої світової війни та Холодної війни. Запущена в 1948 році як масштабна програма допомоги США, Європейська програма відродження або План Маршалла була спрямована на зміцнення зв'язків із західноєвропейськими державами з метою обмеження впливу СРСР. Окрім геополітичної складової План Маршалла мав на меті відбудову повоєнної Європи та ліквідацію економічних наслідків війни [1, с. 3]. Фінансова допомога, відповідно Плану була також націлена на стратегічні зони Середнього Сходу та Азії [2].

Відповідно, міжнародну технічну допомогу не можна вважати виключно економічною, адже окрім грошової, експертної та матеріальної, це також поширення цінностей, світоглядів та політичних ідей. Допомога з розвитку уже давно перестала обмежуватися міжнародною співпрацею, на сьогодні це мережа обміну досвідом, новаторськими підходами в науці, тощо.

Існує чимало дискусій щодо оцінки якості допомоги в тій чи іншій галузі розвитку. Проте це досить складне завдання, незважаючи на те, що більшість проектів мають дещо практичні цілі, проте зміни вони точкові та не завжди відображені в документації. Для того, щоб здійснити такого роду аналітику необхідно мати доступ до усіх складових, яких часто просто не має зафіксованих.

Серед скептиків відомий економіст Пітер Байер, визначив міжнародну технічну допомогу як чудовий метод для передачі грошей від бідних людей багатих країн до багатих людей бідних країн [3].

Цікаво, що Центр глобального розвитку на основі аналізу існуючої

літератури, що вивчає взаємозв'язок між допомогою та державними установами визначив, що велика та стабільна допомога може мати негативний вплив на розвиток хороших державних установ у країнах з низьким рівнем доходу [4, с. 12].

Тематикою допомоги з розвитку, впровадження міжнародних проектів в Україні займається чимало науковців, зокрема Л. Кістерський, В. Адамик, Н. Комар, К. Плоский, Т. Липова, Г. Макота, Р. Войтович, О. Палюх, О. Лозовицький та інші. Аспект дослідження часто визначається сферою діяльності автора, на основі цього можна визначити основні вектори серед досліджень:

*Фінансово-економічний (Л. Кістерський, О. Палюх, Н. Комар, Р. Войтович);

*Суспільно-політичний (К. Піщикова, Л. Магдюк, В. Адамик);

*Міждисциплінарний (К. Плоский).

Стартом залучення міжнародної технічної допомоги в Україні стала Угода між Урядом України та Урядом США про гуманітарне та техніко-економічне співробітництво від 07.05.1992, метою якої було надання гуманітарної і техніко-економічної допомоги [5].

Хронологічно можна виділити такі три основні етапи реалізації проектів допомоги з розвитку:

1. 1992-1996рр. – період який можна назвати як «установчий», оскільки тоді були підписані основні міжнародні угоди України. Серед перших угод були договори з такими країнами як США, Німеччина, Велика Британія, Швеція, Швейцарія, Канада, Японія та інші.

2. 1996-2002 рр. – впровадження перших проектів міжнародної технічної допомоги, створення системи державної реєстрації проектів.

У 1996 році почали свою діяльність перші зареєстровані проекти міжнародної технічної допомоги. Як свідчать дані Міністерства економічного розвитку та торгівлі, за перший рік було зареєстровано 113 проектів [6].

Аналізуючи дані, основними напрямками проектів допомоги з розвитку були такі сфери як економіка, екологія (а саме що стосувалося ліквідації наслідків ЧАЕС), енергетика, підтримка малого та середнього бізнесу, розвиток вищої освіти. Донори приділяли увагу питанням розбудови основних засад та інфраструктури ринкової економіки, поглибленню структурних, правових реформ, розвитку демократії, забезпеченню сталого економічного розвитку, підтримці екологічної та ядерної безпеки.

3. 2002-2014 рр. – період розробки нормативно-правового поля.

Протягом цього проміжку часу були прийняті основні нормативно-правові акти (законодавчі акти, постанови Кабінету Міністрів України). Період характеризується створенням Державного реєстру міжнародних проектів [7], розмежуванням понять міжнародна технічна допомога та фінансово-кредитна, визначенням понятійного апарату тематики. У 2002 році було запроваджено процедуру щопіврічного моніторингу проектів міжнародної технічної допомоги, що сприяло відслідковуванню ефективних змін та можливості сформулювати відповідний запит для міжнародних донорів. Це мало не аби яке значення у продовженні реалізації уже існуючих проектів, а й реєстрації нових, оскільки дало чіткий запит української сторони на необхідність відповідних реформ. У 2005-2007 роках основна допомога була спрямована для підтримки виконання основних завдань розвитку держави, що були визначені Планом дій Україна – ЄС на 2005-2008 роки [8]. З 2009 року було застосовано новий підхід у розробці стратегічних документів з донорами – це стали Стратегічні напрями [9] та завдання щодо залучення міжнародної технічної допомоги і співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями на 2009-2012 рр. Відповідно до цих Стратегічних напрямів та завдань протягом 2010-2012 років було укладено 14 міжнародних договорів з МФО для реалізації нових пріоритетних проектів у державному секторі економіки та модернізації сектору економіки.

Нормативно-правова база щодо міжнародної технічної допомоги постійно

розширюється та вдосконалюється, що якісно позначається на ефективності діяльності проектів міжнародної технічної допомоги. Хоча окремого закону, що стосувався безпосередньо міжнародної технічної допомоги наразі немає.

Протягом 19 років (1996-2014 рр.) в Україні було зареєстровано 3152 проекти донорської допомоги.

Відповідно до вищенаведеного графіку, прослідковується тенденція до збільшення кількості міжнародних проектів. Найнижчими показниками є дані за 2010-2011 рр. (дані 1996 року не можуть бути порівнянням, оскільки це перший рік залучення міжнародної технічної допомоги і відповідно рік не може бути показовим). Тоді як 2010-2011 рр. – це рік зміни політичного курсу України, що прийшов із адміністрацією новообраного президента Віктора Януковича. Таким чином, можемо прослідкувати взаємозалежність між суспільно-політичними процесами в Україні з однієї сторони та активністю міжнародної співпраці з іншої. Загалом, кількість проектів міжнародної технічної допомоги, сфери, на які вони націлені говорять про певний імідж України як незалежної країни та рівень довіри на міжнародній арені.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) виділяє десять основних країн-донорів, це зокрема США, Велика Британія, Німеччина, Франція, Швеція, Норвегія, Нідерланди, Канада та Австралія [10].

З однієї сторони факт надання міжнародної технічної допомоги свідчить про

наявність економічних, соціальних, правових проблем тощо, проте це також факт рівня довіри до держави, її спроможності максимально використати цю допомогу та загалом світової розстановки політичних сил.

Загалом, можна стверджувати, що надання допомоги з розвитку давно перейшло оцінку виключно грошових вливань, це стало свідченням внутрішньодержавних перспектив розвитку та можливих векторів співпраці.

Список використаних джерел та літератури

1. Kanbur R. The economics of international aid / R. Kanbur // The Economics of Giving, Reciprocity and Altruism. – North Holland, 2003. – 31 p. [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://pdfs.semanticscholar.org/8897/5c38ff802cce9d93f0a1bd9c2b202777970d.pdf> (Last Access: August 20, 2017). – Title from the Screen.

2. USAID: USAID History [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://dictionnaire.sensagent.leparisien.fr/UNITED%20STATES%20AGENCY%20FOR%20INTERNATIONAL%20DEVELOPMENT/en-en> (Last Access: August 18, 2017). – Title from the Screen.

3. A voice for the poor // The Economist. – May 2002. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.economist.com/node/1109786> (Last Access: September 18, 2017). – Title from the Screen.

4. Moss T. An Aid-Institutions Paradox? A Review Essay on Aid Dependency and State Building in Sub-Saharan Africa / T. Moss, G. Pettersson, N. van de Walle // Center for Global Development. – January 2006. – 28 p. [Electronic Resource] – Mode of Access: https://www.cgdev.org/sites/default/files/5646_file_WP_74.pdf (Last Access: August 20, 2017). – Title from the Screen.

5. Угода між Урядом України та Урядом США про гуманітарне та техніко-економічне співробітництво від 07.05.1992 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/840_295 (дата звернення: 28 серпня 2017) – Назва з екрану.

6. Список проектів Міжнародної технічної допомоги [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://openaid.gov.ua/uk/projects> (дата звернення: 20 травня 2016) – Назва з екрану.

7. Постанова Кабінету Міністрів України Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/153-2002-%D0%BF> (дата звернення: 17 серпня 2017) – Назва з екрану.

8. План дій «Україна – Європейський Союз» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_693 (дата звернення: 17 серпня 2017) – Назва з екрану.

9. Про схвалення Стратегічних напрямів та завдань щодо залучення міжнародної технічної допомоги і співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями на 2009-2012 роки № 1156-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1156-2009-%D1%80> (дата звернення: 17 серпня 2017) – Назва з екрану.

10. Aid to developing countries rebounds in 2013 to reach an all-time high. OECD – April 2014. [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://www.oecd.org/newsroom/aid-to-developing-countries-rebounds-in-2013-to-reach-an-all-time-high.htm> (Last Access: August 25, 2017). – Title from the Screen.

References

1. KANBUR, R. (2003) *The economics of international aid*. The Economics of Giving, Reciprocity and Altruism [Online] Available from: <https://pdfs.semanticscholar.org/8897/5c38ff802cce9d93f0a1bd9c2b202777970d.pdf> (Accessed: August 20, 2017).

2. USAID: *USAID History* (2017) [Online] Available from: <http://dictionnaire.sensagent.leparisien.fr/UNITED%20STATES%20AGENCY%20FOR%20INTERNATIONAL%20DEVELOPMENT/en-en> (Accessed: August 18,

2017).

3. A VOICE FOR THE POOR (2002). *The Economist* [Online] Available from: <http://www.economist.com/node/1109786> (Accessed: August 18, 2017).

4. MOSS, T., PETTERSON, G. and VAN DE WALLE, N. (2006) *An Aid-Institutions Paradox? A Review Essay on Aid Dependency and State Building in Sub-Saharan Africa* [Online] Available from: https://www.cgdev.org/sites/default/files/5646_file_WP_74.pdf (Accessed: August 20, 2017).

5. *Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom SShA pro humanitarne ta tekhniko-ekonomichne spivrobotnytstvo* (1992) [Online] Available from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/840> (Accessed: August 28, 2017).

6. *Spysok proektiv mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy* (2016)[Online] Available from: <http://openaid.gov.ua/uk/projects> (Accessed: May 20, 2016).

7. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy. (2002) Pro stvorennia yedynoi systemy zaluchennia, vykorystannia ta monitorynhu mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy* (2002) [Online] Available from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/153-2002-%D0%BF> (Accessed: August 17, 2017).

8. *Plan dii «Ukraina – Yevropeyskyi Soiuz».* (2005) [Online] Available from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_693 (Accessed: August 17, 2017).

9. *Pro skhvalennia Stratehichnykh napriamiv ta zavdan shchodo zaluchennia mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy i spivrobotnytstva z mizhnarodnymy finansovymy orhanizatsiiamy na 2009-2012 roky № 1156-r.* (2009) [Online] Available from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1156-2009-%D1%80> (Accessed: August 17, 2017).

10. Aid to developing countries rebounds in 2013 to reach an all-time high (2014) *OECD*. [Online] Available from: <http://www.oecd.org/newsroom/aid-to-developing-countries-rebounds-in-2013-to-reach-an-all-time-high.htm> (Accessed: August 25, 2017).

Victoria Medvid

Graduate Student,

Institute of History of Ukraine National Academy of Ukraine

**THE MAIN PHASES OF UKRAINE'S COOPERATION WITH
INTERNATIONAL DONORS IN THE FIELD OF INTERNATIONAL
TECHNICAL ASSISTANCE PROJECTS IMPLEMENTATION (1992-2014)**

***Abstract.** The article analyzes key aspects of Ukraine's cooperation with International Donors in the period from 1992 to 2014. The article deals with the concept of "international technical assistance" and its involvement in Ukraine, the main directions of international cooperation. It provides the views of scholars on development assistance, its impact on the economy, the development of democracy etc. Special attention is paid to the characteristics of the main phases of International Technical Assistance projects' implementation. The historiography and documents concerning the International Technical Assistance overview as the one of the ways of international cooperation of Ukraine (1992-2014) have been unfolded. The author identifies three main phases of international technical cooperation based on data from the Ministry of Economic Policy and Trade of Ukraine: 1) from 1992 to 1996; 2) from 1996 to 2002; 3) from 2002 to 2014.*

The article describes the conceptual apparatus relating the involvement of the international aid, the concept of technical assistance and how it presents the Ukrainian international affairs. The data of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, a number of registered projects from 1996 to 2014 have been presented and analyzed. The vectors of international cooperation in the field of the implementation of international technical assistance projects, their interdependence with social and political issues and the policy of the state have been determined. The author also analyzes the statistics of the registered International Technical Assistance projects during 1992-2014. The aspects of public policy related to

development assistance have been analyzed. The historical preconditions of the "development assistance" concept have been explained, the basic scientific positions on the impact of the donor development assistance upon the recipient country have been given.

Keywords: *project, international technical assistance, financial support, donor, reform, society.*

УДК 355.45 (9): 327:94 (477) «2014»

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.08.231-260>

Галина Мінгазутдінова

кандидат історичних наук,
історик науково-дослідної частини
історичного факультету,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ В ЄВРОПІ НА ТЛІ «УКРАЇНСЬКОЇ КРИЗИ» 2014 Р.

Анотація. У статті розглядається вплив російської агресії у Криму та на Донбасі 2014 р. на перегляд країнами Європи, а також міжнародними організаціями – ЄС та НАТО – власної військової та безпекової політики. Виявлено роль російсько-українського конфлікту в посиленні сучасних позицій Північноатлантичного альянсу в Європі. Проаналізовано розбіжність у розвитку зовнішньополітичного та безпекового курсу окремих європейських держав у залежності від географічного, історичного та військового факторів. Зокрема, з'ясовано, що країни Східної та Центральної Європи наразі приділяють значно більшу увагу російській агресії на території України та її впливу на формування політики безпеки цих субрегіонів, аніж це можна побачити на прикладі більшості країн Західної Європи. Відмічено, однак, ряд внутрішніх розбіжностей в політичних та безпекових поглядах політиків східно- та центральноєвропейських країн стосовно впливу т.зв. «української кризи» на становище вищезначених держав у сучасній картині безпеки континенту. Сформульовано підґрунтя та сутність керуючої ролі Німеччини у спільній зовнішній політиці та політиці безпеки Європейського союзу. Встановлено, що найкращою лінією поведінки для НАТО в питаннях колективної безпеки Європи є концентрація на традиційному для альянсу військовому аспекту власної діяльності та продумана співпраця з

Європейським союзом.

Ключові слова: *Крим, Донбас, Європа, безпека, НАТО, ЄС, оборона.*

Анексія Криму та вторгнення російських військових формувань на територію Донбасу чітко показали, що сучасна Європа не застрахована від військових дій на континенті. Фактично після розв'язання проблематики «балканського котла» російсько-українське протистояння стало новим випробуванням для об'єднаної Європи у військовому, політичному та економічному сенсах. За словами тодішнього Генерального Секретаря Північноатлантичного альянсу А. Фог Расмуссена, анексія Криму та вторгнення на Донбас стали «тривожним дзвінком» для всієї трансатлантичної спільноти [1]. Відтак перед індивідуальними країнами-членами ЄС та НАТО, а також перед самими об'єднаннями постала необхідність переосмислення власної політики безпеки в рамках нової загрози стабільності в Європі. Адже вторгнення російських військ на територію України на початку 2014 р. знищило статус кво, що існувало на пострадянському просторі з 1991 р., поставило під загрозу принципи загальноєвропейської безпеки, зазначені в Гельсінському акті 1975 р. та зробило наочним невідворотність змін в політиці західних країн щодо Росії та Східної Європи в цілому.

Якщо окремі держави-учасниці НАТО та ЄС по-різному відреагували на російську агресію щодо України, то керівництво НАТО одразу визначило поведінку РФ як таку, що становить загрозу євроатлантичній безпеці [2, с. 11]. Після захоплення Криму Альянс здійснив ряд кроків, призначених гарантувати безпеку центрально- та східноєвропейських країн-учасниць. Зокрема, вже з середини березня 2014 р. літаки дальнього радіолокаційного виявлення та наведення почали здійснювати контрольні прольоти з боку Польщі та Румунії для слідкування за розвитком подій в Україні [3, с. 3]. Також в квітні - травні того ж року в Середземному та Балтійському морях Альянс розмістив патрульні кораблі з Естонії, Франції, Німеччини, Бельгії, Норвегії, Канади,

США, Туреччини та Нідерландів. На Уельському саміті у вересні 2014 р. НАТО затвердив «План готовності до дій», покликаний вжити заходів щодо нових загроз, що насуватимуться на країни Альянсу «зі сходу або з півдня» [4, с. 1]. Країни-учасниці дійшли згоди в тому, що наслідки російської агресії на території України будуть всеохоплюючими для всієї трансатлантичної спільноти в особі як безпекових інституцій, так і для індивідуальних країн-членів. Таким чином, наростання військової безпеки на території України та біля її кордону спонукало Альянс до відновлення оперативної діяльності щодо гарантії колективної безпеки на континенті.

Крім того, загострення безпекової ситуації в Україні внаслідок захоплення Криму та розв'язання військових дій на Донбасі призвело до необхідності внутрішнього переосмислення призначення Північноатлантичного альянсу як такого в рамках ситуації, що склалася на європейському континенті. Адже після завершення «холодної війни» НАТО фактично відходить від концепції стримування та захисту європейських територій й змінює напрям своїх дій на переважно миротворчий, керуючи, зокрема, рядом операцій з врегулювання криз не лише в Європі, а й по всьому світові. Великою мірою така зміна пріоритетів була пов'язана з надіями на демократичні перетворення всередині Росії після розпаду СРСР і, як наслідок, зі сподіваннями на те, що нова демократична Росія не становитиме загрози країнам Альянсу, а також з міркуваннями про виникнення зовнішніх, себто позаєвропейських загроз для НАТО. Однак в сучасних умовах повернення до початкової концепції стримування та гарантування колективної безпеки постає в якості найбільш актуальної задачі Альянсу. За відновлення цієї концепції, зокрема, активно виступають країни-члени НАТО, що раніше були частиною соціалістичного табору. Так, керівництва деяких країн-учасниць Альянсу наполягають на практичних кроках з боку НАТО, що довели б здатність об'єднання гарантувати їхню безпеку. Зокрема, Польща та країни Балтії підкреслюють необхідність розміщення на їхній території постійного контингенту НАТО.

Необхідність реакції Альянсу на агресивні дії щодо суверенітету та визначених кордонів країн з позиції сили обстоює й міністр оборони Німеччини У.фон дер Ляйен, на думку якої, саме з позиції сили НАТО слід формулювати сучасне відношення Альянсу до Росії [5, с. 11].

Країни-члени Альянсу домовилися про посилення політичного та військового співробітництва з українським керівництвом, зокрема, йдеться про кооперацію в галузі модернізації військових сил та засобів, проведення спільних навчань та операцій, з одного боку, та про заснування фондів для розвитку логістики, забезпечення кібербезпеки, з іншого. Важливим елементом допомоги в галузі безпеки є й підтримка ідеї про надання Україні летальної зброї, що її озвучив колишній Генеральний Секретар НАТО А.Фог Расмуссен [6].

Перегляд безпекових настанов також зачепив Європейський Союз. Якщо по лінії НАТО найбільш активно за посилення військової потуги виступала Польща, то по лінії ЄС найбільшим адвокатом запровадження заходів для втілення політичної та економічної безпеки стали країни Балтії. Попри велику небезпеку рецесії, що могла зачепити економіку Литви та Латвії внаслідок запровадження санкцій ЄС проти РФ, лідери балтійських держав однозначно висловилися за необхідність політичного та економічного стримування агресора. Говорячи ж про позицію країн Західної Європи стосовно запровадження важелів впливу на РФ, не можна не відзначити не лінійність та інколи суттєву розбіжність в їхніх позиціях щодо даних заходів континентальної безпеки: якщо такі країни, як Франція та Італія далеко не одразу погодилися на необхідність створення політичного та економічного тиску на РФ, Німеччина під керівництвом А.Меркель змогла сформулювати необхідність подібних заходів та доклала чималі зусилля для їхнього втілення влітку 2014 р. [7, с. 55]

Говорячи про комплексний вплив російської агресії проти України на зовнішню політику та політику безпеки ЄС в цілому, зазначимо, що діяльність

Москви показала, наскільки важливим є проведення єдиного курсу в зовнішній політиці Європи в умовах, що склалися. Так, запровадження економічних санкцій проти Росії стало своєчасним та колегіальним рішенням, формат якого по суті був вироблений всередині ЄС протягом років та який показав власну ефективність. Крім того, події 2014 року виявили необхідність консолідованої роботи європейської спільноти саме в питаннях політик безпеки та оборони. Адже навіть таке втілення «м'якої сили», як Європейський союз, не може існувати без можливостей обороноздатності [8].

Важливою складовою формування комплексної безпеки всередині ЄС стало й усвідомлення того факту, що попри добросусідські відносини між Союзом та РФ на початку XXI ст. підвалини для напруги в сфері політики та безпеки в українському контексті між ними вже було закладено задовго до 2014 року: із запровадженням програми «Східне партнерство» для країн пострадянського простору ЄС мимоволі створив пряму конкуренцію Москві з її концепцією Митного союзу, необхідного для збереження російського впливу в Східній Європі. Українська індустрія та ринок відігравали ледь не основоположну роль в проекті російської «євразійської єдності», а також важливим залишався фактор військово-морських ресурсів та дислокації ВМФ Росії у Криму [7, с. 47]. Відтак збереження політичного та військового впливу РФ в Україні становив собою важливий складник загального геополітичного курсу Москви, а наближення завершення строку перебування російських військово-морських сил на півострові та імовірність зближення України з ЄС та подальшої економічної інтеграції створювало очевидні проблеми для російської експансії та формування Митного союзу.

Окремо слід зупинитися на трансформаціях, що заторкнули зовнішню політику та політику безпеки флагмана Північноатлантичного альянсу – Сполучених Штатів. Анексія Криму, як зазначив Б.Обама, явила собою пряму небезпеку зовнішній політиці та національній безпеці США [9], а також нагадала про важливість зобов'язань стосовно гарантії колективної безпеки, що

існували між США та об'єднаною Європою. У певному сенсі події 2014 р. стали ще й своєрідним викликом міжнародному іміджу США. Чи не в першу чергу події на півдні та сході України поставили перед США серйозне випробування їхньому глобальному впливові у світі та довірі з боку іноземних та, зокрема, європейських партнерів. Увесь світ був зосереджений на тому, як саме поведе себе єдина наддержавна постбіполярного світу перед лицем настільки відкритого зазіхання на міжнародне право та відверте брязкання зброєю. Більше того, в разі відсутності адекватної відповіді з боку США вся постбіполярна система міжнародного порядку могла опинитися в небезпеці та спровокувати нестабільність та активізувати заморожені конфлікти в Центральній та Східній Європі. Тож Вашингтонові було необхідно запевнити східноєвропейські (та особливо балтійські) держави у тому, що російська експансія не порушить загальну безпекову ситуацію в Європі та не становитиме загрози трансатлантичним партнерам США. Для практичної реалізації гарантій такого не порушення Вашингтон вдався до ряду кроків по підтримці безпеки на території країн-партнерів: по-перше, США розмістили свої наземні сили в Польщі та країнах Балтії, а також відправили до Литви реактивні винищувачі в рамках Польсько-Литовської поліцейської місії [10, с. 94]; по-друге, Вашингтон направив свої військово-морські судна до чорноморського басейну; по-третє, спільно з Румунією та Польщею США започаткували військово-повітряний нагляд за територією України в рамках Договору про відкрите небо [5, с. 42]. Проте протягом президентства Б.Обами позиція США щодо безпекового курсу саме відносно України залишалася вельми поміркованою та делікатною. З приходом до влади республіканців «яструби» нового президента Д.Трампа звернули ще більше уваги не стільки на трансатлантичних партнерів Вашингтону, скільки на епіцентр загрози європейській безпеці. На відміну від адміністрації 44-го президента США, представники нової американської влади активізували зусилля щодо надання Україні смертельної зброї для розв'язання конфлікту. Про це, зокрема, відкрито заявив Спеціальний представник

Державного секретаря Р.Тіллерсона в Україні К.Волкер [11]. Таким чином, українсько-російське протистояння відкрило нову главу в зовнішній політиці та політиці безпеки США в Центральній та Східній Європі. Відтак Вашингтон утвердився в думці про необхідність нарощування власної військової присутності на східному кордоні Північноатлантичного альянсу та безпосередньо в Україні, даючи в такий спосіб Росії зрозуміти, що Сполучені Штати мають намір протистояти її агресивній поведінці на континенті й не тільки.

Не можна обминути увагою й розвиток індивідуальної безпеки європейських країн-членів ЄС та НАТО з огляду на події в Україні, рівень зміни якої, проте, в залежності від географічного положення, військового потенціалу та історичної спадщини кожної з європейських держав не є однаковою. Так, становлення безпекової та в цілому зовнішньополітичної риторики однієї з найвпливовіших держав-членів обох об'єднань, Франції, ґрунтувалася на усвідомленні того факту, що загарбницька діяльність Росії на пострадянському просторі призвела до утворення однієї з наймасштабніших криз часів після закінчення «холодної війни» та наразила на небезпеку стабільність в усій Східній Європі [5, с. 4]. Однак, з іншого боку, практична діяльність Франції щодо Росії після подій 2014 р. здебільшого орієнтувалася на можливість досягнення компромісу дипломатичними шляхами без відчуття небезпеки за сталі економічні зв'язки з Москвою (хоча російська агресія проти України й призвела до зриву продажу військових кораблів «Містраль» Росії восени 2015 р.). Відносна зверхність Парижу та практична відсутність глобальної перебудови французької політики безпеки після 2014 р. може пояснюватися ще й тим, що зовнішня політика та політика безпеки Франції протягом років була скерована в першу чергу не на схід, а на південь Європи, з яким Францію поєднують спільне історичне минуле та налагоджені економічні зв'язки [12].

Серед великих держав Європи так само опосередкованого впливу зазнає й зовнішня політика та політика безпеки Італії. По великому рахунку, сучасні

зміни в цих сферах політичної діяльності Риму пов'язані з тим, що італійське керівництво розглядало українсько-російське протистояння виключно через призму власних економічних інтересів: оскільки Рим та Москва тісно пов'язані в сферах економіки та енергетики, наріжним каменем позиції Італії в подіях 2014 р. в Україні стало наголошення на збереженні Римом італійсько-російського партнерства за будь-якої ціни. Щоправда, ставлення Італії до військового втручання Росії в справі України зазнало змін після знищення малайзійського «Боїнга» за допомогою російської зброї, що спонукало Рим приєднатися до санкційних заходів ЄС та в цілому переглянути власну сучасну зовнішню політику щодо Росії. Однак все ще досить складно говорити про те, що Рим усвідомлює, наскільки важливим є збереження миру та безпеки в Україні та який вплив його порушення має та матиме в подальшому для безпеки європейського континенту [13].

Одним з основних гравців, що беруть участь у модерації українсько-російського військового протистояння та формують загальну політику безпеки й спільну зовнішню політику всередині ЄС та НАТО, є Німеччина. Попри наявність всередині німецького суспільства протилежних думок стосовно необхідності активізації Берліну в формуванні консолідованої відповіді діяльності РФ, певним чином Німеччина опинилася в становищі «вимушеного лідера» ЄС щодо питань анексії Криму та військових дій на Донбасі. Українсько-російське військове протистояння по суті не лише спонукало Німеччину переглянути власні відносини з Росією, але й зчинило вплив на загальну динаміку Європейського союзу, результатом чого стало перетворення Німеччини на країну, що формує загальну політику безпеки ЄС [14, с. 102]. Навесні 2015 р. Німеччина остаточно закріпилася як основний гравець, що формує без пекову політику Альянсу, заявивши про свою готовність гарантувати збереження колективної безпеки НАТО. У цей же час з боку німецького політикуму прозвучали й коментарі стосовно необхідності більшої активності інших країн-членів Альянсу та щодо потреби наблизити витрати

індивідуальних держав на оборону до позначки 2% на рік [5, с. 16].

Анексія Криму та події на Донбасі знайшли відображення і в такій сфері зовнішньої політики та політики безпеки Німеччини, як Остполітік. У 2014 р. Німеччина підтримала запровадження нового Плану дій НАТО, який безпосередньо торкався в тому числі німецької військової присутності на території країн Балтії. Запровадження положень цього документу для політики безпеки Німеччини стало безпосереднім наслідком дій Росії проти України [15, с.44]. Починаючи з 2017 р. Німеччина також планує розмістити додаткові формування на території Литви в рамках співпраці з НАТО. Відтак Німеччина виявила готовність витратити будь-яку необхідну кількість коштів на співробітництво в галузі безпеки та захист власного балтійського фронтиру, беручи участь в забезпеченні безпеки трьох країн регіону. Тож Німеччина через внесення важливих змін до власного курсу Остполітік виявила солідарність з іншими країнами-членами НАТО та ЄС у протидії Москві незалежно від того, які саме суми буде необхідно залучати для гарантії та підтримки власної та континентальної безпеки та незважаючи на те, які негативні економічні наслідки для країни матиме позиція Берліну щодо дій Москви [16, с. 116].

Основним адвокатом необхідності активної участі Німеччини та Північноатлантичного альянсу в подіях, що розгорнулися на півдні та сході України, стала міністр оборони ФРН У.фон дер Ляйен. Зокрема, саме вона виступила ініціатором нарощування військової присутності НАТО в Східній Європі, оскільки події 2014 року продемонстрували, що «...Альянс є не лише військовим, а й політичним об'єднанням» [5, с. 10]. Крім того, саме У.фон дер Ляйен слід завдячувати за перші вимоги безпосередньої допомоги Україні з боку Альянсу для стримування агресора (проте, на жаль, у 2014 році дані пропозиції міністра залишилися всередині урядових кіл Німеччини без належної уваги) [5, с. 14].

Окрім особистого німецького внеску в формування політики безпеки НАТО в рамках українсько-російського протистояння, Берлін посилив і практичну

взаємодію з країнами-партнерами по Альянсу: так, наприкінці 2014 р. Німеччина та Польща уклали двосторонню угоду про поглиблення військової співпраці між наземними силами обох держав [17]. У ході Уельського саміту НАТО Німеччина, Данія та Польща заявили про необхідність підвищення рівня готовності багатонаціонального корпусу «Північний схід» для підтримки колективної безпеки НАТО й надання адекватної відповіді новим викликам та загрозам безпеці на півночі та сході Європи [18, с. 12]. У 2015 р. німецькі формування разом з представниками Нідерландів та Норвегії доєдналися до передових сил швидкого реагування «Шпичак списа» [14], а також наростили та закріпили власну присутність в Балтійському регіоні та взяли участь у спільних заходах Північноатлантичного альянсу «Драгунський рейд» разом з Чехією, Польщею та США та «Удар шаблею». Таким чином, наразі Німеччина вдалася до формування політики безпеки в рамках курсу власної країни та в рамках регіонального співробітництва, базуючись на основних викликах та загрозах зі Сходу Європи, водночас співпрацюючи з країнами-сусідами на рівні безпекової політики Північноатлантичного альянсу та ЄС.

Так само, як і Німеччина, на користь активності ЄС та НАТО у розв'язанні українсько-російського протистояння та на здійснення тиску на агресора висловилася Велика Британія. Окрім загальних висловлювань міністра оборони Британії Ф.Хаммонда про те, що «...європейським країнам-учасникам Альянсу слід докласти більше зусиль, аби гарантувати безпеку нашому (*європейському – авт.*) задньому подвір'ї» [20], Британія виступає активним учасником залучення України як ключа до євроатлантичної безпеки до Північноатлантичного альянсу в рамках Комісії «Україна – НАТО», апелюючи в такий спосіб до створення «єдиної стабільної, мирної та неподільної Європи» [21]. Слід, однак, підкреслити, що попри певну військову та інтеграційну підтримку Лондоном України військове протистояння Києва та Москви як таке не становило собою безпосередню небезпеку для Британії як мінімум з географічних міркувань (на відміну від, скажімо, Польщі або Німеччини). Відтак переважання в

висловлюваннях представників британських політиків думок про спільну, а не індивідуальну необхідність адекватної відповіді на дії Росії з боку країн-учасниць НАТО та ЄС не є дивним. Не є неочікуваним і той факт, що здебільшого Лондон діяв через інституції ЄС та НАТО, демонструючи свою підтримку Україні та не вдаючись до будь-яких важливих змін у власній внутрішній політиці безпеки.

Таким чином, українсько-російський конфлікт в першу чергу заторкнув політичні та безпекові інтереси Сполучених Штатів та сучасного лідера серед країн Західної Європи – Німеччину. Що ж стосується інших великих держав Західної Європи (наприклад, Франції, Великої Британії та Італії), то, на відміну від Берліну та Вашингтону, події на півдні та сході України не позиціонуються як загроза національній безпеці та зовнішній політиці цих країн, відтак їхня індивідуальна участь у розв'язанні конфлікту є помітно меншою, а трансформація зовнішньої політики та політики безпеки далека від принципових зрушень в цьому напрямку.

На відміну від більшості впливових країн Західної Європи, російська експансія в Україні справила значно більш суттєвий вплив на подальше формування зовнішньої політики та політики безпеки в державах Центральної та Східної Європи. Зокрема, певним чином потреба покращення військової спроможності, особливо в рамках умов, що склалися, відобразилася на безпековій стратегії Естонії. Окрім вже запланованих кроків у військовій сфері, що розглядаються як пріоритетні (йдеться, зокрема, про реформування добровольчої Ліги захисту, формування бригад сухопутних військ, оснащених найсучаснішою технікою, поглиблення інтеграції з командуванням та управлінням С-2 НАТО тощо), Естонія порушила питання про необхідність закупки протитанкових «Джевеленів» для закріплення власного військового потенціалу. Крім того, кількість учасників вищезгаданої Ліги захисту, функції якої полягають у взаємодії з професійними військовими та навчанні для участі в партизанській боротьбі в разі окупації частини або всієї території Естонії,

зросла в перший рік окупації Криму в середньому на 10% [22, с. 14]. У цілому ж слід сказати, що порушення безпекової ситуації в Україні для керівництва Естонії має доволі широкий контекст та своїми наслідками охоплює безпекову ситуацію й в Балтійському регіоні. Так, російська агресія щодо України в очах естонського політикуму похитнула стабільність безпеки в Північній Європі та поставила під сумнів фактор дієвості колективної безпеки регіональних країн-членів НАТО [23, с. 19].

Агресія Росії проти України змусила приділити велику увагу власному безпековому становищу наступну балтійську державу – Латвію. Оскільки ця держава є одночасно сучасним членом НАТО та ЄС та колишнім представником соціалістичного блоку, всередині країни існувало велике побоювання того, що Латвія опиниться на передовій в новому протистоянні між Сходом та Заходом по мірі того, як наростатимуть новітні імперські амбіції Росії на континенті. Відтак Рига закликала Північноатлантичний альянс посилити захист Балтійського регіону та всіляко підтримувала рішення США про розміщення власних збройних сил на латвійській території [23, с. 26].

До зменшення будь-якої залежності від Росії внаслідок її агресивних дій на території України вдалася й Литва. Зокрема, саме проблематика Криму та Донбасу вивела на якісно новий рівень розгляд питання про національну безпеку держави: так, у 2014 р. литовський парламент нарешті погодився на вливання додаткових асигнувань до національного бюджету для досягнення позначки в 0,9% ВВП витрат на оборону, що зрівняється з витратами Латвії на цю сферу державного забезпечення [24]. Суспільна реакція на українські події також стала доволі швидкою та красномовною: так само, як і в Естонії, після анексії Криму велика кількість представників цивільного населення долучилася до лав добровольчої організації «Союз стрільців Литви» [25]. Також починаючи з 2014 року Міністерство оборони Литви випускає друкований збірник-лікнеп з інструкціями для громадського суспільства, що містить правила поведінки на випадок військового втручання та визначає Росію як принципове джерело

загрози як самій Литві, так і її державам-сусідам [26]. Суттєво збільшилася й військова присутність Північноатлантичного альянсу на території Литви, що, безумовно, свідчить про зацікавленість НАТО в дотриманні безпекової стабільності в Балтійському регіоні.

Попри членство в ЄС та НАТО та наявність гарантій власній безпеці з їхнього боку, активізувало внутрішню політику безпеки Польща. Добре розуміючи наявність величезної кількості загроз, з якими доводиться стикатися на глобальному рівні найвпливовішим членам Альянсу та відтак усвідомлюючи сумнівність миттєвого захисту від зовнішніх втручань, Польща запровадила програму військової модернізації на суму близько 40 млрд. дол. США на найближчі десять років [27] та збільшила щорічні витрати на оборону до 2% ВВП починаючи з 2014 р. У перспективі ж керівництво держави запланувало поступово наростити витрати на оборону до 2,5% ВВП щорічно [28]. У ході переговорів між Польщею та США в 2017 р. було досягнуто згоди щодо закупівель Варшавою зенітно-ракетних комплексів «Петріот» на суму близько 8 млрд. дол. США, що також є важливим складником стратегії країни по стримуванню Росії [29]. Окрім ракетних озброєнь, принциповим для оборонної стратегії Польщі є закупівля авіації, як-от 96 винищувачів «Локхід Мартін Ф-16» за результатами відповідної угоди зі США [30]. Нарешті, Міністерство оборони Польщі замовило на заводі «Хута Сталова Воля» та в «Самсунг Техвін» 96 одиниць самохідних артилерійських установок «Краб» для забезпечення формувань, що відповідають за безпеку на Сувалкському коридорі, що є найбільш уразливою територією в разі зовнішнього втручання з боку Росії [31].

Говорячи про співпрацю щодо підтримки безпеки на європейському континенті та в справі стримування Росії, слід відзначити активну участь Польщі в лобіюванні посилення санкцій проти Москви в рамках самітів ЄС в липні – серпні 2014 р. (разом з Великою Британією та Румунією) та наполяганні на нарощуванні безпекових заходів в Європі з боку НАТО (разом з Румунією та

країнами Балтії) [23, с. 40].

Не буде безпідставним сказати, що окупація Криму та вторгнення російських військ на Донбас стало справжнім шоком для політикуму Чехії. Проте, як це не дивно, навіть пряме порушення міжнародного права та нехтування принципами європейської та євроатлантичної безпеки події на сході та півдні України не змогли зруйнувати доволі тепле відношення до РФ в цілому пласті чеських політичних еліт. Більше того, українсько-російське протистояння розділило політичні сили країни на умовні чотири групи, що обстоюють чотири полярно відмінні точки зору стосовно того, як саме має виглядати політика безпеки Чехії та на яких засадах мають будуватися відносини Праги з Києвом та Москвою з урахуванням подій 2014 року [23, с. 13]. Перша група – праві консерватори на чолі з колишнім міністром іноземних справ Чехії К.Шварценбергом – обстоюють своєчасність санкцій проти РФ та наполягають на наданні більш широкої військової та фінансової (за словами самого К.Шварценберга, «війна вимагає насамперед грошей, грошей та ще раз грошей» [32]) допомоги Україні. Крім того, праві переконані в необхідності перенесення безпекової та зовнішньополітичної стратегії Чехії на польські та балтійські рейки, а саме – долучитися до країн, що звертаються до серцевинних членів ЄС з вимогою приділення більшої уваги Росії як ключовій загрози сучасній європейській безпеці в цілому. Другу групу складають представники сучасного чеського уряду на чолі з міністром закордонних справ Л.Заоралеком, переконання яких полягає в логічності долучення Чехії до сучасних тенденцій зовнішньої політики та політики безпеки Європейського союзу. Також саме цю групу можна назвати найбільш «пронімецькою», оскільки загальні переконання її представників у цілому дублюють позицію Німеччини щодо українсько-російського протистояння. Найбільш популярну думку щодо формування зовнішньої політики Чехії в контексті подій на континенті висловлює третя група на чолі з прем'єр-міністром Б.Соботкою: в даному випадку йдеться про пріоритет внутрішньоекономічної безпеки та

деструктивного впливу на неї антиросійських санкцій. Нарешті, існує і четверта група так званих «друзів Росії», однак найбільш впливовими наразі виступають «пронімецькі» сили та «сили прем'єр-міністра», між якими й точиться основна боротьба за формулювання сучасної концепції розбудови зовнішньої політики та політики безпеки Чеської республіки.

Безпосередньо українсько-російське протистояння зачіпає безпекові та політичні інтереси такої балканської країни, як Румунія. Так, можна виділити три основні напрямки, на яких після анексії Криму ґрунтується політика безпеки Бухаресту:

- 1) підтримка тісних зв'язків з Молдовою та докладання зусиль щодо утримання мішеневу в стратегічній орбіті Румунії;
- 2) розвиток безпекових та військових відносин зі США та Польщею;
- 3) продовження заходів щодо зменшення енергозалежності Румунії від Росії та диверсифікація енергетичних ресурсів Румунії [33].

Щодо першого напрямку, в рамках агресивної діяльності Росії на пострадянському просторі Румунію перш за все хвилює проблематика Молдови та Придністров'я. Із наявністю близько 1,400 російських та проросійських формувань на території невизнаної республіки, а також з тривалою військовою й фінансовою підтримкою Москвою Тирасполя, наростання російських геополітичних апетитів викликає серйозні побоювання в Бухаресті, коли мова йдеться про безпеку Румунії. Таким чином, будь-які провокації з боку Росії для розхитування політичної та безпекової ситуації в Молдові за допомогою придністровського анклаву може спричинити потрясіння на сході Румунії. З огляду на це, для політики безпеки Румунії є важливим зберегти Молдову в сфері свого впливу та навіть виступити її адвокатом в справах відносин з Європейським союзом. Адже всередині самої Молдови зараз дуже чисельним є населення, що прихильно ставиться до Росії, надаючи їй перевагу перед Європою в політичному та культурному плані, що в контексті подій 2014 р. в Україні є досить тривожним дзвінком для безпеки Румунії. Крім того, обсяг

торгового обміну між Молдовою та Росією є вищим за такий обсяг з ЄС (станом на 2014 р. цей обсяг складав 18,1 % [34, с. 5] та 4,6% [35] відповідно). Відтак Румунія та ЄС докладають спільних зусиль до політичної та торгівельної «європеїзації» Молдови для гарантії регіональної безпеки за допомогою таких інструментів, як надання безвізового режиму та укладення угоди про асоціацію з Європейським союзом.

Другим фактором сучасної політики безпеки Румунії є поживлення військової співпраці зі США та Польщею. По осі Бухарест – Вашингтон Румунія виділила такі складові співпраці у військовій сфері та сфері безпеки, як стратегічне положення Румунії в чорноморському басейні для заохочення військової присутності США та пропозиції співпраці щодо виведення військ з Афганістану (зокрема, щодо виведення контингенту з бази Манас в Киргизстані [36]). Вісь Бухарест – Варшава сформувалася завдяки наявності в Польщі та Румунії спільних стратегічних та безпекових інтересів, як-от завдяки спільності думок про те, що присутність військових формувань США на території Центральної та Східної Європи є запорукою гарантії національної безпеки держав регіону. Крім того, як і Польща, Румунія вбачає ключ до регіональної та національної безпеки в забезпеченні миру та стабільності на території країн, які становлять собою зону традиційних інтересів Росії – України та Молдови. Також об'єднання політичних та безпекових зусиль Румунії та Польщі може створити стратегічно важливий альянс від Балтійського до Чорного морів.

Третім фактором формування політики безпеки Румунії після 2014 р. є сфера енергетики та необхідність зменшення залежності від Росії в галузі споживання природних ресурсів. Цей процес, однак, є доволі повільним на даний момент, оскільки імпорт енергетичних ресурсів Румунії не є диверсифікованим. Відтак Румунія наразі продовжує залишатися залежною від російського газу, проте Бухарест все ще має ряд альтернатив для досягнення енергетичної незалежності від Москви. Так, серед альтернативних шляхів подальшої енергетичної політики Румунії – розробка запасів природного газу на румунському шельфі,

дослідження та розробка запасів у Чорному морі та співпраця зі своїми найближчими сусідами в сфері енергетики та торгівлі ресурсами. Другий варіант з трьох наявних енергетичних стратегій є справжнім безпековим викликом, адже розширення російської присутності в чорноморському басейні після анексії Криму ставить під загрозу плани Румунії щодо розробки природного газу на шельфі в Чорному морі.

Не можна забувати й про те, що анексія Криму має безпосередній вплив на безпеку та енергетичні інтереси Румунії в чорноморському басейні. Чорноморська безпека набула особливої ваги в зовнішній політиці та політиці безпеки Румунії зі вступом країни до НАТО в 2004 р. та до ЄС у 2007 р., а також привернула увагу об'єднаної Європи до Чорного моря [37]. Після анексії Криму співпраця Румунії з НАТО стала ще більш важливим складником зовнішньої політики Бухаресту з двох причин. У плані безпеки чорноморського басейну Бухарест має серйозні занепокоєння, по-перше, стосовно нарощування присутності російського військово-морського флоту в Криму та зокрема в Севастополі, який стараннями Москви остаточно перетворився на російську військову базу та, по-друге, стосовно невдалих спроб Росії нав'язати Одеській області формат чергової «народної республіки». Адже центр потенційної дестабілізації, місто Одеса, знаходиться усього в 170 км від Кишенева та у 200 км від румунського кордону [33].

Доволі двоякою позицією щодо подальшого формування державної безпеки та щодо риторики по впливу українсько-російського протистояння на загальну картину безпеки в євроатлантичному регіоні стала позиція Болгарії. Так, з одного боку Софія демонструє відданість принципам, на яких ґрунтується діяльність ЄС та НАТО, особливо стосовно їхніх практичних кроків по стримуванню РФ, а з іншого є зацікавленою в послабленні напруги та подальшій нормалізації між Москвою та державами-учасницями Євросоюзу та Альянсу. Враховуючи вельми глибоке проникнення Росії в різні сфери економіки Болгарії, внаслідок якого офіційна Софія фактично розривається між

дотриманням економічної стабільності та політичними зобов'язаннями перед ЄС, подібний «розділ думок» всередині керівництва країни є більш ніж закономірним. Так, ще в березні 2014 р. глава уряду Болгарії П.Орешанський висловив спротив необхідності запровадження санкцій проти Москви. Проте в подальшому міркування відносно європейських зобов'язань призвели до підключення Софії до практичної діяльності ЄС, спрямованої на стримування Росії. А вже у вересні 2014 р. новий уряд країни затвердив документ «Болгарія в НАТО та в європейській безпеці», що продемонстрував принципові зміни в політиці безпеки Болгарії в контексті ситуації, що склалася в Україні внаслідок дій Росії. Зокрема, цей документ визначив анексію Криму та військові дії РФ на Донбасі найбільшими загрозами миру та безпеці «з часів Другої світової війни» [38, с. 3]. Крім того, велику кількість засобів втручання в безпекове поле України, що застосовує Росія, було визначено як потенційно небезпечні для безпеки Болгарії (серед таких засобів, зокрема, відмічено економічну залежність та гібридну війну з застосуванням проросійських формувань «народного ополчення» та інформаційну війну). Серед загальних загроз безпеці країни підкреслено залежність Болгарії від військового впливу Росії, зокрема, за рахунок наявності та використання радянських озброєнь у військових силах держави. Великі побоювання викликають в Болгарії самі ідеї Росії щодо перекроювання повоєнних кордонів та імовірно сповзання світу в нову «холодну війну» внаслідок поправлення Москвою європейських цінностей та генерації заморожених конфліктів у Східній Європі [39]. Проте і зараз не можна відкидати ряд негативних факторів, що стримують Болгарію від формування власної політики безпеки як такої, що ґрунтується на відході від російського впливу. По-перше, проблемним питанням в цьому відношенні є економічна, і, зокрема, енергетична залежність Болгарії від Росії. По-друге, суттєвим фактором на формування монолітної зовнішньої політики та політики безпеки країни дещо ускладнюється розходженням думок політикуму та соціуму Болгарії щодо відносин з Москвою. Так, якщо на офіційному рівні керівництво

Болгарії відмічає українсько-російське протистояння як величезну загрозу європейській безпеці, на побутовому рівні все ще глибокими залишаються позитивні sentimenti щодо Росії, що тісно пов'язані з завершенням турецького панування в Болгарії в XIX ст. Тож публічні настрої все ще певною мірою визначає «цар – освободител» Олександр II. На політичному ж рівні визначальним може стати вже не російський вплив на історичному ґрунті, а німецький вплив на ґрунті політичному та безпековому: доволі часто зовнішньополітичні кроки щодо зовнішньої політики Болгарії віддзеркалюють зовнішньополітичну поведінку Німеччини в питаннях, що стосуються Чорноморського регіону та Балкан [23, с. 11].

Отже, в рамках безпекової ситуації, що склалася в Європі внаслідок російської агресії щодо України, найкращою лінією поведінки для НАТО є концентрація на традиційному для альянсу військовому аспекту власної діяльності та продумана співпраця з Європейським союзом. У практичному відношенні сучасні європейські сили територіальної оборони потребують більшої мобільності, ніж це було за часів «холодної війни». Однак в даному випадку проблема полягає в тому, що кількість військових формувань в європейських країнах-членах НАТО (особливо в країнах з невеликою територією) є занадто маленькою для виконання постійних військових та оборонних функцій. Вирішенням цієї проблеми, на нашу думку, може стати розвиток об'єднаних сил оборони, що є в такому разі найбільш прийнятним для всіх країн-членів Альянсу. Адже НАТО декларує військову співпрацю груп країн, яка базується на державному суверенітеті. Тож Альянсові необхідно бути здатним до практичної реалізації трьох задач, що їх, зокрема, декларує Стратегічна концепція НАТО 2010 р. – колективну безпеку, кризове врегулювання та безпеку, що ґрунтується на співробітництві [40, с. 7 – 8].

Список використаних джерел та літератури

1. Revitalizing NATO: Address by Secretary-General Rasmussen [Electronic

- Resource] – Mode of Access: <https://www.brookings.edu/events/revitalizing-nato-address-by-secretary-general-rasmussen/> (Last Access: July 3, 2017). – Title from the Screen.
2. Cordesman A. NATO and the Delicate Balance of Deterrence: Strategy Versus Burden Sharing /A.Cordesman. – February 7, 2017. – CSIS. – 47 p.
  3. Belkin P. NATO: Response to the Crisis in Ukraine and Security Concerns in Central and Eastern Europe /P.Belkin, D.Mix, S. Woehrel. – Congressional Research Service. – July 31, 2014. – 20 p.
  4. NATO's Readiness Action Plan. Fact Sheet. – May 2015. – 2 p.
  5. Developments in Security Policy: European and US Considerations Regarding the War in Ukraine [/M.Britz, M.Pankovski, L.Ohman]. – Swedish Defense University, 2016. – 62 p.
  6. Rasmussen Urged NATO Allies to Provide Ukraine with lethal Weapons [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://uawire.org/news/rasmussen-urged-nato-allies-to-provide-ukraine-with-lethal-weapons> (Last Access: July 3, 2017). – Title from the Screen.
  7. Oswald H. Ukraine Crisis and Transatlantic Security Relations: Causes for Reassessment of strategy and Partnership: Thesis / Holger M. Oswald. – Naval Postgraduate School. Monterey, California. – June 2016. – 89 p.
  8. Jean-Claude Juncker: Ukrainian Lessons [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://news.postimees.ee/2795554/jean-claude-juncker-ukrainian-lessons> (Last Access: July 14, 2017). – Title from the Screen.
  9. Obama B. Executive Order – Blocking Property of Certain Persons Contributing to the Situation in Ukraine [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/03/06/executive-order-blocking-property-certain-persons-contributing-situation> (Last Access: July 13, 2017). – Title from the Screen.
  10. Wozniak M. The Ukraine Crisis and Shift in US Foreign Policy /M.Wozniak // Interdisciplinary Political and Cultural Journal. – No. 2 (2016). – Vol. 18. –

P. 8 –102.

11. New Envoy Volker Says U.S. Considering Sending Arms to Ukraine [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.rferl.org/a/ukraine-volker-sending-arms-russia-conflict/28637079.html> (Last Access: August 1, 2017). – Title from the Screen.
12. Mathevon E. Turning East? French Involvement in Ukraine [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://euromaidanpress.com/2016/04/28/turning-east-french-involvement-in-ukraine/#arvldata> (Last Access: July 13, 2017). – Title from the Screen.
13. Tocci N. How Should Europe Respond to Russia? The Italian View [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.ecfr.eu/article/commentary_how_should_europe_respond_to_russia_the_italian_view353 (Last Access: July 13, 2017). – Title from the Screen.
14. Koeth W. Leadership Revised: How Did the Ukraine Crisis and the Annexation of Crimea Affirm Germany’s Leading Role in EU Foreign Policy? /W. Koeth // Lithuanian Annual Strategic Review, 2015 – 2016. – Vol. 14. – P. 101–116.
15. Von Bremen M. Germany’s Changing Baltic Policy. Competing Norms in German Foreign Policy in Light of the Ukraine Crisis. MA Thesis / Von Bremen Mikko. – University of Tartu, 2017. – 81 p.
16. Europe’s New Political Engine. Germany’s Role in the EU’s Foreign and Security Policy [N.Helwig]. – FIIA Report 44. – Helsinki, 2016. – 221 p.
17. Palmer R. German and Polish Armies Agree to Closer Cooperation [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.thetrumpet.com/12195-german-and-polish-armies-agree-to-closer-cooperation> (Last Access: July 12, 2017). – Title from the Screen.
18. MNC NE Takes a New Course // Land Power Magazine. – Spring 2015. – Vol. 1, Issue 2. – P. 12–13.
19. NATO “Spearhead” Force deploys for first time, Exercise Noble Jump

- Underway [Electronic Resource]. – Mode of Access: http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_120512.htm (Last Access: July 12, 2017). – Title from the Screen.
- 20.UK Warns Europe on Defense as the US Looks Away [Electronic Resource]. – Mode of Access: <https://www.theguardian.com/uk/defence-and-security-blog/2012/nov/05/defence-nato-europe> (Last Access: July 12, 2017). – Title from the Screen.
- 21.Lendman S. NATO Summit. Day One [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://www.globalresearch.ca/nato-summit-day-one/5399596> (Last Access: July 12, 2017). – Title from the Screen.
- 22.Petersson M. European Defense Planning and the Ukraine Crisis. Two Contrasting Views /M. Petersson, A.Vosman// Focus Strategique. – June 2015. – No. 58. – Security Studies Center. – 32 p.
- 23.A Region Disunited? Central European Responses to the Russia – Ukraine Crisis [/J.Forbrig] – Europe Policy Paper 1/2015. – 46 p.
- 24.Lithuania to Boost Defense Spending Despite C.Bank Warning on Budget [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://in.reuters.com/article/lithuania-defence-idINL6N0PL3JL20140710> (Last Access: July 14, 2017). – Title from the Screen.
- 25.Brown J. Lithuanians Join Paramilitary Group to Counter Russian Threat [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://en.rfi.fr/europe/20170324-lithuania-riflemens-union> (Last Access: July 14, 2017). – Title from the Screen.
- 26.Brown J. Baltic Minutemen Fight Russian Foe [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.politico.eu/article/lithuanians-armed-with-patriotism-and-guns-defense-soviet-union/> (Last Access: July 14, 2017). – Title from the Screen.
- 27.Poland to Spend \$40 Bln on Military Modernization by 2022 [Electronic Resource] – Mode of Access:

- <https://sputniknews.com/military/201505201022346191/> (Last Access: July 14, 2017). – Title from the Screen.
28. Poland to Increase Defense Spending [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.thenews.pl/1/9/Artykul/304138,Poland-to-increase-defence-spending> (Last Access: July 14, 2017). – Title from the Screen.
29. Moskwa W. Poland Set to Buy Patriot Missile System as Trump Visits Warsaw [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-07-05/poland-agrees-to-buy-u-s-patriot-rockets-as-trump-visits-warsaw> (Last Access: July 9, 2017). – Title from the Screen.
30. Poland is Negotiating with the US About Buying Hundreds of F-16 [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://thaimilitaryandasianregion.wordpress.com/2017/01/13/poland-is-negotiating-with-the-us-about-buying-hundreds-of-f-16/> (Last Access: July 14, 2017). – Title from the Screen.
31. Krab Hotwitzers for the Polish Army [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.defence24.com/company/hsw-sa/article/krab-howitzers-for-the-polish-army> (Last Access: July 14, 2017). – Title from the Screen.
32. Karel Schwarzenberg: Europe's Fate is Being Determined in Ukraine [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.voxeurop.eu/en/content/blog/4899140-europe-s-fate-being-determined-ukraine> (Last Access: July 14, 2017). – Title from the Screen.
33. Romania Reacts to the Ukraine Crisis [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://worldview.stratfor.com/article/romania-reacts-ukraine-crisis> (Last Access: July 14, 2017). – Title from the Screen.
34. Popa A. Moldova and Russia: Between Trade Relations and Economic Dependence /A.Popa. – Chisinau, April 2015. – 24 p.
35. Trade Relations Between the Republic of Moldova and the EU [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://dcfta.md/eng/trade-relations-between-the->

- republic-of-moldova-and-the-eu (Last Access: July 14, 2017). – Title from the Screen.
36. Carberry S. Romanian Hub Used by U.S. Military is in a Strategic Location [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.npr.org/2014/09/05/345997414/romanian-transit-hub-used-by-u-s-military-is-in-strategic-location> (Last Access: July 14, 2017). – Title from the Screen.
37. Baggiani G. The Role of Romania on the Background of the Ukrainian Crisis [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.osservatorioanalitico.com/?p=6622> (Last Access: July 14, 2017). – Title from the Screen.
38. Bulgaria in NATO and in European Defense 2020. – Sofia, 2 September 2014. – 16 p.
39. Шевченко Н. Започна ли новата студена война? – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://bg.rbth.com/world/2017/04/26/zapochna-li-novata-studena-voyna_750516 (дата звернення: 13 липня 2017 р.) – Назва з екрану.
40. Strategic Concept for the Defense and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization. Active Engagement, Modern Defense. Adopted by Heads of State and Government at the NATO Summit in Lisbon, 19 – 20 November, 2010. – 36 p.

REFERENCES

1. *Revitalizing NATO: Address by Secretary-General Rasmussen* (2014) [Online] Available from: <https://www.brookings.edu/events/revitalizing-nato-address-by-secretary-general-rasmussen/> (Accessed July 3, 2017).
2. CORDESMAN, A. (2017) *NATO and the Delicate Balance of Deterrence: Strategy Versus Burden Sharing*. Washington, D.C.: CSIS.
3. BELKIN, P., MIX, D. and WOEHREL, S. (2014) *NATO: Response to the*

- Crisis in Ukraine and Security Concerns in Central and Eastern Europe.* Washington, D.C.: Congressional Research Service.
4. *NATO's Readiness Action Plan. Fact Sheet* (2015). Public Diplomacy Division.
  5. BRITZ, M., PANKOVSKI, M. and OHMAN, L. (ed.) (2016) *Developments in Security Policy: European and US Considerations Regarding the War in Ukraine.* Stockholm: Swedish Defense University.
  6. *Rasmussen Urged NATO Allies to Provide Ukraine with lethal Weapons* (2017) [Online] Available from: <https://uawire.org/news/rasmussen-urged-nato-allies-to-provide-ukraine-with-lethal-weapons> (Accessed July 3, 2017).
  7. OSWALD, H. (2016) *Ukraine Crisis and Transatlantic Security Relations: Causes for Reassessment of strategy and Partnership.* Unpublished Thesis (PhD), Naval Postgraduate School.
  8. *Jean-Claude Juncker: Ukrainian Lessons* (2014) [Online] Available from: <http://news.postimees.ee/2795554/jean-claude-juncker-ukrainian-lessons> (Accessed July 14, 2017).
  9. OBAMA, B. *Executive Order – Blocking Property of Certain Persons Contributing to the Situation in Ukraine* (2014) [Online] Available from: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/03/06/executive-order-blocking-property-certain-persons-contributing-situation> (Accessed July 13, 2017).
  10. WOZNIAK, M. (2016) *The Ukraine Crisis and Shift in US Foreign Policy. Interdisciplinary Political and Cultural Journal.* No. 2 Vol. 18. P. 87–102.
  11. *New Envoy Volker Says U.S. Considering Sending Arms to Ukraine* (2017) [Online] Available from: <https://www.rferl.org/a/ukraine-volker-sending-arms-russia-conflict/28637079.html> (Accessed August 1, 2017).
  12. MATHEVON, E. (2016) *Turning East? French Involvement in Ukraine* [Online] Available from: <http://euromaidanpress.com/2016/04/28/turning-east-french-involvement-in-ukraine/#arv1bdata> (Accessed July 13, 2017).

13. TOCCI, N. (2014) How Should Europe Respond to Russia? The Italian View [Online] Available from: http://www.ecfr.eu/article/commentary_how_should_europe_respond_to_russia_the_italian_view353 (Accessed July 13, 2017).
14. KOETH, W. (2015 – 2016) Leadership Revised: How Did the Ukraine Crisis and the Annexation of Crimea Affirm Germany's Leading Role in EU Foreign Policy? *Lithuanian Annual Strategic Review*. Vol. 14. P. 101 – 116.
15. VON BREMEN, M. (2017) *Germany's Changing Baltic Policy. Competing Norms in German Foreign Policy in Light of the Ukraine Crisis*. Unpublished MA Thesis, University of Tartu.
16. HELWIG, N. (ed.) (2016) *Europe's New Political Engine. Germany's Role in the EU's Foreign and Security Policy. FIIA Report 44*. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs.
17. PALMER, R. (2014) *German and Polish Armies Agree to Closer Cooperation* [Online] Available from: <https://www.thetrumpet.com/12195-german-and-polish-armies-agree-to-closer-cooperation> (Accessed July 12, 2017).
18. MNC NE Takes a New Course (2015). *Land Power Magazine*. Vol. 1, Issue 2. P. 12–13.
19. NATO "Spearhead" Force deploys for first time, Exercise Noble Jump Underway [Online] Available from: http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_120512.htm (Accessed July 12, 2017).
20. UK Warns Europe on Defense as the US Looks Away [Online] Available from: <https://www.theguardian.com/uk/defence-and-security-blog/2012/nov/05/defence-nato-europe> (Accessed: July 12, 2017).
21. LENDMAN, S. *NATO Summit. Day One* [Online] Available from: <http://www.globalresearch.ca/nato-summit-day-one/5399596> (Accessed: July 12, 2017).
22. PETERSSON, M., VOSMAN, A. (2015) *European Defense Planning and the*

- Ukraine Crisis. Two Contrasting Views. Focus Strategique. No. 58.* Paris: Security Studies Center.
- 23.FORBRIG, J. (ed.) (2015) *A Region Disunited? Central European Responses to the Russia – Ukraine Crisis. Europe Policy Paper 1/2015.* Washington, D.C.: The German Marshall Fund of the United States.
- 24.*Lithuania to Boost Defense Spending Despite C.Bank Warning on Budget* (2014) [Online] Available from: <http://in.reuters.com/article/lithuania-defence-idINL6N0PL3JL20140710> (Accessed July 14, 2017).
- 25.BROWN, J. *Lithuanians Join Paramilitary Group to Counter Russian Threat* (2017) [Online] Available from: <http://en.rfi.fr/europe/20170324-lithuania-riflemens-union> (Accessed July 14, 2017).
- 26.BROWN, J. *Baltic Minutemen Fight Russian Foe* [Online] Available from: <http://www.politico.eu/article/lithuanians-armed-with-patriotism-and-guns-defense-soviet-union/> (Accessed July 14, 2017).
- 27.*Poland to Spend \$40 Bln on Military Modernization by 2022* [Online] Available from: <https://sputniknews.com/military/201505201022346191/> (Accessed July 14, 2017).
- 28.*Poland to Increase Defense Spending* [Online] Available from: <http://www.thenews.pl/1/9/Artykul/304138,Poland-to-increase-defence-spending> (Accessed July 14, 2017).
- 29.MOSKWA, W. (2017) *Poland Set to Buy Patriot Missile System as Trump Visits Warsaw* [Online] Available from: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-07-05/poland-agrees-to-buy-u-s-patriot-rockets-as-trump-visits-warsaw> (Accessed July 9, 2017).
- 30.*Poland is Negotiating with the US About Buying Hundreds of F-16* (2017) [Online] Available from: <https://thaimilitaryandasianregion.wordpress.com/2017/01/13/poland-is-negotiating-with-the-us-about-buying-hundreds-of-f-16/> (Accessed July 14, 2017).

31. *Krab Howitzers for the Polish Army* (2016) [Online] Available from: <http://www.defence24.com/company/hsw-sa/article/krab-howitzers-for-the-polish-army> (Accessed July 14, 2017).
32. *Karel Schwarzenberg: Europe's Fate is Being Determined in Ukraine* (2015) [Online] Available from: <http://www.voxeurop.eu/en/content/blog/4899140-europe-s-fate-being-determined-ukraine> (Accessed July 14, 2017).
33. *Romania Reacts to the Ukraine Crisis* [Online] Available from: <https://worldview.stratfor.com/article/romania-reacts-ukraine-crisis> (Accessed July 14, 2017).
34. POPA, A. (2015) *Moldova and Russia: Between Trade Relations and Economic Dependence*. Chisinau: Soros – Moldova.
35. *Trade Relations Between the Republic of Moldova and the EU* (2014) [Online] Available from: <http://dcfta.md/eng/trade-relations-between-the-republic-of-moldova-and-the-eu> (Accessed July 14, 2017).
36. CARBERRY, S. (2014) *Romanian Hub Used by U.S. Military is in a Strategic Location* [Online] Available from: <http://www.npr.org/2014/09/05/345997414/romanian-transit-hub-used-by-u-s-military-is-in-strategic-location> (Accessed July 14, 2017).
37. BAGGIANI, G. (2016) *The Role of Romania on the Background of the Ukrainian Crisis* [Online] Available from: <http://www.osservatorioanalitico.com/?p=6622> (Accessed July 14, 2017).
38. *Bulgaria in NATO and in European Defense 2020* (2014). Sofia: Cabinet of Ministers.
39. SHEVCHENKO, N. (2017) *Zapochna li novata stydena vojna?* [Online] Available from: https://bg.rbth.com/world/2017/04/26/zapochna-li-novata-ctudena-voyna_750516 (Accessed July 13, 2017)
40. *Strategic Concept for the Defense and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization. Active Engagement, Modern Defense*. (2010) Lisbon: Strategic Concept.

Galyna Mingazutdinova

PhD (history),

Historian of the Research Department

(history department),

Taras Shevchenko

National University of Kyiv

**THE EUROPEAN MILITARY AND SECURITY POLICY
TRANSFORMATION WITHIN THE FRAMEWORK OF THE “UKRAINE
CRISIS” OF 2014**

***Abstract.** The article touches upon the impact of the Russian aggression in Crimea and in Donbas region in 2014 on the European countries', as well as the EU and NATO's revision of their respective military and security policy. The role of the Russia-Ukraine conflict in strengthening the North Atlantic Treaty Organization's contemporary position in Europe has been unfolded. The divergence of the foreign and security policy intercourse of the European states caused by geography, history and military factors has been analyzed. Thus, the article reveals the Central and East Europe's rising focus on the Russian aggression in Ukraine and the impact thereof on shaping the subregional security policy. On the other hand, the states of West Europe pay way less attention to considering the conflict as an element of their security strategy. However, a series of divergences does exist within the East and Central European political elite when it comes to determination of their respective countries' situation in the contemporary security map of the continent within the framework of the so-called "Ukraine crisis". For instance, one can distinguish Bulgaria and Czech Republic as black sheep of the post-socialistic Europe when it comes to the general security and political course of the East and Center when it comes to the Ukrainian issue. The article as well shapes the background and the essence of Germany's leading role in the common foreign and security policy of the EU. It is concluded that NATO should concentrate on its traditional military activity*

aspect and thoughtfully cooperate with the EU to succeed in resolving issues of the European collective security.

Key words: *Crimea, Donbas region, Europe, security, NATO, the EU, defense.*

УДК 94 (430): 929 Ф. Лассаль

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.08.261-278>

Наталія Папенко,

кандидат історичних наук, доцент,

Київський національний університет імені

Тараса Шевченка, м. Київ

ФЕРДИНАНД ЛАССАЛЬ ТА ЗАГАЛЬНИЙ НІМЕЦЬКИЙ РОБІТНИЧИЙ СОЮЗ

Анотація. В статті розглядається діяльність одного із представників німецького соціалістичного руху - Фердинанда Лассаля. Історична постать цього діяча нерозривно пов'язана з історією робітничого руху Німеччини, створенням першої самостійної робітничої організації - Загального німецького робітничого союзу (1863). Історичний образ Ф. Лассаля довгий час висвітлювався істориками однобічно, крізь призму ідейних та особистих розбіжностей з К. Марксом і Ф. Енгельсом. На відміну від К. Маркса, для якого держава, її структури були лише надбудовою, тобто соціально-економічною основою. Для Ф. Лассаля розвиток суспільної формації – природно-історичний процес. Якщо К. Маркс робив ставку на революцію, яка повинна була знищити внутрішні протиріччя суспільства, то Ф. Лассаль робить ставку на парламентську боротьбу, яка, на його думку, відкриє шлях до демократичних перетворень в суспільстві.

Ф. Лассаль залишається яскравою, талановитою і суперечливою особистістю. Власне, усе його життя та діяльність постійно будуть викликати інтерес у дослідників.

Усе своє життя він наполегливо виступав за загальне, рівне, пряме виборче право, яке, як він вважав, знищить усілякі негаразди капіталістичного суспільства та сприятиме побудові демократичного світу. Його приваблювала ідея республіки, демократичної правової держави. Ф. Лассаль вивчав проблеми

держави та влади, наголошував на значенні політичних інститутів, ролі людського фактору в історії. Вважав, що конституція – відображення співвідношення сил в боротьбі за владу. Тому шляхом агітації, пропаганди демократичних ідей він намагався активізувати, згуртувати німецький робітничий рух.

До поч. 60-х р. XIX ст. він був прибічником демократичної правової держави з республіканською формою правління. В другій пол. 60-х р. XIX ст. він відстоював ідеї “соціальної монархії”. За часи його президентства у Загальному німецькому робітничому союзі характерними рисами його діяльності були принципи авторитаризму. Створений ним Загальний німецький робітничий союз сприяв заснуванню соціал-демократичної партії Німеччини.

Ключові слова: лассальянство, загальне виборче право, республіка, ліберали, прогресисти.

Ім'я Фердинанда Лассалья (1825-1864) нерозривне з історією робітничого руху Німеччини. Розроблені ним стратегія і тактика ранніх німецьких політичних організацій серед робітників є предметом дискусій, суперечок серед істориків, політологів, філософів. В історіографії західноєвропейських країн, особливо ФРН, Ф. Лассаль вважається засновником соціал-демократичної партії Німеччини, бо саме він стояв у витоків самостійного робітничого руху, багато зробив для політизації боротьби робітників за свої права [1].

Фердинанд Лассаль (Лослауер) народився в м. Бреслау 11 квітня 1825 р. в єврейській сім'ї. Із його щоденника ми дізнаємося, що його батько займався продажем шовку і це забезпечувало родині матеріальне становище. Батько був досить начитаною людиною, мав нахил до вільнодумства, що безумовно, позначилося на формуванні світогляду молодого юнака. Про його матір відомостей дуже обмаль. Освіту Лассаль здобуває в гімназії м. Бреслау, згодом в гімназії Св. Магдалини. Цікаво, що молодий Лассаль прагнув не лише

здобути знання, але й намагався відстояти свою точку зору, яка, можливо, на той час була досить новаторською. Ця обставина викликала серед вчителів до нього неоднозначне ставлення. У 1840 р. Фердинанд був переведений до комерційної школи м. Лейпциг. Стрункий, гарний на вроду, обдарований юнак багато часу проводить за читанням книг. Особливо він зачитується працями античних авторів, наприклад Гомера. Отримані знання роблять його впевненішим під час спілкування з товаришами та вчителями. З юнацьких років він намагається читати дорослі книжки, вирішувати дорослі проблеми, брати участь у дорослому житті. З 15 років юнак починає цікавитись політичним життям та його проблемами. Тепер йому потрібні були глибокі, різноманітні знання, тому він переконує батька в необхідності здобути університетську освіту, бо вважає, що знання дозволять йому “цілком присвятити себе боротьбі за світле призначення людства”. З 1843 - 1846 рр. Фердинанд вивчає філософію, історію, мовознавство в стінах Бреславського та Берлінського університетів. В Берліні він знайомиться, спілкується з політичною та культурною елітою міста. Проте на заваді цьому стояли існуючі закони в Німеччині, а саме “Карлсбадські постанови”, прийняті ще канцлером Австрії К. Меттерніхом. Ці постанови обмежували та забороняли усіляку політичну діяльність прогресивної, демократичної молоді, інтелігенції. Саме ці заборонні закони штовхали інтелектуальну частину суспільства до вивчення історії, філософії, особливо філософських праць Г. В. Ф. Гегеля. Із завзятістю фанатика, О. фон Гумбольдт називав його «вундеркіндом», по 10 годин щоденно Ф. Лассаль вивчав твори Г. В. Ф. Гегеля, які згодом визначили його погляди на розвиток природи та суспільства. Він відкривав для себе чітке розуміння сутності і сили людського духа, об'єктивних субстанцій людської моральності. Окрім того, на його світосприйняття значний вплив мали історико-філософські погляди К. А. Сен-Симона, Ш. Фур'є, Р. Оуена. В середині 1848 р. Лассаль приїздить до Парижу, де знайомиться з поетом Г. Гейне. Останній був вражений фундаментальними знаннями, найбільшою дотепністю Лассаля. Г. Гейне зазначав на здатність Ф.

Лассалья використовувати будь-які засоби для досягнення своєї мети. В той же час в очах багатьох людей Ф. Лассаль був “ловеласом”. Вочевидь, ця репутація виникла завдяки його “манері стильно одягатися” і його “постійним успіхом серед жінок”. Свої численні любовні історії він вважав відпочинком від напруженої праці.

У бурхливі роки “весни народів” 1848-1849 рр. Ф. Лассаль не був стороннім спостерігачем. Він активно включився в боротьбу на захист демократичних прав революційних мас м. Дюссельдорфа. Виступав з лекціями, зауважував на зрадницькі дії буржуазії по відношенню до революційних мас. Саме в цей час він знайомиться з К. Марксом та Ф. Енгельсом і з повагою ставиться до них. Однак марксистом так і не став. Проте вплив філософських ідей К. Маркса, Ф. Енгельса на політичну діяльність Ф. Лассалья безумовно відбувався, бо він про це неодноразово заявляв. Він не лише прийшов до марксизму, як писав Ф. Мерінг “через буржуазні форми свідомості” [2, с. 225], але завжди залишався в рамках цього мислення. Тому вже в 1848 р. він стає політичним діячем радикально-демократичної партії прирейнської Пруссії. Одночасно він активний працівник радикальної газети “*Neue Rheinische Zeitung*”, редакторами якої були К. Маркс та Ф. Енгельс. Ф. Лассаль заявляє про себе як послідовник ідей К. Маркса, Ф. Енгельса, проте в області теорії та практики соціалізму значно відходить від їхнього світогляду. І, як писав П. Б. Аксельрод, “Лассаль людина великого таланту та великого зарозуміння” [3, с. 108].

Після революції 1848-1849 рр. Ф. Лассаль продовжує вести активне політичне життя, багато часу приділяє науковій роботі. Виступає за створення самостійної робітничої організації, за загальне виборче право в інтересах робітників, але зовсім не прагне “політичного панування робітників” [2, с. 322]. Йому здається, що в роки реакції, яка настала після революції 1848-1849 рр., принципи загального виборчого права народом забуті. І тому, щоб відродити інтерес до загального виборчого права, Ф. Лассаль постійно звертається до

досвіду революції 1848 р. у Франції, де введення цього права сприяло встановленню бонапартистського режиму. На той час населення Німеччини було надто консервативним, тому загальне виборче право не сприймалося, як крок до демократії, до парламентаризму, а як послаблення впливу опозиційних прогресистів. На думку дослідника А. Дживелегова [4; 5, с. 278-293] Ф. Лассаль прагнув довести О. фон Бісмарку, що загальне виборче право може бути каталізатором політичного об'єднання німецьких земель навколо Пруссії і тому висував декілька аргументів. По-перше, загальне виборче право, як він вважав, сприятиме моральному зростанню авторитета Пруссії серед німецьких держав. По-друге, це право дозволить у майбутньому протистояти партикуляристським бажанням окремих німецьких державців. Ф. Лассаль закликав О. фон Бісмарка піти на реформи “зверху”, бо народні маси можуть активізувати свої дії і це може привести до нової революції [4, с. 16].

Лозунг загального виборчого права мав у Лассалья німецьке коріння, бо він як політик був типовим представником німецької політичної культури. Упевнений прихильник Г. В. Ф. Гегеля він абсолютизував роль держави в житті суспільства. Свою доктрину він розглядав, як “найбільше державне вчення”. Від Й. Г. Фіхте Лассаль сприйняв думку про моральне визнання держави в рамках якої людина морально удосконалюється. Він ніколи не поділяв принцип втручання держави в соціально-економічне життя спільноти. Його власні рецепти вирішення виробничого питання передбачали активне втручання самих робітників у проблеми соціуму. Однак в державі повинно існувати загальне виборче право.

“Німецьке” походження загального виборчого права, як він наголошував, можна було прослідкувати ще під час революції 1848-1849 рр. в німецьких землях. Саме під час революції Франкфуртський парламент в імперській конституції наголосив на загальному виборчому праві. Цей же парламент у квітні 1848 р. прийняв виборчий закон в основу якого були покладені ці принципи. Проте вже після поразки революції замість принципу загального

виборчого права вводиться триступенева виборча система, за якою, як писав Ф. Лассаль у праці “Сутність конституції”, 153 тис. 808 багатих людей володіють тією ж політичною силою, як і 2 млн 691 тис. 950 бюргерів, селян і робітників [6, с. 120-121]. Ф. Лассаль наполягав на делегуванні до парламенту людей “озброєних холодною зброєю науки” і “першим кроком...для робітників...безкоштовна і обов'язкова освіта” [7, с. 198], бо робітничий клас має духовну перевагу над буржуазією [7, с. 190].

Саме люди науки мали сприяти звільненню від кайданів мас. Проте в праці “Капітал і праця” Ф. Лассаль наголошував на тому, що значною перемогою для німецької нації було б те, якби в Німеччині самі владні стани взяли на себе ініціативу у вирішенні соціального питання і що ця ініціатива була здобуттям науки, а не ненависті та дикої люті санкюлотів. Характерно, що Ф. Лассаль ніколи не згадував про матеріальні винагороди для членів парламенту, а вважав, що і робітники можуть виконувати депутатські обов'язки. Рушійною силою демократичних перетворень в країні він бачив у діяльності робітничої організації. Історичний процес він розглядав як розвиток розуму до свободи. Його філософські, суспільно-політичні погляди знайшли своє відображення в працях “Про сутність конституції”, “Про особливості зв'язку сучасного історичного процесу з ідеями робітничого класу” (“Програма робітників”), “Відкритий лист центральному комітету для скликання Всезагального німецького конгресу в Лейпцигу” та інші.

Ф. Лассаль належав до найблискучіших ораторів XIX ст. Він говорив ясно, чудово, вмів підкреслити сутність своїх міркувань, вирізнявся дивовижною винахідливістю і дотепністю. Сила його ораторської майстерності полягала у величезному пафосі його мови. В його промовах не було демагогії, він завжди апелював до розуму, знань своїх слухачів. Кожне його слово було влучне та впливове.

Необхідно зазначити, що в Німеччині робітничий рух був неорганізованим. На його активність впливали як внутрішні, так і зовнішні

фактори історії. Це існуючі “карлсбадські постанови”, розчарованість у наслідках страйкової боротьби, відсутність впливового лідера у робітничому середовищі і політичної організації серед робітників, централізації країни та наслідки окупаційної політики наполеонівської Франції. Німецька буржуазія не мала досвіду політичної боротьби. На що вона була спроможна, то це лише на звернення до імператора з проханням провести виборчу реформу та ліквідувати цензуру. Перед Німеччиною стояло найважливіше питання - об'єднання [7, с. 192]. У 1854 р., з ініціативи О. Бісмарка, парламент Німецького союзу (1814) категорично забороняє створення робітничих союзів. І хоча окремим союзам все ж таки вдалося зберегти свої організації, однак до 1863 р. в Німеччині не існувало самостійної робітничої організації. Деяке пожвавлення в країні намітилося вже після економічної кризи 1857 р. в Західній Європі. Війна 1859 р. між Францією, Італією та Австрією підвищила політичну активність німецьких робітників, проте їх рух ще не мав лідера, а буржуазія добре розуміла, що вона лише “офіцерський корпус без армії” і тому посилено шукала собі прихильників серед трудящих мас. Так, діячі Прогресивної партії (1861) почали створювати кооперативні товариства робітників, освітні фереїни (гуртки). Найбільшу активність в цьому плані проявляв один із лідерів цієї партії Г. Шульце-Деліч. Незабаром, поступово у великих промислових центрах, робітники почали виходити із фереїнів, об'єднуючись в союзи, тим самим намагаючись поєднати просвітницьку діяльність зі страйковою боротьбою.

У 60-ті р. XIX ст. число таких робітничих союзів почало зростати. На поч. 60-х р. число їх становило 50, на 1866 р. - 100. І як приклад цього, робітники м. Лейпцигу в 1862 р. створюють самостійний робітничий союз на чолі з Ю. Вальтейхом і Й. Фріче. Члени союзу намагаються обговорювати політичні та економічні питання, проводити активну агітаційну роботу по скликанню загальнонімецького парламенту, розгортають дискусію з питання страхування робітників. Основною метою союзу було скликання загальнонімецького конгресу, який би вирішив існуючі політичні та економічні проблеми нації. З

метою його проведення в Лейпцигу створюється соціальний комітет, членами якого були Ю. Вальтейх, Й. Фріче та А. Бебель. Незабаром за скликання конгресу висловилися робітники ряду міст Німеччини. Спираючись на це, лейпцизький комітет, який мав повноваження центрального органу по скликанню конгресу, в листопаді 1862 р. опубліковує відозву і запрошує місцеві робітничі комітети взяти участь у скликанні конгресу. З проханням висловити свою думку щодо скликання конгресу, лейпцизький комітет звертається до Ф. Лассалья.

У квітні – травні 1862 р. побачила світ наукова праця Ф. Лассалья “Про сутність конституції”. Вона належить до найкращих його праць. Її актуальність не застаріла і в наші дні. Із зразковою легкістю та на історичних прикладах Лассаль намагається довести, що конституції лише тоді мають життєву силу, коли їх зміст служить інтересам суспільства. Не обмежуючись лише військовими, фінансовими чинниками могутності держави, не торкаючись всієї складної комбінації гри, існуючих сил державі, Лассаль розглядає не лише знаряддя урядового механізму, але глибокі основи державної влади. Він намагається довести необхідність тісного зв’язку між правом і економічними законами суспільства, наголошуючи на тому що коли політичні та економічні закони перебувають у повному протиріччі - настає революція. Він критично підходить до конституційного конфлікту в країні, підкреслюючи, що конфлікт веде до остаточного вирішення питання про владу. І чим більше загострюється конфлікт між короною і лібералами, народні маси стають на бік останніх.

Виступаючи з промовою перед громадою м. Берліну “Про сутність конституції”, він заявляв, що конституція – не зведення принципів, викладених на папері, а розташування соціально-політичних сил в окремо взятій країні. Конституцію 1850 р. з її тріступеневою виборчою системою та статті 47 і 108, які стверджували автономність армії, він вважав дзеркалом прусського суспільства. 12 вересня 1862 р. генерал Альбрехт фон Роон, цитуючи промову Ф. Лассалья в ландтазі, наголошував, що згідно поглядів Ф. Лассалья на

історичний процес, у світі домінують як міждержавні суперечки, так і в середині держави між її індивідами. [8, с. 236].

Полеміка, в яку вступив Ф. Лассаль з приводу своєї промови “Про сутність конституції”, з прогресистами сприяла припиненню його співпраці з керівництвом видавництв буржуазно-радикальних газет. Берлінська газета “Реформа”, яка до цього часу друкувала промови Ф. Лассаля, відмовила йому в публікаціях.

12 квітня 1862 р. Ф. Лассаль видає брошуру під заголовком “Програма робітників”. Сама назва говорить, що в ній порушувалися питання ролі робітників у сучасному, тобто капіталістичному виробництві та суспільстві; вплив науково-технічної революції на умови праці та заробітню платню, скорочення виробництва, що сприяло зростанню безробіття мас. Окрім соціально-економічних проблем в “Програмі робітників” Ф. Лассаль піднімає питання боротьби робітників за загальне виборче право. Він звертається до досвіду французьких робітників, які 24 лютого 1848 р. проголосили загальні, прямі виборчі права [6, с. 24]. Варто зазначити, що політична активність німецьких робітників др. пол. XIX ст. знаходилась в ембріонному стані. На 60-ті рр. XIX ст. чисельність промислових робітників була незначною. Політична свідомість та культура значно поступалися британським, французьким робітникам. Ф Лассаль це бачив. “Проте він безмежно вірив у демократичний ефект загального виборчого права, вважаючи що це “спис, який зцілює ті рани, які він наносить. За часи загального виборчого права не можливо, щоб обрана корпорація з часом не стала справедливим, чітким відбиттям, обраною її народом”[6, с.33].

Агітація за загальне виборче право була головною справою життя Ф. Лассаля. Збагнути її витoki – значить вірно і точно зрозуміти світогляд Ф. Лассаля, так і зміст його програми політичної боротьби. Проте чіткого розуміння механізму влади після досягнення німцями загального виборчого права у нього не було, за виключенням фраз про те, що держава має бути під

контролем народу. Однак він вважав, що це не юридичне, правове панування лише робітників. “Четвертий етап та його справа є розумінням справи усього суспільства, його свобода є свободою усіх, його панування є панування усіх” [6, с. 32]. Агітуючи ідею загального виборчого права, Ф. Лассаль розраховував залучити робітників до справи об'єднання країни. Він чекав на національну революцію “знизу”, але намагався її запобігти реформами “зверху”. “Об'єднана Німеччина була заповітною мрією Ф. Лассаля. Для її здійснення він інколи готовий був іти поряд з пруським урядом, поєднуючи неможливе, а саме реакційну монархію з революційною демократією” [9, с. 44].

У 1862 р. із властивою йому енергією і величким організаторським талантом він оголошує підготовку по створенню самостійної організації. “Організуйтеся в загальний німецький робітничий союз з метою законної і мирної ... агітації для введення у всіх німецьких землях загального і прямого виборчого права. Як швидко цей союз буде нараховувати 100 тис. німецьких робітників, саме тоді він стане силою, яку кожний має поважати” [6, с. 81].

Тактика Ф. Лассаля мирна, легальна, не виключає протести, страйки. “Не дивіться ліворуч та праворуч, будьте глухими до усього, що немає спільного з прямим виборчим правом” [6, с. 82]. Написані ним “Програма робітників” та “Відкритий лист центральному комітету” стають основою Союзу. В програмі “Публічна відповідь” від 1 березня 1863 р. він прямо наголошує, що загальне виборче право є не лише політичним, але і соціальним принципом робітників. “Цей засіб покращить матеріальне становище робітників”, - писав Ф. Лассаль [6, с. 81]. Лассаль вимагає замінити державу громадою, а виховання і розвиток людства – в дусі свободи. Держава, в якій керуюча роль належить буржуазії, існує майновий та виборчий ценз, система прямих і непрямих податків, величезна маса державних витрат лягає на бідні прошарки суспільства. Буржуазне суспільство поставило усі права в залежність від права власності, тому робітники, намагаючись звільнити себе від економічних обтяжень, залучаються до історичного, науково-технічного прогресу. І як наголошував Ф.

Лассаль, що “вам (робітникам) не личать вади пригноблених. Ви та скеля, на якій буде зведений храм сучасного людства”. Цей вислів Ф. Лассаля чітко окреслив місію робітничого руху в майбутньому і надихнув на активну політичну та економічну боротьбу.

1 березня 1863 р., коли Ф. Лассаль опублікував брошуру “Відкритий лист центральному комітету для скликання Загального німецького робітничого конгресу”, почалася організаційна робота по скликанню робітничого конгресу. 23 травня 1863 р. в Лейпцигу в залі Пантеону відбулося заснування Загального німецького робітничого союзу. Одинадцять міст: Бремен, Дрезден, Дюссельдорф, Ельберфельд, Франкфурт-на-Майні, Гамбург, Гарбург, Кельн, Майнц, Золінген, Лейпциг направили своїх делегатів на зібрання. Серед запрошених були відомі науковці, політики : Бернгард Бекер, Карл Брун, Ед. Левенталь, Г. Вудке, Г. фон Бюлов. Загальний німецький робітничий союз створювався як самостійна централізована організація. Керувати союзом мав голова, який отримував широкі повноваження. Усіма голосами (проти: один Теодор Йорк) був обраний Фердинанд Лассаль. І після довгих вагань він погодився прийняти цю посаду. Було створено правління союзу у складі 24 осіб, які представляли федеративні землі Німеччини. Приєднатися до союзу могли усі бажаючі. В Уставі Загального німецького робітничого союзу, який Лассаль називав “конституцією моєї держави”, у першому параграфі мова йшла про те, що Союз переслідує мету діяти широко та легально, оскільки суспільна думка має виступати за відновлення загального рівного та прямого виборчого права [5, с. 272]. Як президент Союзу, Ф. Лассаль робив наполегливі спроби залучити до нього лібералів. Такі спроби Ф. Лассаля викликали саркастичні коментарі К. Маркса та Ф. Енгельса. Не реагуючи на цю критику, Ф. Лассаль в листі до Родбертусу наполягав на тому, “чим більше буде членів союзу зі складу буржуа, тим буде краще” [5, с. 268].

Для розширення соціального складу Союзу Ф. Лассаль вводить практику самозарахування. Тобто кожний бажаючий міг заявити про вступ до Союзу і

без формальностей отримати членський квиток. Президент Союзу був налаштований на масовий, демократичний рух. “Рух має бути загальний, демократичний, народний, а не класовий” [6, с. 104]. Ф. Лассаль вважав, що із-за непослідовної та нестійкої тактики лібералів, демократу неможливо далі залишатися в цьому таборі. Він виступав проти того аби робітники марнували свій час на обговорення таких питань як свобода промисловості і пересування. До того ж він розглядав роль та значення в робітничому русі існування союзу взаємодопомоги.

Союз мав об'єднувати ремісників, дрібних виробників, бо вони, як він вважав, не сприятимуть постійному прогресу і не в змозі протидіяти падінню рівня заробітної платні. В суспільстві, як вважав Ф. Лассаль, існує “залізний закон заробітної платні” [5, с. 275] і саме він визначає стан робітників в капіталістичному суспільстві. Ось чому робітники повинні кожному, хто буде говорити про необхідність поліпшення їх стану, перш за все, варто запитати, чи визнає він дійсність цього економічного закону заробітної платні і що він може запропонувати для його усунення. На це твердження у Ф. Лассаля була своя відповідь: аби паралізувати закон заробітної платні необхідно створити асоціації. Робітники мають стати господарями виробництва, бо вони не мають капіталів і їм варто надавати кредити. Це функція держави. Думка про державне сприяння не повинна лякати робітників, оскільки ця державна допомога не знищує суспільну власність. На думку Лассаля держава – велика асоціація бідних представників нації, в якій має існувати загальне виборче право. Це право надасть робітникам втручатися в соціально-економічну сферу виробництва. Логіку політичної поведінки Ф. Лассаля розкриває його лист до Густава Леві від 9 березня 1863 р. “...буржуазія втратила потяг до політичного панування...Вона більше не спроможна до політичної революції...Народ, який дотримується політичного радикалізму, помиляється. І в цих умовах саме міцна робітнича партія повинна підштовхнути маси до революційно-демократичних перетворень”. [10, с. 204]. Мотиви звернення демократа Ф. Лассаля до

робітничого руху В. Лібкнехт визначав так: “Ф. Лассаль переймався глибокою огидою до боязливої, ліберальної буржуазії. Він бачив, що вона не спроможна здійснити свою власну програму, і вирішив звернутися із закликом до робітничого класу” [11, с. 7]. У своїх мемуарах А. Бебель так оцінював діяльність Ф. Лассаля: він “підняв стяг повстання лише з почуття ураженого марнославства, лише тому, що прогресивна партія не оголосила його своїм керманичем і не надала мандат у рейхстазі” [12, с. 93-94]. Німецький історик Герман Онкен в історичному описі про Ф. Лассаля зазначав про існування дивного альянсу між імперським канцлером О. фон Бісмарком та лідером робітничого руху Ф. Лассалем. Такий альянс автор обґрунтовував наявністю загального ворога в країні, а саме – Прогресивної партії та прихильників фритредерства. 11 травня 1863 р. О. фон Бісмарк в листі до Ф. Лассаля зазначав, що думки та міркування Ф. Лассаля про існуючі проблеми в робітничому русі для канцлера є важливими. Лист був переданий посередником канцлера, відомим на той час, письменником Конрадом Цительманом, який обіцяв організувати зустріч канцлера з Ф. Лассалем. Згодом зустріч таки відбулася і свої враження про неї Ф. Лассаль охарактеризував як “робітники дозволяють себе вводити в оману різними промовами та наклепами по відношенню до канцлера, тому вони нічого не варті. Таких робітників треба вважати звичайними диваками” [8, с. 360]. Ф. Лассаль був шанувальником канцлера, який “бачив у ньому одного із розумних та привабливих людей. Думки і амбіції якого були благородними” [8, с. 374].

Одночасно із публічною діяльністю, президент Союзу Ф. Лассаль активно працював у сфері пропаганди шляхом приватного листування. Він намагався показати, що характер союзу має не лише робітниче спрямування. Його членами його можуть бути представники різних прошарків суспільства. З приводу цього він писав надзвичайно багато звернень, листівок до різних станів суспільства. Відповіді на листівки були різні. Дехто скептично, холодно ставився до них. До таких належав теоретик соціалізму Карл Родбертус, який

рішуче виступав проти загального виборчого права, політичних виступів робітників. Свою позицію він виклав в листах до лейпцизьких робітників. Тому Ф. Лассаль вирішує виступати з промовами до мас в різних містах Німеччини із закликом активно вступати до першої самостійної робітничої організації, яка мала поєднати політичну та економічну боротьбу народних мас, сприяти створенню нових асоціацій.

7 червня 1863 р. у Франкфурті-на-Майні відбулися загальні збори німецьких робітничих союзів. На зібранні були представлені 54 союзи. З доповіддю про політичні вимоги Союзу виступив Ф. Лассаль, наголосивши на тому, що Союз буде діяти законними, мирними шляхами, усуваючи класові протиріччя. Саме парламентаризм був для Лассаля ідеалом державного устрою, а загальне виборче право - засобом проти “усіляких страждань мас”.

Загальний німецький робітничий союз став важливою віхою в історії робітничого руху Німеччини. Він об'єднав окремі робітничі союзи в один координуючий центр. Правда, Союз не став масовою організацією, незважаючи на заяви президента Союзу. До серпня 1863 р. Союз нараховував 900 осіб, через рік – 4 тис. 300. Тому Союз повинен був розширювати зв'язки з масами, бо в такому промисловому місці як Берлін лише 40 робітників були його членами. Матеріальна база Союзу була незначною, членських внесків було недостатньо навіть на те, щоб друкувати листівки, звернення. Деякі члени Союзу гадали, що певні кошти для Союзу надасть президент. Проте це була марна надія. Ставши на чолі робітничого руху, Ф. Лассаль продовжував жити як аристократ. Покращити фінансове становище Союзу Лассаль вважав можливим за рахунок приватного листування до лібералів, демократів. І якщо ті погоджувалися надати кошти для Союзу, він наділяв їх вищими посадами в організації. Так, він призначив Георга Гервега головним уповноваженим Союзу в Швейцарії; адвоката Мартіні, який в лантазі підтримував Ф. Лассаля, головним уповноваженим у Східній Пруссії. Однак обоє виявилися нездатними вербувальниками. Такі відомі на той час демократи як М. Гесс, І. Б. фон

Швейцер фактично звели нанівець агітаційну роботу Союзу в різних регіонах країни.

3 липня 1864 р. відбувся виступ Ф. Лассаля перед членами кельнської організації Союзу в якому він наголосив, що лише чисельність активістів Союзу сприятиме вирішенню політичних, економічних проблем. Він був розчарований байдужістю німецьких робітників до Союзу, і у зв'язку з цим, прийняв рішення подорожувати країною, а згодом вирушає на відпочинок до Швейцарії. Втомлений, знервований, змучений сумнівами щодо подальшої долі союзу, Лассаль прибуває до Риги, пише декілька листів до секретаря Союзу Г. Вільямсу. Зміст його листів говорить про бажання підпорядкувати Союз його впливу. Він засуджує дії берлінської групи лише за те, що вони намагалися приймати самостійні рішення та дії. Така непроста ситуація в Союзі змусила Ф. Лассаля до написання циркуляра членам правління Союзу. В ньому він запропонував усунути представника берлінської філії Юліуса Вальтейха, який підтримував дії прогресистів і прагнув до більшої самостійності від центру. Циркуляр Ф. Лассаля не знайшов підтримки серед правління Союзу і зазнав гострої критики. Проте Ф. Лассаль продовжував закликати членів Союзу до активних дій, але трагічна його загибель 31 серпня 1864 р. зупинила реалізацію його ідей.

Історична заслуга Фердинанда Лассаля і головний підсумок його політичної діяльності полягали в тому, що він зумів активізувати робітничий рух Німеччини, який значно сприяв створенню Загального німецького робітничого союзу.

Список використаних джерел і літератури

1. Anders K. "Die Ersten Hundert Jahre. Zur geschichte einer demokratischen Partei. / K. Anders. – Hannover, 1963. – 320 s.; Onken H. Lassale. / H. Onken. – Berlin., 1960. – 380 s.
2. Меринг Ф. История германской социал-демократии / Ф. Меринг [в 4 т.]. –

- М.: ГИЗ, 1922. – Т.2. – 346 с.
3. Савельев П. Ю. П.Б. Аксельрод: человек и политик / П. Савельев // Новая и новейшая история. – 1998. – №2. – С.102-122.
  4. Дживилегов А.К. История современной Германии / А. Дживилегов. – СПб.:Издание Акц. Общ. Брокгауз – Ефронч, 1908. – Гл.5. – С.1-12.
  5. Воробьева А.К. Из истории рабочего движения Германии и борьбы Маркса и Энгельса против Лассаля и лассальянства в 1862-1864гг. / А. Воробьева // Из истории борьбы Маркса и Энгельса за пролетарскую партию. Сб. статей. – М.: Госполитиздат, 1955. – С. 246-360.
  6. Лассаль Ф. О программе работников / Ф. Лассаль.- М: ГИЗ,1920. - 136 с.
  7. Лассаль Ф. Капитал и труд / Ф. Лассаль [в 3 т.]. – СПб.: Изд-во «Круг»,1908. – Т. 3. – С. 38-201.
  8. Oncken H. Lassalle: Eine Politische Biographie / H. Oncken. – Stuttgart / Berlin: Deutsche Verlags. – Anstalt, 1960. – 380 s.
  9. Плеханов Г. В. Фердинанд Лассаль. Его жизнь и деятельность / Г. Плеханов [в 5 т.]. - М.:ГИЗ,1923. – Т.4. – С. 5-52.
  - 10.Виноградская П. Фердинанд Лассаль / П. Виноградская. – М.–Л.:Книга, 1926. – 216 с.
  - 11.Либкнехт В. Доклад о рабочем движении в Германии (сент. 1865г.) / В.Либкнехт // Вопросы истории КПСС. – М., 1961. – № 2. – С. 4-10.
  - 12.Бebel А. Из моей жизни / А.Бebel. – М.: Госполитиздат, 1963. – 800 с.

References

1. ANDERS, K. (1963) *«Die Ersten Hundert Jahre. Zur geschichte einer demokratischen Partei»*. Hannover; ONKEN H. (1960) *Lassalle*. Berlin.
2. MERYNH, F. (1922) *Ystoryya hermanskoy sotsyal-demokratyy*. М.: НУЗ, т.2.
3. SAVEL'EV, P. (1998) P. B. Aksel'rod: chelovek y polytyk. *Novaya y noveyshaya ystoryya*, 2, P.102-122.
4. DZHYVELEHOV, A. (1908) *Ystoryya sovremennoy Hermanyu*. SPb.:Yzdanye

- Akts. Obshch. Brokhauz – Efronch, t. 5.
5. VOROB'eva, A. (1955) *Yz ystoryy rabocheho dvyzhenyya Hermanyy y bor'by Marksa y Ėnhel'sa protyv Lassalya y lassal'yanstva v 1862-1864hh. Yz ystoryy bor'by Marksa y Ėnhel'sa za proletarskuyu partyyu. Sb. statey.* M.: Hospolytyzdat, P. 246-360.
  6. LASSAL', F. (1920) *O prohramme robotnykov.* M: HYZ.
  7. LASSAL', F. (1908) *Kapytal y trud* [v 3 t.]. SPb.: Yzd-vo «Kruh», vol. 3.
  8. ONCKEN, H. (1960) *Lassalle: Eine Politische Biographie.* Berlin: Deutsche Verlags.
  9. PLEKHANOV, H. (1923) *V. Ferdynand Lassal'. Eho zhyzn' y deyatel'nost'* [v 5 t.]. M.:HYZ, vol. 4.
  10. VYNOHRADSKAYA, P. (1926) *Ferdynand Lassal'.* M:Knyha.
  11. LYBKNEKHT, V. (1961) *Doklad o rabochem dvyzhenyy v Hermanyy (sent. 1865h.). Voprosi ystoryy KPSS, 2, p. 4-10.*
  12. BEBEL', A. (1963) *Yz moey zhyzny.* M.: Hospolytyzdat.

Natalia Papenko,

Ph.D. (History), associate Prof.

National Taras Shevchenko University of Kyiv, Kyiv

FERDINAND LASSALE AND THE GENERAL GERMAN WORKERS' ASSOCIATION

***Abstract.** The article considers activity of particular representative of German socialistic movement – Ferdinand Lassalle. Historical figure of this person is connected with the history of German labor movement, the creation of first independent labor organization – the General German Workers' Association (1863). Historical image of F. Lassalle was for the long time being brightened by historians one-sidedly, through ideological and personal difficulties with K. Marx and F.*

Engels. Unlike K.Marx, for whom a state and its structures were just superstructure, in other words – social and economic basis, for F.Lassalle development of social formation is a natural historical process. K. Marx gambled on revolution, which had to destroy internal contradictions of the society, while F. Lassalle gambled on parliament fighting, which, in his opinion, would discover the way to democratic transformations in society.

F. Lassalle remains being bright, talented and discrepant person. Generally, his life and activity in the whole will have always been interesting for researchers.

The whole of his life he was emphatically espousing the general, equal, straight right to vote, which, to his mind, would eliminate different problems of capitalist system and would promote building of democratic society. He was attracted by the idea of republic and democratic lawful state. F. Lassalle had been studying problems of state and power, insisted on meaning of political institutions, role of human factor in history. He thought that constitution is a reflection of correlation of powers in fight for authority. That is why, by the means of agitation and popularization of democratic ideas he was trying to unite the labor movement to greater activity and to rally it.

By the beginning of the 60th of XIX century he had been an adherent of democratic lawful state with the republican form of government. In the second half of the 60th he became a supporter of “social monarchy”. During his presidency at the General German Workers' Association, the principles of authoritarianism were the dominating features of his activity. The General German Workers' Association, which was created by him, afterwards facilitated the creation of German social democratic party.

Key words: *lassalleanism, general right to vote, republic, liberals, progressionists.*

РЕЦЕНЗІЇ

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.08.279-285>

Олег Машевський

доктор історичних наук, професор,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ А. В. ГРУБІНКА «ВЕЛИКА БРИТАНІЯ В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ І БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ (1990-2016 РР.)»²

Історія європейської інтеграції як невід’ємна складова загальної історії Європи другої половини ХХ – початку ХХІ століття тісно пов’язана з національними історіями її держав-суб’єктів, серед яких традиційно виділяється Велика Британія. Вступ Сполученого Королівства до ЄЕС у 1973 році ознаменував рубіжний етап в розвитку регіональних інтеграційних процесів та їх інституціалізації у формі Європейських Співтовариств, зробивши їх більш складними і суперечливими. Напружена суспільно-політична дискусія в середині країни з питань участі в Європейському об’єднанні, яка визначала специфіку регіональної політики держави, зрештою призвела до референдуму 23 червня 2016 року і початку процесу її виходу зі складу Європейського Союзу. Пошуки британським керівництвом місця королівства в складі Євроспільноти відзначалися намаганням віднайти специфічну модель інтеграції “по британськи” і зайняти чільні позиції в об’єднанні, що наочно проявилось у сфері Спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС.

Євросоюз у ХХІ столітті переживає складний період трансформацій, зумовлених внутрішніми і зовнішніми викликами, які потребують адекватного

---

² Грубінко А.В. Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990-2016 рр.): монографія. – Тернопіль: Вектор, 2017. – 667 с.

реагування учасників Співтовариства. Одним з таких викликів стала специфічна позиція Великої Британії, інтеграційна модель якої історично розходиться з домінуючою моделлю федералістського об'єднання континентальних партнерів. У зв'язку з цим не викликає сумнівів актуальність дослідження Грубінка А.В., оформленого у першу в історіографії публікацію формату монографії, присвячену проблемі історії участі Великої Британії у формуванні системи зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу у 1990-2016 рр. як невід'ємному напрямі регіональної політичної інтеграції.

У роботі автор піднімає комплекс актуальних і важливих питань, які недостатньо представлені в історіографії або ж потребують додаткового переосмислення. Їх висвітлення у тексті монографії А. В. Грубінка дало можливість комплексно і ґрунтовно розкрити предмет дослідження. У першому розділі подано аналіз концептуальних засад дослідження. Привертає увагу розроблена автором схема “Теоретико-концептуальна система розвитку європейської інтеграції”, яка детально розкриває взаємозв'язок ключових класичних і нових теорій та концепцій євроінтеграції. Розробка схеми допомогла досліднику пояснити природу, специфіку формування і функціонування СЗППБ ЄС як особливого сегмента інтеграційних процесів. Також відзначимо авторський погляд на сутність явища “атлантизм”, який трактується як один з головних принципів зовнішньої (європейської) політики Великої Британії. Звернемо увагу на представлений в роботі розгорнутий огляд історіографії проблеми, яку дослідник логічно поділив на три групи – українська, російська і західна (британська, американська та європейська континентальна). Вдало класифікована різноманітна джерельна база дослідження дозволила автору максимально різносторонньо та об'єктивно дослідити наукову проблему.

Другий розділ монографії “Історична еволюція британського підходу до європейської політичної інтеграції” містить аналіз передумов формування

СЗППБ та участі Великої Британії у творенні першооснов цього напрямку (політики) Європейського Співтовариства у вигляді механізму Європейського політичного співробітництва. Оскільки останній почав працювати лише у 1970 році, дослідник досить широко представив аналіз розвитку європейської політичної та військової кооперації перших повоєнних десятиліть (друга половина 1940-х – 1960-ті роки), історію формування військово-політичних альянсів в Західній Європі і невдалих спроб автономізації європейської системи безпеки в рамках атлантичного співробітництва як первинних спроб заснування Спільної політики безпеки та оборони Європейського інтеграційного об'єднання. Показано позицію і роль британського керівництва різних періодів у зазначених процесах. Дослідник констатує, що британська політична стратегія взаємин з континентальною Європою у другій половині ХХ ст. еволюціонувала від дистанціювання від регіональних інтеграційних об'єднань до безпосередньої участі в них при намаганні пристосувати процеси розвитку Європейського Співтовариства до своїх інтересів. Активна участь Великої Британії в становленні і функціонуванні механізму Європейського політичного співробітництва стала важливим сегментом гарантування збереження позицій держави у міжнародних відносинах. Водночас спроби британського керівництва відігравати провідну роль у політичному співробітництві держав ЄЕС мали суперечливі результати, що загалом було притаманно для участі королівства в європейській інтеграції. За авторським висновком, незважаючи на досягнутий позитивний консенсус в британському політикусі щодо долучення королівства до політичної кооперації держав-членів ЄЕС, це питання не знаходило значних відгуків в широких суспільних масах Британії. Хоча європейський напрям зовнішньої політики у 1960-1980-х рр. поступово витіснив Співдружність націй з другої позиції в системі пріоритетів британської зовнішньої політики (концепція “трьох сфер впливу”), участь в системі євроінтеграції, насамперед її зовнішньополітичній складовій, розглядалася як додаткова можливість посилення впливу в

регіональній і світовій політиці після “особливих відносин” з США, що стало однією з причин її контраверсійності, насамперед в період правління урядів М. Тетчер.

У третьому розділі автор представив результати дослідження британського впливу на політико-правову фіксацію СЗППБ в установчих договорах Євросоюзу. Вперше в історіографії запропоновано періодизацію участі Сполученого Королівства у СЗППБ ЄС. Проаналізовано тактику урядів Дж. Мейджора, Т. Блера, Г. Брауна та Д. Кемерона щодо розвитку СЗППБ в контексті їх загальної політики членства в Євросоюзі. Окрему увагу приділено недостатньо висвітленій в історіографії проблемі європейської політики урядів Т. Блера і Д. Кемерона. Зроблено висновки, що позитивні зміни в ставленні керівництва держави до євроінтеграції і СЗППБ ЄС у період лейбористських урядів Т. Блера (1997-2005 рр.) мали тактичний (прагматичний), а не стратегічний характер і загалом не виходили за рамки усталених підходів та принципів новітньої зовнішньої політики Великої Британії. Наслідки політики урядів Д. Кемерона (2010-2016 рр.) для міжнародних позицій держави мали негативний характер, пов’язаний із втратою значної частки впливу на регіональну політику, зокрема, в Центрально-Східній Європі.

У червертому розділі монографії представлено місце зовнішньої і безпекової політики ЄС в системі відносин Великої Британії з стратегічними партнерами, якими визначено Францію, ФРН (на рівні Європи) та США. Відзначимо компаративний аналіз позицій королівства щодо СЗППБ з позиціями Франції і Німеччини як держав-лідерів європейської інтеграції. За обґрунтованим висновком дослідника, процес інституційно-функціонального забезпечення СЗППБ зводився до пошуку компромісу між позиціями трьох зазначених держав. Також розглянуто позицію Італії щодо розвитку євроінтеграції та СЗППБ, яка після виходу Британії з ЄС, на думку автора, може посісти місце в “трійці” провідних держав об’єднання. У параграфі 4.2. “Американо-британські стратегічні відносини і СЗППБ ЄС” окремо

представлено аналіз впливу американо-британських відносин на розвиток зовнішньої і безпекової політики Євросоюзу. Відзначимо здійснений автором ґрунтовний аналіз ролі міждержавних відносин Великої Британії з США у розвитку стосунків США-ЄС другої половини ХХ – початку ХХІ століть. Стверджується, що їх цінність для Великої Британії зумовила дихотомію зовнішньої політики держави “європеїзм-атлантизм”, а самі “особливі відносини” стали одним з головних факторів формування позиції Лондона щодо розбудови СЗППБ ЄС.

Окрему увагу в монографії (розділ 5) відведено для аналізу історичних аспектів участі Великої Британії в політиці розширення ЄС та його східноєвропейській політиці, включно з розвитком відносин ЄС-Україна. Дослідник ацентує увагу на пріоритетності процесу розширення Співтовариства для офіційного Лондона як засобу стримування поглиблення інтеграції і посилення впливу Великої Британії в Європі. При цьому політика розширення ЄС розглядається як один з центральних складових механізмів СЗППБ. Королівство відіграло важливу роль у процесі вступу до Євросоюзу когорти держав Центрально-Східної Європи. Водночас уряд Д. Кемерона сповідував більш прагматичну і помірковану політику щодо розширення ЄС, що, серед іншого, зумовило зменшення впливу держави в цьому регіоні. Менш активну позицію британські уряди займали у відносинах ЄС з державами пострадянського простору. Лише на початку 2000-х років уряд Т. Блера став одним з співініціаторів суперечливої Європейської політики сусідства. Можемо погодитися з висновками автора, що політика британського керівництва щодо держав пострадянського простору розвивалася в контексті загальної політики Заходу та відчувала сильний вплив російського фактора, який послабшав аж у 2014 році з початком російської агресії в Україні. Незважаючи на геополітичне значення нашої держави для безпеки Європи, з боку британського керівництва, як і Заходу загалом, тривалий час спостерігалася його явна недооцінка. За висновками А.В. Грубінка, східноєвропейська політика ЄС і Великої Британії

залишалася периферійною складовою СЗППБ.

У шостому розділі “Трансформація британських підходів до розвитку системи безпеки та оборони Європейського Союзу” розглянуто роль Великої Британії у реформуванні військово-політичної компоненти ЄС. Стверджується, що проамериканська позиція британського керівництва стала одним з вирішальних і водночас суперечливих чинників становлення Спільної (Європейської) політики безпеки та оборони ЄС. Запровадження офіційних відносин між ЄС і НАТО на поч. 2000-х рр. напряду пов’язане із зміною позиції Великої Британії щодо формування військової компоненти Євросоюзу. При цьому Лондон домігся того, що розвиток СПБО не вийшов за рамки атлантизму. Стверджується, що Велика Британія причетна до стратегічної слабкості ЄС як суб’єкта системи європейської безпеки, залежного від НАТО, що знайшло підтвердження в умовах російсько-українського конфлікту. Автор доводить, що така позиція Сполученого Королівства негативно вплинула на формування військово-технічних ресурсів ЄС і зумовила незавершеність формування європейського ринку озброєнь. Британський атлантизм проявився і в участі держави в миротворчих операціях і місіях Євросоюзу. Зроблено цілком обґрунтований висновок про стратегічну другорядність для британської сторони потенціалу і завдань ЄС у сфері безпеки та оборони у порівнянні з структурами Північноатлантичного Альянсу.

Також окремо відзначимо наявність в параграфах монографії авторських прогностичних оцінок наслідків виходу Великої Британії з Європейського Союзу для внутрішнього і зовнішнього становища цієї держави, самого ЄС, України і міжнародних відносин загалом. Текст праці засвідчує обґрунтованість висновків, насамперед підтвердження головної гіпотези дослідження, яка полягає у тому, що участь в політичній складовій євроінтеграції у формі СЗППБ стала “досвідом втраченої можливості” урядів Великої Британії повною мірою реалізувати значний потенціал держави у сфері зовнішньої політики і безпеки, стати лідером Євросоюзу.

Незважаючи на повноту, ґрунтовність та високий науковий рівень підготовленої публікації, вважаємо необхідним висловити ряд зауважень та побажань. У тексті монографії доцільно було подати більше інформації про роль Великої Британії у відносинах ЄС з країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону, де в обох є свої інтереси. Також вартувало більш широко висвітлити проблему Туреччини та її членства в ЄС у відносинах Великої Британії з Євросоюзом в контексті сучасних близькосхідних викликів, насамперед сирійського конфлікту. Потребує ґрунтовнішого висвітлення питання практичних зв'язків Великої Британії з державами Центрально-Східної Європи, які, за висновками автора, зазнавали послаблення від середини 2000-х років. Окремі прогностичні оцінки А.В. Грубінка є контраверсійними і дещо виходять за хронологічні рамки дослідження, що, втім не зменшує їх значення для дослідження проблеми, а наявність свідчить про самостійність та оригінальність проведеного дослідником аналізу історичних передумов сучасних міжнародних процесів, авторських суджень і позицій.

Враховуючи викладені аргументи, зважаючи на актуальність досліджуваної проблематики, повноту викладу матеріалу, обґрунтованість висновків і новаторський зміст вважаємо, що монографія Грубінка А.В. “Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990-2016 рр.)” представляє завершене оригінальне наукове дослідження, яке суттєво збагачує українську історіографію, стане корисним для фахівців з питань всесвітньої історії і міжнародних відносин, широкого загалу поціновувачів цієї тематики.

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.08.286-292>

Сергій Стельмах,
доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник науково-дослідної частини,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ПІВДЕННА ЄВРОПА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ І ГЛОБАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

*Calic Marie-Janinne. Südosteuropa. Weltgeschichte einer Region. –
München: Verlag C.H. Beck, 2016. – 704 s.*

Дослідження в руслі транснаціональної і глобальної історії в сучасній українській історіографії до цього часу практично не здійснюється, оскільки цей напрям сучасної історичної науки залишається на периферії наукового інтересу вітчизняних істориків. Відповідно, вони не використовують понятійний апарат (крім, звичайно, самої назви напрямку) і напрацьовані зарубіжними вченими методологічні підходи. І це попри те, що дослідження з транснаціональної і глобальної історії в зарубіжній історіографії здійснюються з середини 1990-х років, а сам напрям був інституціоналізований створенням у 2002 р. Європейського співтовариства дослідників універсальної і глобальної історії (ENUGH) і проведенням у 2005 р. в Лейпцігу I-го Конгресу з всесвітньої та глобальної історії³. З 2006 р. видається «Journal of Global History»⁴, і зарубіжна історіографія має значний доробок з методології глобальної і транснаціональної історії⁵. Проблеми глобальної і транснаціональної історії

---

³ World and Global History. First European Congress. Pre-Program. Leipzig, 2005. – 43 p.

⁴ Journal of Global History // Електронна версія. Режим доступу: <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-global-history/all-issues>.

⁵ Див., наприклад: Sachsenmaier Dominic. Global Perspectives on Global History. Theories and Approaches in a Connected World. Cambridge, 2011. – 331 p.; Conrad, Sebastian. What is Global History. Oxford, 2016. – 299 p.; Iriye Akira. Global and transnational history: the past, present, and future. Basingstoke, 2013. – 88 p. та ін.

були також в центра уваги XXII Міжнародного конгресу історичних наук, який відбувся 22-29 серпня 2015 р. в Китаї⁶.

Ситуація в українській історичній науці поступово змінюється, зокрема, проблеми транснаціональної та глобальної історії були представлені на науково-методологічному семінарі «Глобальна і транснаціональна історія» в рамках спільного українсько-німецького проекту Київського національного університету імені Тараса Шевченка і Інституту Східної та Південно-Східної Європи (IOS) з Регенсбурга (11-12 травня 2017 р.)⁷, а в жовтні 2017 р. Інститут історії України планує провести 9-й теоретико-методологічний семінар «Глобальна історія, національні наративи та професія історика з перспективи теорії й практики»⁸.

У сучасній німецькій історичній науці, крім потужних ініціатив лейпцігського історика Маттіаса Мідделя [Matthias Middell], важливим стимулом для досліджень у сфері глобальної і транснаціональної історії стала відома праця Юргена Остерхаммеля [Jürgen Osterhammel] «Перетворення світу. Історія XIX століття»⁹. Глобальна історія, «як дослідження транслокального і транснаціонального, що дала імпульс для подолання національно-державницької парадигми і здійснила революцію в історіографії» (с. 11) стала одним із головних теоретико-методологічних підходів рецензованої книги,

---

⁶ Самойленко Наталія. XXII Міжнародний конгрес історичних наук // Україна модерна. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://uamoderna.com/event/22-congress-historical-sciences>

⁷ Стельмах Сергій. Українсько-німецький методологічний семінар «Глобальна і транснаціональна історія» // Європейські історичні студії. № 7. 2017. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://eustudies.history.knu.ua/sergij-stelmah-ukrayinsko-nimetskyj-metodologichnyj-seminar-globalna-i-transnatsionalna-istoriya>; Українсько-німецький методологічний семінар «Історична наука в умовах викликів сьогодення: глобальна історія і національні наративи». Семінар I: «Глобальна і транснаціональна історія» // Електронний ресурс. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21STR=0013250.

⁸ 9-й теоретико-методологічний семінар «Глобальна історія, національні наративи та професія історика з перспективи теорії й практики» // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://history.org.ua/uk/post/42370>.

⁹ Osterhammel Jürgen. Die Verwandlung der Welt. Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts. 3. Aufl. München, 2009.

відомої німецької дослідниці, професора Східної і Південно-Східної Європи Мюнхенського університету Марі-Жанін Калік¹⁰.

Як зазначає у Вступі автор, ідея написання історії Південної Європи в руслі глобальної і транснаціональної історії виникла у зв'язку з великою кількістю праць, які, на її думку, вносять деякі непорозуміння в історію регіону в цілому. Це обумовилось двома тенденціями, які виразно виявляються в сучасній історіографії історії Південної Європи: а) домінуванням національно-орієнтованого і державницького наративів, який формує телеологічний підхід; б) територіальному підході, який розглядає Південну Європу як субрегіон, який затримався на шляху модернізації і є відмінним від західної моделі розвитку. Водночас, значна частина досліджень історії Південної Європи розглядає цей регіон через призму імперських центрів — Венеції, Стамбула, або Відня — що формує своєрідний погляд «з центру на периферію». Погляд з метрополії зосереджується переважно на функціонуванні місцевих органів управління, які створювали упорядковану систему управління, що, в свою чергу, породжує міф про те, що «в полі етнічних імперіях панувала більша толерантність ніж в національних державах» (с.10).

На відміну від цих підходів автор зробила спробу розглянути історію Південної Європи не з позицій національної історії, територіальної історії великого європейського регіону, чи з позицій імперської історії, а виходячи із «транслокального, трансрегіонального, і транснаціонального взаємозв'язку і взаємообміну». На думку автора, це ставить під сумнів традиційний підхід до розгляду історії Південної Європи як певного «контейнера» (Behälter) культур, соціальних формацій та ідентичностей. Теоретичною основою праці стали концепції Марії Тодорової (Maria Todorova) «балканізму», як історично

---

¹⁰ Schwarz Karl-Peter. Südosteuropa. Berrtracht mit Steuerpflicht // Frankfurter Allgemeine Zeitung. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.faz.net/aktuell/politik/politische-buecher/politisches-buch-suedosteuropa-von-marie-janine-calic-14876431.html>; Доповідь Марі-Жанін Калік «Написання історії Східної та Південно-Східної Європи: глобальні перспективи» на українсько-німецькому методологічному семінарі «Глобальна і транснаціональна історія» (Київ, 11-12 травня 2017 р.) див.: <https://www.youtube.com/watch?v=1yvsSDje2kA>.

обумовленого культурного феномену, та «орієнталізму» Едварда Саїда (Edward Said). Водночас, також і «глобальна історія в частині досліджень транслокального і транснаціонального дала імпульс для подолання національно-державницької парадигми і здійснила справжній революційний переворот в історіографії» (с. 11).

М.-Ж. Калік свідомо того, що винесене в заголовок книги поняття «Південна Європа» є достатньо сміливим кроком, оскільки навіть саме поняття «Європа» територіально важко визначається і існують різноманітні версії щодо наповнення його смисловим значенням. Автор коротко зупиняється на різних тлумаченнях поняття «Південна Європа», які окреслюють цей регіон як в географічних, так і в політичних, культурних чи історичних чинниках. Територіально автор включає до свого розгляду Болгарію, Румунію, Албанію, Грецію та країни колишньої Югославії, як вони сформувалися в ХХ ст. Разом з тим, на думку автора, в історичному та культурному плані ці країни тісно пов'язані з групою країн Центрально-Східної Європи – Чехії, Польщі і Словаччини, – оскільки їхні соціальні структури в модерній політичній історії багато в чому залежали від східноцерковної-османської частини Південної Європи. Це дає можливість застосувати підходи транснаціональної історії.

З метою уникнути понятійної плутанини, М.-Ж. Калік звертає увагу і на термін «Балкани», який іноді носить негативний відтінок, своєрідну стереотипну «етикетку», який виник у ХІХ ст. в Османській імперії. На початку ХХ ст. інтелектуали цього регіону використовували поняття «Південна Європа», який мав підкреслити культурну єдність і прагнення до співпраці народів регіону. В часи націонал-соціалізму використовували поняття «Південно-Східний регіон» (Südostraum), який означав встановлення «нового порядку» в регіоні та використання його економічних ресурсів. У будь-якому випадку, на думку автора, нейтрального визначення для регіону не існує, а тому поняття «Південна Європа» і «Балкани» використовуються в книзі як синоніми (с. 12-13).

М.- Ж. Калік поставила перед собою амбітну мету розглянути події, процеси та досвід в глобальному контексті починаючи з XV ст. часу становлення торгівельного капіталізму в Середземномор'ї, через «епоху революцій» XIX ст. і впливу політичного ісламізму в регіоні в XX ст. Крім класичних для історіографії тем («Торгівля», «Міграція», «Історія імперій»), автор звернула увагу на менш досліджені поля – поширення знань, епідемії, гуманітарні катастрофи тощо. В центрі уваги книги також і питання місця «Південної Європи» в глобалізованому світі в політичному, економічному і культурному вимірі.

Структурно книга ділиться на п'ять частин і п'ятнадцять параграфів і хронологічно охоплює період з XV ст. до сьогодення, списку основної літератури і карт регіону в різні історичні періоди («Південна Європа і світ»). Кожний розділ завершується історичним оглядом міста, з особливою увагою на повсякденному житті, його економічному, культурному і політичному значенні для регіону в певну історичну епоху. Наприклад, в розділі про піднесення Османської імперії у XVII ст. представлений Стамбул у 1683 р.; у розділі про розвиток регіону в епоху імперіалізму з 1870 до 1912/13 рр. ми маємо нагоду познайомитися із характерними особливостями повсякдення, культурного ландшафту і економічного розвитку Белграда у 1913 р.; у розділі про повоєнний розвиток регіону з 19145 р. – Сараєво у 1984 р. тощо. Перша частина книги «Життєвий світ і цивілізації до 1500 р.» є, фактично, вступним, оскільки знайомить читачів із населенням регіону, становленням цивілізаційних особливостей Південної Європи під владою Риму і Візантії. Далі автор розглядає процеси ісламізації, становлення різних релігійних конфесій, донаціональне творення ідентичностей і «архаїчну глобалізацію» («Archaische Globalisierung») в епоху Османського панування в регіоні. Основна частина книги, із зрозумілих і цілком раціональних причин, присвячена історії Південної Європи XVIII – XX ст. Особливий інтерес становить остання частина «Глобалізація та фрагментація з 1945 р. до сьогодення», враховуючи особливий

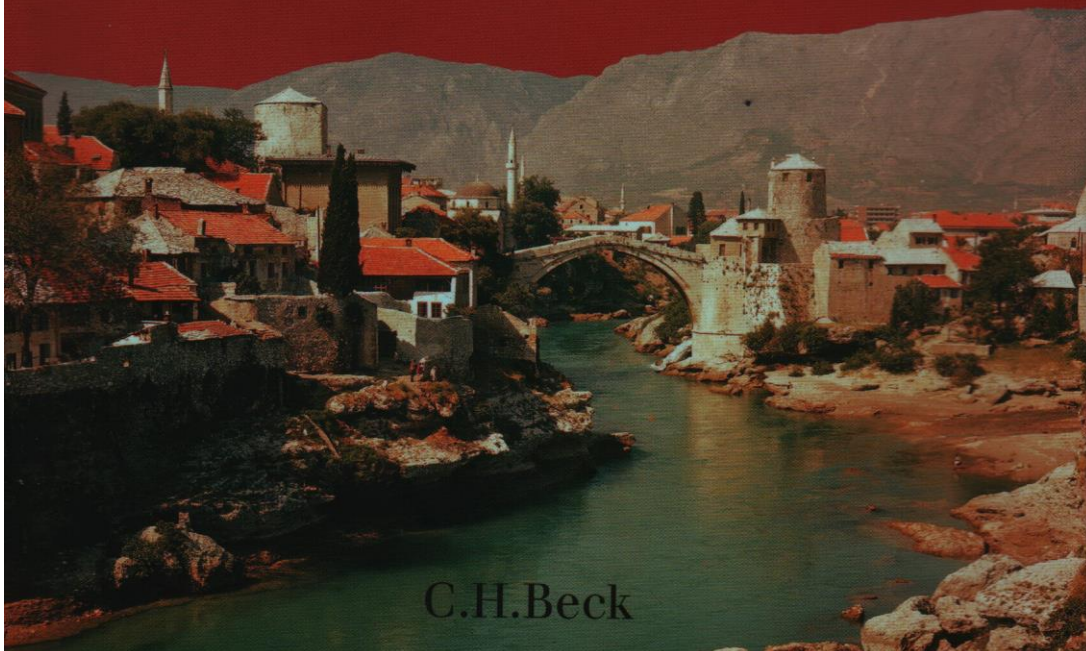
інтерес автора до сучасної історії Південної Європи, а також безпосередню участь М.-Ж. Калік в якості політичного експерта в подоланні Балканської кризи 90-х років ХХ ст. Уявлення про авторські підходи можуть дати назви розділів: «Піднесення комунізму», «Південна Європа в архітектурі Холодної війни», «Культурний обмін і глобальне громадянське суспільство», «Глобальне суспільство споживання, глобальні кризи», «1989 р. і його наслідки», «Південна Європа в сучасному глобалізованому світі».

Цілком очевидно, що в межах невеличкого огляду ми не в змозі детально проаналізувати 700-сторінкову працю, а тому звернули увагу лише на ті новаторські підходи, які вирізняють цю працю серед масиву інших книг з історії Південної Європи, як в сучасній зарубіжній, так і в українській історіографії. При цьому ми не полишаємо надії, що авторські інтерпретації та інноваційні імпульси знайдуть свого читача серед українських істориків, а цікаві сюжети з малодосліджених тем будуть використовуватися в навчальних курсах.

MARIE-JANINE CALIC
Südosteuropa

WELTGESCHICHTE EINER REGION

C.H.Beck

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.08.293-298>

Сергій Стельмах,
доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник науково-дослідної частини,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ГОЛОДОМОРИ В РОСІЇ ТА РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ В ПОЛІЕТНІЧНИХ ТА МУЛЬТИКОНФЕСІЙНИХ РЕГІОНАХ

Eisfeld Alfred, Hausmann Guido, Neutatz Dietmar (Hg.). Hungersnöte in Russland und in der Sowjetunion. 1891-1947: Regionale, ethnische und konfessionelle Aspekte. – Klartext Verlag, Essen, 2017. – 388 s.

Дослідження голодоморів в Україні (1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 рр.) має не тільки солідну вітчизняну та зарубіжну історіографію, але й за останні десятиліття набуло широкого звучання в публічному просторі, періодично заповнюючи шпальти масових друкованих видань. Створені на основі широкої джерельної бази фундаментальні дослідження О. Веселової, С. Кульчицького, В. Марочко, В. Сергійчука, Б. Хорошун та ін. розкрили справжні причини цих трагічних сторінок в українській історії, дослідили фактологічну основу подій і з максимальною коректністю встановили поки що спірну кількість жертв¹¹.

Рецензована книга поповнила і численну зарубіжну історіографію з теми голодоморів в колишньому Радянському Союзі та в Україні, до якої зарубіжні історики зверталися ще тоді, як вони були табуйовані в радянській історіографії. Вона являє собою збірник статей, написаних на основі доповідей на конференції 2010 р. в Геттінгені, проведеної за підтримки Наукової комісії з

---

¹¹ Веселова О.М. та ін. Голодомори в Україні. 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. Злочини проти народу. К., 2000; Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Три голодомори в Радянській Україні. К., 2002; Кульчицький С. В., Мовчан О.М. Невідомі сторінки голоду 1921-1923 рр. в Україні // Історичні зошити. К., 1993; Сергійчук В.І. Як нас морили голодом. 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. К., 2003 та ін.

історії німців в Росії та СНД (WKDR), значно доповнених новітніми історичними дослідженнями з причини тривалої затримки з виходом збірника у світ. Структурно статті збірника поділяються на чотири дослідницькі поля: а) питання сприйняття, значення і стратегій виживання населення під час голоду; б) реакція і діяльність державних органів і експертів під час голодоморів; в) діяльність міжнародних допомогових організацій під час голодомору 1921-1923 рр. в Південній Україні та в Поволжі; г) поширення епідемій на загальний стан медичного обслуговування населення в Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. Територіально статті збірника зосереджені на двох регіонах – Поволжі і Південній Україні, – що є абсолютно зрозумілим, оскільки охоплюють ареал розселення німців на території колишніх Російської імперії та Радянського Союзу. Хронологічно збірник охоплює і голод 1891-1892 рр. в Російській імперії, але ця подія висвітлюється фрагментарно, очевидно тому, що як зазначають редактори збірника у вступній статті, в сучасній історіографії вона ще не стала предметом численних монографічних досліджень (с. 13). Стаття російського дослідника І. Нарського розглядає мультиетнічне населення Уралу під час голоду 1921-1923 рр., а К. Махотіна присвятила своє дослідження голоду в щоденниках під час облоги Ленінграду в період Другої світової війни.

Крім того, що автори збірника сфокусувалися на регіонах компактного проживання етнічних німців, вони також в історичному плані були місцями проживання інших численних етнічних груп і визначалися мультиконфесійністю. Це дало змогу здійснити порівняння впливу голодоморів на різні етнічні та конфесійні групи. Тут можна звернути увагу на цікаву статтю М. Козиревої «Голодомор і допомога голодуючим в Південній Україні в 1921-1923 рр. Українці, німці та євреї в порівнянні» (с. 255-274), в якій автор розглядає приклади допомоги численних міжнародних організацій голодуючим в Південній Україні, які значно «пом'якшили» наслідки голодомору для всіх етнічних груп регіону.

Зауважимо, що проблемам голодоморів в Україні присвячена більша частина

статей збірника. Зокрема, відома українська дослідниця з Дніпра С. Бобильова звернулася до дослідження голоду в німецьких поселеннях Південної України в 1920-1923 рр., акцентуючи увагу на зміні соціального становища німецьких колоністів з приходом нової комуністичної влади тощо. Історик з Луцька М. Костюк зосередив свою увагу на санітарно-епідеміологічній ситуації серед німецьких поселенців Волині під час їхньої примусової депортації російською владою у 1915-1916 рр.

Голодомору 1932-1933 рр. присвячені статті німецького дослідника Г. Гаусманна (Регенсбург) та українських істориків Н. Рубльової (Київ) і О. Безсонова (Дніпро). Г. Гаусманн в оглядовій статті розглядає питання висвітлення голодомору 1932-1933 рр. в німецькомовній історіографії. Автор гарно обізнаний не тільки з сучасною українською історіографією, але і з соціально-політичною ситуацією в Україні з кінця 80-х років минулого століття, а тому знайомить німецьких читачів з трансформацією теми з дослідницької проблематики у політичну площину, коли на початку 1990-х років в інтелектуальному просторі України голодомор 1932-1933 рр. було оголошено «геноцидом проти українського народу». «Віднині голодомор став важливою частиною нового національного погляду на історію, який був одночасно антирадянським і дистанціювався від Росії з виразною антиросійською спрямованістю» (с. 26). Для німецьких істориків ця тема тривалий час залишалась «поверховою», значною мірою з причини політично вмотивованого надання їй «геноцидного» значення. Це пояснювалося загальним станом німецької історичної науки в цілому, де після відомого Historikerstreit нова генерація істориків намагалася позбавитися від фундаментальних політизованих міфів власної національної історії. В такому дослідницькому німецькому контексті «теза про геноцид» (Genozidthese) для німецьких дослідників історії України виявилася контрпродуктивною і тема українського голодомору в наступні роки не знаходила належної уваги (с. 27). Контекст сучасної історичної пам'яті німців не обтяжений досвідом

голодоморів, оскільки останні великі голоди в Німеччині відбулися у першій половині XIX ст., наприкінці Першої і Другої світових війн і не ідентифікуються з навмисними масовими смертями.

Цим можна пояснити, що до сьогодні в німецькій історіографії історії України відсутня фундаментальна монографія про голодомор 1932-1933 рр., хоча, вже з 2004 р. ця тема була актуалізована серед дослідників історії Східної Європи після виходу тематичного випуску журналу *Osteuropa* «Голодомор в Україні і в СРСР», ініційованого відомим істориком Герхардом Зімоном (Gerhard Simon). Очевидно, чи не першою працею, де розглядалися питання голодомору в Україні була дисертація Барбари Фальк (Barbara Falk) про радянські міста під час голодомору 1932-1933 рр., де важливі сюжети присвячені Харкову. Сучасні молоді німецькі дослідники звертаються до цієї теми в контексті дослідження історичної політики в Україні та ролі в ній «тези про геноцид» (Р. Лінднер, В. Їльге, Л. Клименко, А. Ланг та ін.). Г. Гаусманн докладно зупиняється на причинах відсутності інтересу німецьких істориків проблемою голодомору в Україні 1932-1933 рр. Зокрема звертає увагу на праці впливових в німецькому інтелектуальному середовищі Клауса Леггеві та Рольфа Ціммерманна, які проводять різницю між Голокостом і голодомором в Україні, вважаючи останній політичною, а не етнічною акцією. На мою думку, це питання потребує окремого вивчення і висвітлення в сучасній українській історичній науці.

Виглядає достатньо перспективним звернення Г. Гаусманна до аналізу німецької преси 30-х років XX ст., яка висвітлювала події в Україні. Автор коротко проаналізував окремі публікації ліберально-консервативної *Vossischen Zeitung* та ліво-ліберальної *Berliner Tageblatts*, які можуть дати певні уявлення про висвітлення в тогочасній Німеччині трагедії в Україні (с. 34-36). Вважаю, що ця тема може бути перспективною і для сучасних українських дослідників.

Цікавим є окреслення нових перспектив вивчення проблеми голодомору 1932-1933 рр., запропоновані Г. Гаусманном. І хоча вони більше орієнтовані на

німецьку історичну науку, проте можуть бути цікавими і для українських істориків, відкриваючи для них перспективи міжнародної співпраці. Насамперед, на думку німецького історика, ця тема може знайти нове висвітлення в рамках «історичних катастроф», або ж т.зв. «історії ресурсів» (Ressourcengeschichte), хоча німецька історіографія історії України традиційно більше уваги приділяє темі голоду 1921-1923 рр., що є абсолютно зрозумілим. На думку автора статті є достатньо багато відкритих тем для дослідження, наприклад, голодомор 1932-1933 рр. з погляду українських селян, мало дослідженими є питання експорту зернових культур та його вплив на катастрофу, соціальні і національні мотивації у розв'язанні голоду, політичні наслідки голодомору, зокрема, в майбутньому ставленні українських селян до німецьких солдатів у 1941 р. тощо.

Загалом цікаві статті збірника, в якому представлені праці відомих українських дослідників, можуть бути корисним для сучасної німецької історіографії історії України ХХ ст., в якій, на нашу думку, продовжують існувати певні стереотипи, які витікають як з традицій Osteuropaforschung, так і дистанціювання професійних істориків від метафор, які набувають виразного політичного звучання і використовуються в сучасній історичній політиці. Українські історики мають нагоду познайомитися із сучасним станом дослідження проблем голодоморів ХХ ст. в Російській імперії та СРСР в Німеччині та, частково, в Російській Федерації, відкрити для себе нові дослідницькі поля і теми.

Alfred Eisfeld
Guido Hausmann
Dietmar Neutatz
(Hg.)

Hungersnöte in Russland und in der Sowjetunion 1891–1947

Regionale, ethnische und konfessionelle Aspekte

Veröffentlichungen
zur Kultur
und Geschichte
im östlichen Europa

48

KLARTEXT

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Грина Вишня – аспірантка ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Андрій Грубінко – кандидат історичних наук, доцент, докторант Інституту історії України НАН України.

Ольга Казакевич – кандидат історичних наук, доцент, докторант Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Дмитро Лакішик – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Руслана Марценюк – кандидат історичних наук, докторант історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Олег Машевський – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Вікторія Медвідь – аспірантка ДУ «Інститут історії України НАН України».

Галина Мінгазутдінова - кандидат історичних наук, історик науково-дослідної частини історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Валерій Павленко – кандидат історичних наук, професор кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наталія Папенко – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Сергій Стельмах – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідної частини історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Євген Хан – кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник науково-дослідної частини історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Володимир Шатоха – доктор технічних наук, професор Національної металургійної академії України.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Iryna Vyshnia – Graduate Student, Institute of World History, National Academy of Sciences of Ukraine.

Andrii Hrubinko – Ph.D., associate professor, doctoral student in Institute of History of Ukraine, National Academy of Science of Ukraine.

Olga Kazakevych – Ph. D. (History), associate professor National Pedagogical Dragomanov University.

Dmytro Lakishyk – PhD (History), Senior Research Fellow, Institute of World History of the National Academy of Science of Ukraine.

Ruslana Martseniuk – Ph.D (history), Post-Doctoral Fellow Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Oleg Mashevskiy – Ph.D (history), professor, Head of New and Modern History Department, History Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Victoria Medvid – Graduate Student, Institute of History of Ukraine National Academy of Ukraine.

Galyna Mingazutdinova – PhD (history), historian of the Research Department (history department) of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Valerii Pavlenko – PhD (history), Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Natalia Papenko – Ph.D. (History), associate Professor, National Taras Schevchenko University of Kyiv.

Sergiy Stelmakh – Ph.D (history), Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Evgen Khan – PhD (history), Junior Research Fellow of the Research Department (history department) of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Volodymyr Shatokha – Doctor of Technical Sciences, Professor, National Metallurgical Academy of Ukraine.

**Вимоги до оформлення статей,
що подаються до наукового
журналу «ЄВРОПЕЙСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ»**

Науковий журнал «Європейські історичні студії» публікує наукові статті в яких висвітлюються європейські інтеграційні процеси, зовнішня політика країн Європейського Союзу, євроінтеграція України, європейська історія та міжнародні відносини.

Передбачені такі рубрики: європейська інтеграція: історія та сучасність; актуальні проблеми європейської історії та міжнародних відносини; наукова хроніка.

Журнал «Європейські історичні студії» включений до переліку фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «історичні науки».

(Наказ МОН України від 09.03.2016 № 241 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 25 лютого 2016 року»)

1. Відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» та Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 до друку приймаються лише статті, які мають такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Статті приймаються **лише в електронному варіанті** (e-mail: european_studies@ukr.net ; olegmashev@ukr.net). Тел. (068) 3525285, (066) 360 00 80.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку.

2. Вимоги до оформлення:

Файл у форматі doc. Шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Береги (поля): ліве – 3 см, верхнє – 2 см, праве – 1,5 см, нижнє – 2 см.

До статті обов'язково додаються:

- УДК;
- переклад назви статті англійською і російською мовами;
- анотація українською (обсяг – 150–200 слів) та англійською мовами (обсяг – 200–250 слів). В анотації не допускається скорочення і аббревіатури крім загальноновживаних;
- ключові слова українською та англійською мовами. Кількість ключових слів – від 5 до 7 (не менше);
- обов'язковим є транслітерованій латинкою список використаних джерел (References), який додається у зв'язку з необхідністю включення «Європейських історичних студій» до міжнародних наукометричних баз.

Звертаємо увагу авторів на необхідність кваліфікованого перекладу анотації та назви статті англійською мовою («машинний» переклад неприпустимий).

Позиції у списку літератури оформлюються не за алфавітом, а по мірі того, як вони зустрічаються в тексті.

3. Послідовність розміщення елементів статті:

- УДК (ліворуч);
- на рядок нижче – ім'я та прізвище автора (праворуч), учений ступінь, вчене звання (якщо є) та (або) посада (за відсутності вченого ступеня) кожного співавтора; на рядок нижче місце роботи або навчання (вирівнювання по правому краю);
- назва статті (великими літерами по центру) 5–9 слів без словосполучень «Дослідження питань...», «Деякі питання...», «Проблеми...», «Шляхи...» тощо (вирівнювання по центру).
- анотація (обсяг – 150 – 200 слів) і ключові слова мовою статті від 5 до 7);
- виклад основного матеріалу статті;
- джерела та література (нумерація позицій автоматична). Список джерел та літератури оформлюється згідно з вимогами ВАК (Бюлетень ВАК України. – 2009. – № 5), відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання»; Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015.
- назва статті, анотація і ключові слова іншою мовою (наприклад англійською, якщо стаття написана українською). Анотація (обсяг – 200–250 слів) і ключові слова – від 5 до 7.
- **Обов'язковим** є транслітерованій латинкою список використаних

джерел (References), який додається у зв'язку з необхідністю включення «Європейських історичних студій» до міжнародних наукометричних баз. Список оформляється згідно з правилами **Британського Гарвардського Стандарту** (Harvard-British Standard). Транслітерацію можна зробити за допомогою «Google перекладач» або сайту <http://ua.translit.cc/>. **Приклади оформлення списку джерел дивитись на http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/harvard_quick_guide_tcm44-47797.pdf**

- Прізвище автора, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи/навчання, назва статті, анотація і ключові слова англійською мовою, (прізвище, науковий ступінь, вчене звання та місце роботи автора статті вирівнюються тут по лівому краю).

Обсяг статті – 0,5–0,7 ум. друк. арк.

4. Статті приймаються українською, російською, англійською мовами.

Редколегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних, цитат, фактів та посилань.

Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти матеріали, що не відповідають редакційним вимогам, викладеним у інформаційному листі, мають низький науковий рівень та не пройшли внутрішнє рецензування.

5. Окремим файлом подаються – відомості про автора: повні прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи (навчання), посада, робоча і домашня адреси (з індексом), мобільний телефон, e-mail.

Назва файлу статті – латинськими літерами прізвище автора (наприклад: ivanov.doc). Назва файлу з відомостями про автора – латинськими літерами за зразком: ivanov_avtor.doc

6. Додаткові вимоги до тексту статті:

1. Посилання оформлюються в квадратних дужках. Наприклад: [1, с. 54], де 1 – порядковий номер позиції (монографії, статті) у списку літератури, 54 – номер сторінки; [7, арк. 67], де 7 – порядковий номер позиції (архіву) у списку літератури, 67 – номер аркушу архівної справи.

“Там само” – не допускається.

2. Позиції у списку літератури оформлюються не за алфавітом, а по мірі того, як вони зустрічаються в тексті.

3. Архівні джерела у списку джерел потрібно оформити згідно рекомендацій МОН (див.: «Бюлетень ВАК» № 3, 2010 – http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_6_2009/34.pdf).

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 94(4)

Іван Іванов,
кандидат історичних наук, доцент
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ

НАЗВА СТАТТІ

Анотація до статті українською мовою (150 – 200 слів)

Ключові слова (5 – 7 слів)

Текст статті

Список використаних джерел та літератури:

1. Виноградов В. Н. Дэвид Ллойд-Джордж / В. Н. Виноградов. – М.: Мысль, 1970. – 418 с.
2. Дейвіс Н. Європа. Історія / Н. Дейвіс. – К.: АСТ, Транзиткнига, 2004. – 944 с.
3. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Ж.-Б. Дюррозель. – Київ : Основи, 1995. – 903 с.

References:

1. Lytva i nadali postachatyne Ukraini nadlyshky radianskoi zbroi (2017) *Viiskovyi navihator Ukrainy*. [Online] – Available from: <http://milnavigator.com.ua> (Accessed: September 20, 2017).
2. KOTSIURUBA, O. (2013) Kontsepsiia «smart defense» yak vymushenyi trend suchasnoho hlobalizovanoho svitu. *Problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 6. P. 99–111.
3. BETLIY, O. (2016) *Audyty zovnishnoi polityky: Ukraina–Lytva. Dyskusiina zapyska*. Kyiv: Instytut svitovoi polityky, P. 30–37.

Ivan Ivanov,

Ph.D.,

assistant professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

TITLE OF ARTICLE

English summary (200-250 words).

Key words (5–7).

ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ У СПИСКУ ДЖЕРЕЛ

Книги одного автора

Терський С. В. Княже місто Володимир / С. В. Терський. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту "Львів. політехніка", 2010. – 320 с.

TERSKYI, S.V. (2010) *Kniazhe misto Volodymyr*. Lviv: Vydavnytstvo natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika".

Книги двох і трьох авторів

Костюк П. Г. Іони кальцію у функції мозку – від фізіології до патології / П. Г. Костюк, О. П. Костюк, О. О. Лук'янець. – Київ : Наук. думка, 2005. – 197 с.

KOSTIUK, P.H., KOSTIUK, O.P., LUKIANETS, O.O. (2015) *Iony kaltsiiu u funktsii mozku – vid fiziolohii do patolohii*. Kyiv: Nauk. dumka.

Книги чотирьох і більше авторів

Архітектура Львова. Час і стилі XIII–XXI ст. / М. Бевз [та ін.]. – Львів : Центр Європи, 2008. – 720 с.

BEVZ, M. et al. (2008) *Arkhitektura Lvova. Chas i styli XIII-XXI st.* Lviv: Centr Evropy.

Дисертації

Верес З. Є. Методи та засоби масштабування рухомих та нерухомих зображень : дис. ... канд. техн. наук : 05.13.23 / Зеновій Євгенович Верес ; Нац. ун-т "Львів. політехніка". – Львів, 2015. – 236 с.

VERES, Z.Ye. (2015) *Metody ta zasoby masshtabuvannia rukhomykh ta nerukhomykh zobrazhen* (PhD), Nac. Un-t "Lviv. politekhnika", Lviv.

Автореферати дисертацій

Башта Б. Б. Хімічна модифікація карбоксилвмісних олігоестерів епоксидними сполуками : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. хім. наук : 02.00.06 / Богдана Богданівна Башта ; Нац. ун-т "Львів. політехніка". – Львів, 2015. – 21 с.

BASHTA, B.B. (2015) *Khimichna modyfikatsiia karboksylvmyisnykh olihoesteriv epoksydnykh spolykamy*. Abstract of unpublished thesis (PhD of chemical Science), Nac. un-t "Lvivska politekhnika".

Архівні матеріали

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 129, оп. 2, спр. 1144, арк. 4.

2. ЦДІАЛ України, ф. 309, оп.1, спр. 346, арк. 5–10

Статті із журналів та збірників

Гранчак Т. Інформаційно-аналітичні структури бібліотек в умовах демократичних перетворень / Тетяна Гранчак, Валерій Горовий // Бібліотечний вісник. – 2006. – № 6. – С. 14–17.

HRANCHAK, T.; HOROVYI, V. (2006) *Informatsiino-analitychi struktury bibliotek v umovakh demokratychnykh peretvoren.* *Bibliotechnyi visnyk.* 6, p. 14-17.

Складові частини матеріалів конференцій

Винник Ю. Ю. Сучасний стан незалежності НБУ та його вплив на загальноекономічний стан країни / Ю. Ю. Винник, П. І. Віблій // Современные направления теоретических и прикладных исследований 2012 : сб. науч. тр. SWorld по материалам междунар. науч.-практ. конф., 20–31 марта 2012 г., Одесса / Науч.-исследоват. проект.-конструкт. ин-т мор. флота Украины [и др.]. – Одесса, 2012. – Т. 18 : Экономика – С. 47–51.

VYNNYK, Yu. Yu.; VIBLYI, P.I. (2012) Suchasnyi stan nezalezhnosti NDU ta ioho vplyv na zahalnoekonomichni stan krainy. In: Sovremennyye napravleniya teoreticheskikh i prikladnykh issledovaniy 2012: sb. nauch. tr. SWorld po materialam mezhdunar. nauch-prakt. konf., Odessa, Mart 2012. Odessa, vol. 18, p. 47-51.

Електронні ресурси

Иванов И. Е. Распределение транспортных средств на городских пассажирских маршрутах [Электронный ресурс] / И. Е. Иванов, Р. Б. Рогальский // Совершенствование организации дорожного движения и перевозок пассажиров и грузов : сб. науч. тр. / Беларус. нац. техн. ун-т. – Минск, 2015. – Режим доступа: <http://rep.bntu.by/bitstream/handle/data/18778/87-93.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. – Название с экрана. – Дата обращения: 11.04.16.

IVANOV, I.E.; ROGALSKII, R.B. Raspredelenie transportnykh sredstv na gorodskikh passazhirskikh marshrutakh. Sovershenstvovanie organizatsii dorozhnogo dvizheniia I perevozk passazhirov i gruzov [Online]. Available from: <http://rep.bntu.by/bitstream/handle/data/18778/87-93.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Accessed: 11th April 2016]

Сняданко І. І. Дослідження методу активного соціально-психологічного навчання в роботі психологічної служби в Україні [Електронний ресурс] / І. І. Сняданко // Соціотехнічні системи : інтернет-журнал. – 2010. – Вип. 4. – С. 1–13. – Режим доступу: <http://www.lp.edu.ua/Institute/IGS/IPP/WebRC/issues/Issue%204/Snyadanko.pdf>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 03.08.2009.

SNIADANKO, I.I. (2010) Doslidzhennya metodu aktyvnogo sotsialno-psykhologichnogo navchannya v roboti psykhologichnoi sluzhby v Ukraini. *Sotsiotekhnichni systemy*. [Online] 4, p. 1–13. Available from: <http://www.lp.edu.ua/Institute/IGS> [Accessed: 03 th July 2008].

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

ЄВРОПЕЙСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ

2017 – № 8

Редакційна колегія:

Голова редколегії – доктор історичних наук, проф. Машевський Олег Петрович

Заступник голови редколегії – доктор історичних наук, проф. Мартинов Андрій Юрійович

Заступник голови редколегії – кандидат історичних наук, доц. Купчик Олег Романович

Відповідальний секретар – кандидат історичних наук, ас. Пількевич Вікторія Олександрівна

Комп'ютерна верстка: Мінгазутдінова Галина Ігорівна

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей. Тексти подаються в авторській редакції.